bilim ve sosyalizm yayınları
30
BİRİNCİ BASKI

MARKSİZM KADIN VE AİLE

MARX
ENGELS
LENİN

MARKSİZM, KADIN VE AİLE

BİRİNCİ BASKI: EKİM 2000

Marx, Engels ve *Lenin* birçok yapıtlarında kadın ve aile sorunu üzerine geldiler, sorunun değişik yönlerine değindiler. *Prof. Dr. sc. Joachim Müller*'in yönetiminde bir bilim kurulunun, marksizm-leninizm klasiklerindeki bütün bu değinimleri sistemli bir biçimde bir araya getirerek oluşturduğu *Über die Frau und die Familie* (Verlag für die Frau. DDR Leipzig 1976) adlı kitabı *Öner Ünalan*, daha önceki çevirisini baştan ele alarak, büyük ölçüde yeniden çevirdi. Çeviri bu niteliğiyle, *Marksizm, Kadın ve Aile* adıyla *Bilim ve Sosyalizm Yayınları*'nda birinci baskı olarak yayınlandı.

BİLİM VE SOSYALİZM YAYINLARI
Ataç Sokak, No. 36/2
Yenişehir / Ankara
Tel: 431 46 97

MARKSİZM
KADIN VE AİLE

MARX-ENGELS-LENİN

Almancadan çeviren

ÖNER ÜNALAN

İÇİNDEKİLER

Giriş / Joachim Müller / *9*

Kadınların Klasiklere Borçlu Oldukları Şey / Clara Zetkin / *12*

Birinci bölüm

Uzlaşmaz-Karşıt Sınıflı Toplumlarda
Kadının Ezilmesi ve Sömürülmesi Üzerine / *15*

1. Kapitalist Sanayide Kadın Emeği / *15*
2. Kapitalist Tarımda Kadın Emeği / *80*
3. Sınıf Savaşımında Kadınlar / *91*

İkinci bölüm

Kadının Hak Eşitliği ve Özgürleşmesi Üzerine / *97*

Üçüncü bölüm

Aşk, Evlilik ve Aile Üzerine / *133*

Dördüncü bölüm

Sosyalizm/Komünizmde Kadının Kurtuluşu / *183*

Beşinci bölüm

Lenin'den Anılar / Clara Zetkin / *207*

Adlar dizini / *227*

GİRİŞ

Marx, Engels ve Lenin'in, devrimci işçi sınıfının kadının özgürleşmesi ve hak eşitliğinin gerçekleşmesi için savaşımı ve tarihsel sorumluluğu üzerine değinimleri, ölçülemez değerdedir. İşçi sınıfının devrimci güçleri, partilerinin önderliğinde, marksizm-leninizm klasiklerinin içerdiği düşünceleri her zaman kılavuz edinmelidirler. Böylelikle, sömürüye, ezilmeye ve savaşa karşı uğraşın çetin sorunlarını ve kapitalizmden sosyalizme geçişin karmaşık sorunlarını yenme gücünü kazanabilirler.

Karl Marx ve Friedrich Engels, işçi sınıfının kapitalizmi yıkma ve buna bağlı olarak insanın insanı sömürmesine son verme, işçi sınıfının politik iktidarını kurma ve bütün çalışanları sosyalist toplumu kurma ve geliştirme savaşımına yöneltme tarihsel özel-görevini açıkladılar ve gerekçelendirdiler. Marx ve Engels, işçi sınıfının bu tarihsel özel-görevine kadının özgürleştirilmesini ve tam hak-eşitliğinin gerçekleştirilmesini de kattılar. Marx ve Engels, 1845 Şubatında çıkan ilk ortak yapıtlarında, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'nde, proletaryanın kendini özgürleştirebileceğini ve özgürleştirmesi gerektiğini ve bununla aynı zamanda burjuva toplumun insanlık dışı yaşam koşullarının bütünüyle ortadan kalkacağını öğrettiler. Lenin'in —tarihsel materyalizmin en derin ve en önemli önermelerinden biri olarak nite-

lendirdiği— yığınların insanlık tarihinin gerçek yaratıcıları olduğu bilgisi de buna bağlıdır. Marx ve Engels, ütopik sosyalist Fourier'nin kadının kurtuluşunun aynı zamanda genel kurtuluşun doğal ölçüsü olduğu düşüncesini de genişlettiler.

1848 Şubatında, burjuva devriminin öngününde yayınlanan *Komünist Partisi Manifestosu*'nda Marx ve Engels, modern sanayinin yalnızca yaşa ve cinsiyete göre çeşitli giderlere yol açan emek araçları tanıdığını proletaryaya açıkladılar. Bununla, proletaryaya, kendini yalnız erkekleri içermeyen bir sınıf olarak kavramanın yolunu gösterdiler. Uluslararası İşçi Birliği, Marx ve Engels'in etkisinde, kadın için demokratik haklar sorunuyla ilgili kararlarında büyük titizlik gösterdi. Bunun üzerine Engels, 1884'te, ailenin ve kadının toplumsal konumu ve gelişmesi sorununda önemli açıklamalar içeren *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı ünlü yapıtını ortaya koydu.

Engels'in, ana amacı marksist devlet teorisinin ayrıntılı gerekçelerini vermek olan bu çalışmasını, Lenin, modern sosyalizmin temel yapıtlarından biri olarak niteledi. Lenin, bu yapıtın, devrimci işçi sınıfının kadının özgürleşmesi uğruna savaşımının teorik temellerinin sağlamlaştırılması için taşıdığı ilkesel anlamı, bu teorik temellerin, emperyalizme kerte kerte geçişte kadınların üretim sürecine pek büyük ölçüde katılmalarıyla birlikte kavranması gerektiğini kesinlikle göz önünde tuttu.

Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, bu klasik yapıtta, ailenin gelişmesini ilk olarak tarihsel materyalizmin görüşü açısından inceleyerek, Karl Marx'ın bir vasiyetini yerine getirdi. Bununla, aynı zamanda kadının tarihte ortaya çıkan ezilmesinin ekonomik temelini açıkladı ve emek araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasını kadının özgürleşmesinin ve hak-eşitliğinin gerçekleşmesinin önkoşulu olarak ortaya koymayı başardı. Böylece Engels, Karl Marx'ın manevi kalıtının koruyucusu ve tamamlayıcısı olarak, cinslerin tam hak-eşitliğinin sağlanmasına ve yeni, sosyalist koşullara uygun, içinde karşılıklı saygının ve sevginin erkek ile kadının tam hak-eşitliğiyle organik olarak geliştiği bir aileye giden yolu gösterdi. Emperyalizm çağında marksizmi sürekli geliştiren, ve proleter devrimin öngününde devrimci işçi sınıfını iktidarı kendi eline almakta güçlendiren V. İ. Lenin, devrimci proletaryanın dikkatini kadının tam hak-eşitliğini gerçekleştirmenin pratik yanına kuvvetle çekti. Inés Armand'a mektuplarında, proleter ve burjuva görüş noktalarının bu sorunda da karşıt olduğunu, ve aşksız küçük burjuva-aydınsal-köylü, darkafalıca ve pis ev-

liliğin, aşklı proleter sivil-evlilikle karşılaştırılmaması gerektiğini açıkça gösterdi.

Genç Sovyet iktidarının en sıkıntılı günlerinde Lenin, "Büyük İnisiyatif" adlı ünlü çalışmasında, kadının ezilmesine tümüyle son verilmesi sorunu üzerinde önemle durdu. Ve Sovyet iktidarının yeryüzündeki ilk proleter devletin varlığının daha ilk yılında yapılanlarla övünç duymakta binlerce kez haklı olduğunu belirtti. "Ama toprağı eski burjuva yasaların ve düzenlemelerin molozlarından *ne kadar çok* temizlediysek, bunun yalnızca toprağın işlenmek için hazırlanması olduğunu, ama henüz toprağı işlemenin kendisi olmadığını o kadar iyi anladık."*

Marx, Engels ve Lenin'in, kadın ve aile üzerine değinimleri, onların toplu yapıtının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu toplu yapıtın zenginliğini ortaya çıkarmak bizim için her zaman yeni görev oluyor.

JOACHİM MÜLLER

* Bkz: bu kitabın 187. sayfası —*Ed.*

KADINLARIN KLASİKLERE BORÇLU OLDUKLARI ŞEY

Elbette, Marx kadın sorunuyla "doğrudan", "yalnız onun üzerinde durarak" uğraşmadı. Bununla birlikte, kadının hak-eşitliği için eşsiz olanı, en önemli olanı yaptı. Materyalist tarih kavramıyla bize kadın sorunu üzerine eksiksiz formüller vermediyse de, daha iyisini verdi; onları bulmak ve kavramak için doğru, güvenilir yöntemi. Kadın sorununu genel tarihsel gelişmesinin akışı içinde, tarihsel bağımlılığı ve haklılığı içinde, genel toplumsal bağlantıların ışığında açıkça anlamamızı, onun itici ve sürdürücü güçlerini tanımamızı, onların yöneldikleri amaçları, ortaya konan sorunların ancak varlıklarıyla çözüme kavuştuğu koşulları bulabilmemizi yalnız materyalist tarih anlayışı olanaklı kılar.

Ahlaki yasalara ya da tanrısal buyruklara göre yaratılmış olan o kadının ailedeki ve toplumdaki konumunun öncesiz ve sonrasız olduğu boşinanı parçalanıp toz oldu. Ailenin, öbür toplum kurumları ve varlık-biçimleri gibi sürekli bir oluşa ve göçüp gidişe uğradığı ve onlar gibi olan ekonomik ilişkilerle ve bu ilişkilerin desteklediği mülkiyet düzeniyle birlikte değiştiği açıkça ortaya çıktı. Ama bu değişmeyi yapan, o sırada üretim tarzını altüst eden ve onu ekonomi ve mülkiyet düzenine karşıt duruma düşüren ekonomik üretici güçlerin gelişmesidir. Sonra, devrimcileşmiş ekonomik ilişkilerin ve bağlantıların tabanı üzerinde insanların düşüncesinin devrimcileşmesi, toplumsal üstyapının kurum-

larında ekonomik temele uygun değiştirmeleri yapma, mülkiyet biçimleri ve egemenlik ilişkileri içinde katılaşıp kalmış olanı giderme çabası tamamlanır. Yardımlarıyla bu çabayı başarıya ulaştıran, sınıfların savaşımlarıdır.

Engels'in ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni üzerine yaptığı parlak incelemenin önsözünden biliyoruz ki, burada geliştirilmiş düşünce akışı ve görüş noktaları büyük kesimiyle Marx'ındır. Marx'ın kalıtını Engels son derece sadık ve dâhi bir vasiyet yerine getirici olarak sürdürmüştür.

Clara Zetkin, "Ausgewählte Reden und Schriften", Band I,
Berlin 1957, S. 129-220.

Elbette, Lenin "kadın sorunu" üzerine hiçbir kitap, geniş kapsamlı hiçbir inceleme yazmadı. Toplumsal sorunları "genellikle" soyut olarak ele almak, onun tarzı değildi. Proleter devrimi yapmak için önemli görülen her şeyi pek açık, bağlamlı düşünür, pek kesin ve belirgin biçimde dile getirirdi. Bundan ötürü, yapıtında, kadınların burjuva toplumdaki yüzkızartıcı ve özgür olmayan konumu ve kadınların komünizmin gerçekleştirilmesi için belirleyici önemi ile ilgili anlayışı hemen belli olur. ...

Lenin için, ... kamusal bir aşevinde ya da onun işletilmesinde çalışmaktan büyük bir devletin yönetimine kadar, kadının ev dışında mesleki işler yapması, yeteneklerini bütün toplumsal görevlerde göstermesi, kendiliğinden anlaşılır bir yalınlıktaydı. Lenin, kadının toplumsal yaşamdaki işbirliğinden en elverişli sonuçları bekliyordu: Bazı toplumsal gereksinmelere ve bunların karşılanmalarına en uygun araçlar ve yollar, toplumsal yaşam içeriğinin ve biçimlerinin zenginleştirilmesi için daha iyi bir anlayış.

Lenin için, belirleyici anlamı olan, sivrilmiş tek tek kadınların parlak başarıları değil, daha çok, milyonlarca kadının, en yalın ve en alçakgönüllü milyonlarca kadının o görünmeyen günlük çalışmalarıydı. Çünkü Lenin'de, her zaman, küçükte ve en küçükte büyüğü, bütünü gören ve onu bununla bağlantısı içinde vazgeçilmez, önemli bir şey olarak değerlendiren o derine işleyen duyu vardı. Savaşım ve kuruluş sırasında bir tek gücün fazla olmadığını, ve her şeyin devrime ve komünizme yararlı kılınabileceğini kuvvetle duyuyordu. Dolayısıyla, kadınlar arasındaki komünist yetiştirme ve eğitim çalışmasını kentten kö-

ye yayma ve partisiz proleter ve köylü kadınları etkin işbirliğine katma üzerinde üsteleyerek durdu. Komünizm, milyonlarca kadının gönülden istemini ve en azimli etkinliğini milyonlarca erkek kardeşinin istemi ve etkinliğiyle, kendi kuruluşu için kesinlikle "Olsun!" demeyi gerektiren zorlayıcı Titan gücü halinde birleştirirse, kadınları ancak *o* zaman boyunduruktan kurtarabilir.

Böylece çember kapanıyor. Lenin'in *kadının hak-eşitliği* ve özgürleşmesi konusundaki tutumu genel devrimci inancının ve yaşanmış devrimci yapıtının organik *bir* parçasıdır. Çünkü teoride ve pratikte, Lenin'e göre, teori, her şeyde eylemin kendisiyle birlikte, eyleme hazırlanmakla anlamdaştır. Kadınların Lenin'e ne borçlu olduğunu tümüyle öğrenmek isteyen kimse, onun toplu yapıtlarını iyice incelemeli, ilk işçi ve köylü cumhuriyetlerinin birliğini yaratmış olan Bolşevik Partisinin ve Komünist Enternasyonalin tarihini öğrenmelidir. Kadının özgürleşmesi de birlikte olmak üzere, insanın özlediği bütün kurtuluşlar için Lenin'in ne kadar eşsiz büyüklükte ve önemde olduğu ancak ve ancak ondan sonra tümüyle kavranabilir.

Clara Zetkin, "Ausgewählte Reden und Schriften", Band III, Berlin 1960, S. 170, 176-177.

BİRİNCİ BÖLÜM

UZLAŞMAZ-KARŞIT SINIFLI TOPLUMLARDA ÇALIŞAN KADININ EZİLMESİ VE SÖMÜRÜLMESİ ÜZERİNE

1. KAPİTALİST SANAYİDE KADIN EMEĞİ

Bütün insaniliğin, hatta insaniliğin *görünüşünün* soyutlanması tam gelişmiş proletaryada pratik olarak tamamlanmıştır; çünkü proletaryanın yaşam koşullarında bugünkü toplumun bütün yaşam koşulları, en insanlık dışı yanlarıyla kapsanır, çünkü proletaryada insan kendisini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitiğin yalnız teorik bilincini kazanmakla kalmamıştır, artık sakınılmaz, artık özürsüz, kesinlikle başat olan yoksulluk —*zorunluluğun* pratik dışavurumu— ile de bu insanlık dışı duruma dolaysız başkaldırmaya zorlanır, bundan ötürü proletarya kendi kendini kurtarabilir ve kurtarmalıdır. Ama kendi öz yaşam koşullarını ortadan kaldırmadan kendisini kurtaramaz. Bugünkü toplumun kendi durumunda kapsanmış insanlık dışı bütün yaşam koşullarını ortadan kaldırmadan kendi öz yaşam koşullarını ortadan kaldıramaz. *İşin* o çetin, ama çelikleştiren okulundan geçmek boşuna değildir. Şu ya da bu proleterin ya da bütün proletaryanın kendisinin bir an için neyi amaç olarak *tasarladığı* söz konusu değildir. Proletaryanın *ne olduğu* ve bu *olma* gereğince tarihsel olarak ne yapmaya zorlanacağı söz konusudur. Proletaryanın amacı ve ta-

rihsel eylemi, bugünkü burjuva toplumun bütün örgütlenmesinde olduğu gibi, kendi yaşam durumunda da açıkça, geri dönüşsüz olarak gösterilmiştir. İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük bir kesiminin kendi tarihsel görevini artık *bildiğini* ve bu bilinci en tam açıklığa kavuşturmak için sürekli çalıştığını burada ayrıntılarıyla anlatmaya gerek yoktur.

Marx-Engels, *Die heilige Familie,*
Marx-Engels, *Werke,* Band. 2, Berlin 1975, S. 38.

Burjuvazinin feodalizmi devirmekte kullandığı silahlar, şimdi burjuvazinin kendisine karşı çevrilmiş bulunmaktadır.

Ama burjuvazi, yalnızca kendisine ölüm getiren silahları yaratmakla kalmamıştır; bu silahları kullanacak insanları da, yani proleterleri —modern işçi sınıfını— da yaratmıştır.

Burjuvazinin, yani sermayenin geliştiği ölçüde ve aynı oranlarda —ancak iş bulabildiği sürece yaşayabilen ve ancak emeği sermayeyi çoğalttığı ölçüde iş bulabilen bir emekçiler sınıfı olan— proletarya, yani modern işçi sınıfı da gelişmektedir. Kendilerini dilim dilim satmak zorunda olan bu emekçiler, bütün öteki ticaret maddeleri gibi bir metadırlar, ve dolayısıyla, rekabetin getirdiği bütün değişikliklerin, pazarın bütün dalgalanmalarının etkisine açıktırlar.

Makinenin geniş ölçüde kullanılması ve işbölümü yüzünden, proleterlerin işi tüm bireysel niteliğini, ve dolayısıyla, çalışan için tüm çekiciliğini yitirmiştir. İşçi makinenin bir uzantısı haline gelmiştir, ondan istenen yalnızca, en basit, en cansıkıcı, en kolayından edinilebilen bir beceridir. Bu yüzden de, bir işçinin üretim maliyeti, hemen hemen tümüyle, yaşamını ve neslini sürdürmesi için gereksindiği zorunlu geçim araçlarından ibarettir. Ama bir metanın, dolayısıyla da emeğin* fiyatı, kendi üretim maliyetine eşitir. Onun için, işin çekilmezliği arttığı oranda ücret azalır. Üstelik, makine

* Marx, sonraları, işçinin emeğini değil, işgücünü sattığına işaret etmiştir. Bu konuyla, ilgili olarak, Marx'ın "Wage Labour and Capital" (ücretli Emek ve Sermaye) adlı yapıtına Engels'in 1891'de yazdığı girişe bakınız. K. Marx, F. Engels, Selected works, Eng., ed., Vol. I. Moscow 151, S. 66-73 — *Ed.*

kullanımı ve işbölümü arttıkça, aynı oranda, ya iş saatlerinin uzamasıyla, ya belirli bir zamanda yapılan işin artmasıyla, ya da makinenin daha da hızlandırılmasıyla vb. işin de ağırlığı artar.

Modern sanayi, ataerkil ustanın küçük atelyesini sanayi kapitalistinin koca fabrikasına çevirmiştir. Fabrikaya doluşmuş emekçi yığınları askerler gibi örgütlenmişlerdir. Sanayi ordusunun erleri olarak, mükemmel bir subaylar ve çavuşlar hiyerarşisinin komutası altına sokulmuşlardır. Onlar, yalnızca burjuva sınıfının, burjuva devletinin köleleri değildirler; makine tarafından, denetçi tarafından, ve, hepsinin üstünde, tek tek burjuva imalatçının kendisi tarafından günden güne, saatten saate köleleştirilirler. Bu despotluk, hedef ve amacının kazanç olduğunu açıkça ilan ettiği ölçüde daha aşağılık, daha nefret uyandırıcı ve daha isyan ettirici olur.

El emeğinde ustalığın ve gücün payı azaldıkça, bir başka deyişle, modern sanayi daha da geliştikçe, o ölçüde kadın çalışması erkek çalışmasının yerini alır. İşçi sınıfı için, yaş ve cinsiyet ayrımlarının artık hiçbir ayırdedici toplumsal geçerliliği kalmamıştır. Bunların hepsi, yaşma ve cinsiyetine göre, kullanılması daha çok ya da daha az pahalı olan iş aletleridir.

Marx-Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*,
Marx-Engels, *Werke*, Band. 4. Berlin 1959, S. 468-469.

Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları,
Ankara 1997, 8. baskı, S. 49-51.

Analık hukukunun çökmesi, *kadın cinsinin dünya tarihindeki yenilgisiydi.* Erkek evde de yönetimi ele alıyor, kadın aşağılanıyor, uşaklaştırılıyor, erkeğin arzularının kölesi ve yalnızca çocuk yetiştirme aracı oluyordu. Kadının bu aşağılaştırılmış durumu, özellikle kahramanlık çağı ve daha çok da klasik çağ Yunanlılarında açıkça görüldüğü gibi allanıp pullandı ve gözlerden gizlendi, zamanla sevimli biçimlere büründürüldü; asla ortadan kaldırılmadı.

Erkeklerin artık kurulmuş olan tartışmasız egemenliğinin ilk

etkisi, o sırada ortaya çıkan ataerkil ailenin ara-biçiminde kendini gösterdi.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Marx-Engels, *Werke*, Band 21, Berlin 1962, S. 61.

Bütün bu çelişkileri içeren ve kendisi ailedeki kaba işbölümüne ve toplumun tek tek ve birbirine karşıt ailelere ayrılmasına dayanan işbölümü ile, aynı zamanda işbölümünün ve ürünlerinin *paylaşımı*, üstelik hem nitel hem de nicel olarak *eşitsiz* paylaşımı ve çekirdeği, ilk biçimi kadının ve çocukların erkeğin kölesi olduğu ailede bulunan mülkiyet doğdu. Ailede henüz elbette çok kaba, gizli olan kölelik, ilk mülkiyettir, üstelik burada modern ekonominin mülkiyet tanımına uymaktadır; bu tanıma göre mülkiyet yabancı emek-gücüne buyurmadır. Ayrıca işbölümü ve özel mülkiyet özdeş terimlerdir — birinde etkinlikle ilgili olarak bildirilen aynı şey, öbüründe etkinliğin ürünüyle ilgili olarak bildirilmektedir.

Bundan başka, işbölümü ile, aynı zamanda, tek tek bireylerin ya da tek tek ailelerin ve bütün bireylerin birbirleriyle ilişkili çıkarları arasındaki çelişki dile getirilmektedir.

Marx-Engels, *Die deutsche Ideologie*, *Werke*, Band 3, Berlin 1959, S. 32-33.

İngiltere'de çalışan sınıfların tarihi, geçen yüzyılın son yarısında, buhar makinesinin ve pamuk işleyen makinelerin bulunması ile başlar. Bilindiği gibi, bu buluşlar sınai bir devrimi, aynı zamanda bütün burjuva toplumu değiştiren ve dünya tarihindeki anlamı ancak şimdi tanınmaya başlanan bir devrimi başlatıyordu. İngiltere, gürültüsüz olduğu kadar zorlu olan bu devrimin klasik ülkesidir, ve İngiltere, bundan ötürü, onun başlıca sonucunun, proletaryanın gelişiminin de klasik ülkedir. Proletarya yalnız İngiltere'de bütün ilişkileri içinde ve bütün yanlarıyla incelenebilir.

Burada, şimdilik, bu devrimin tarihiyle, bugün ve gelecek için büyük anlamıyla ilgilenmiyoruz. Bunun ortaya konması, ileriye, geniş kapsamlı bir çalışmaya bırakılmak gerekir. Şu anda İn-

giliz proletaryasının bugünkü durumunun anlaşılması için gerekli olup birbirini izleyen olguların anlaşılmasıyla, az ile yetinmeliyiz.

Makinelerin yaygınlaşmasından önce hammaddenin eğirilmesi ve dokunması işçinin evinde oluyordu. Erkeğin dokuduğu veya aile babası kendisi işlemiyorsa sattıkları ipliği kadın ve kız çocuklar eğiriyorlardı. Bu dokumacı aileler çoğunlukla kırda, kentlerin yakınlarında yaşıyorlardı ve ücretleriyle çok iyi geçinebiliyorlardı, çünkü yerli pazar henüz kumaş talep eder durumdaydı, hatta hemen hemen biricik pazardı ve daha sonra, yabancı pazarların ele geçirilmesiyle, ticaretin genişlemesiyle birdenbire doğan rekabet gücü işçi ücretini henüz duyulur ölçüde etkilemiyordu. Onun için yerli pazarda nüfusun yavaş yavaş çoğalmasına ayak uyduran ve bütün işçilere iş sağlayan sürekli bir talep artması oluyor, ve bir de, işçilerin konutlarının kırsal dağınıklığı yüzünden birbirleriyle sert bir rekabete girmeleri olanaksızlaşıyordu. Dolayısıyla, dokumacı çoğunlukla biraz para biriktirecek ve boş zamanlarında —ve istediğinden çok boş zamanı vardı, çünkü dilediği zaman ve dilediği sürece dokuyabiliyordu— işleyeceği küçük bir arazi kiralayabilecek durumdaydı. Elbette kötü bir çiftçiydi ve tarım işletmesini ilgisizce ve fazla gerçek-gelir sağlamaksızın yönetiyordu; ama gene de hiç değilse bir proleter değildi, bir İngilizin dediği gibi, anayurdunun toprağında dikili bir kazığı vardı, yerleşikti ve toplumda şimdiki İngiliz işçisinden bir basamak daha yukarda bulunuyordu.

İşçiler bu tarzda pek rahat bir varlık içinde bitki gibi yaşıyorlar ve tam dindarlık ve saygınlık içinde namuslu ve erinçli bir ömür geçiriyorlardı, maddi durumları ardıllarınmkinden çok daha iyiydi; fazla çalışmayı gereksinmiyorlar, dilediklerinden çoğunu yapmıyorlardı, ve gene de gereksindikleri şeyi kazanıyorlardı, bahçelerinde ya da tarlalarında sağlıklı bir biçimde çalışmak için boş zamanları, kendileri için artık dinlence olan bir işleri vardı, ve bundan başka komşularının dinlencelerine ve eğlencelerine de katılabiliyorlardı; ve bütün bu eğlenceler, Kiy *(Kegel),* top oyunu vb., vücutlarının sağlıklı kalmasına ve kuvvetlenmesine yarıyordu. Çoğunlukla kuvvetli, vücutlarında köylü komşularınınkinden az fark

görülen ya da hiç fark görülmeyen iyi gelişmiş kişilerdi. Çocukları temiz kır havasında yetişiyor, ve çalışma sırasında ana-babalarına yardım edebildikleri oluyorsa da, bu yardım bile arada bir oluyor, ve sekiz ya da oniki saatlik bir işgününden söz edilmiyordu.

Bu sınıfın ahlaki ve zihni karakterinin ne olduğu kestirilebilir. İplik ve kumaş ücretin ödenmesi karşılığında gezici aracılara verildiği için asla içine adım atmadıkları kentlerden yalıtılmışlardı, öyle yalıtılmışlardı ki, kentlerin pek yakınında oturan yaşlı kişiler, sonunda makinelerle kazançlarından yoksun bırakılıncaya ve kentlerde kendilerine iş aramak zorunda kalıncaya kadar asla kente adım atmıyorlardı; onlar, kiraladıkları küçük araziler dolayısıyla zaten çoğunlukla doğrudan bağlı oldukları kır insanlarının ahlaki ve zihni aşamasında bulunuyorlardı. *Squire*'lerine —yörenin en büyük toprak beyine— doğal üstleri gözüyle bakıyor, ondan öğüt istiyor, küçük anlaşmazlıkların çözümü için ona başvuruyor ve bu ataerkil ilişkinin birlikte getirdiği bütün onuru ona veriyorlardı. "Saygıdeğer" kişiler ve iyi aile babaları idiler, ahlaksız olmak için hiçbir neden bulunmadığından ahlaklı yaşıyorlardı, çünkü yakınlarında hiçbir meyhane ve kötü ev yoktu, ve çünkü arada bir yanında ağız kuruluğunu giderdikleri hancı da saygıdeğer bir adamdı ve, çoğunlukla, iyi biraya, iyi düzene ve işini erken bitirmeye önem veren büyük bir çiftçiydi. Çocukları bütün gün evde, yanlarındaydı ve onları eslek (muti) ve Tanrı korkusu içinde yetiştiriyorlardı; çocuklar kendileri evli olmadıkları sürece, ataerkil aile ilişkisi bozulmadan kalıyordu; gençler, evleninceye kadar, kırsal yaşamın yalınlığı ve oyun arkadaşlarının güveni içinde yetişiyorlardı, ve evlilikten önce cinsel ilişki hemen hemen genellikle oluyor idiyse de, bu gene de, ancak evliliğin ahlaki yükümleri her iki tarafça tanındığı zaman oluyordu, ve bunu izleyen evlenme her şeyi gene aynı duruma getiriyordu. Sözün kısası, o zamanki İngiliz sanayi işçileri, Almanya'da şurada burada hâlâ görüldüğü gibi, ruhsal etkinlik göstermeksizin ve yaşam durumlarında zorlu çalkantılar olmaksızın, yalıtılmışlık ve yalnızlık içinde, aynı tarzda yaşıyor ve düşünüyorlardı. Az okuyabiliyor ve daha da az yazabiliyor, aksatmadan kiliseye gidiyor, politika yapmıyor, dedikodu etmiyor, düşünmü-

yor, bedensel işlerden hoşlanıyor, ata kalıtı vecdle okunan incili dinliyor ve yetingen alçakgönüllülükleri içinde toplumun saygın sınıflarıyla çok güzel geçinip gidiyorlardı. Ama bu yüzden ruhça ölüydüler, yalnız küçük özel çıkarları, dokuma tezgahları ve bahçecikleri için yaşıyor ve dışarda insanlığın geçirmekte olduğu büyük kaygı üzerine hiçbir şey bilmiyorlardı. O sessiz bitkisel yaşamlarında rahatlarına bakıyorlardı ve sınai devrim olmasaydı bu kuşkusuz çok romantik-hoş, ama insana yaraşmayan bir varoluşun dışına asla çıkmazlardı. Pek insan değillerdi, tersine, o zamana kadar tarihe yön vermiş az sayıda aristokratın hizmetinde çalışan bayağı makinelerdi; sınai devrim de yalnızca sonucu tamamladı: işçileri düpedüz makineler haline getirdi ve bağımsız çalışmanın son kalıntısını da onların elinden çekip aldı, ama böylelikle onları, düşünmeye ve insanca bir konum edinmeye de özendirdi. Fransa'da politika nasıl idiyse, İngiltere'de sanayi ve, genel insani çıkarlar karşısında duygusuz kalıp batan sınıfları tarihin akıntısına fırlatıp atan burjuva toplumun davranışı da genellikle öyleydi.

F. Engels, *Die Lage der arbeittenden Klasse in England*,
K. Marx-F. Engels, *Werke*, Band. 2, Berlin 1937, S. 237-239.

Makinelerin yaygınlaşmasıyla proletaryanın nasıl yaşama çağrıldığını yukarda gördük. Sanayinin çabuk genişlemesi insan gerektiriyordu; emek ücreti yükseldi, ve bundan ötürü tarımsal bölgelerden kentlere doğru işçi alayları yürüyordu. Nüfus hızla çoğalıyordu ve hemen hemen her artma, proleterler sınıfını büyütüyordu. Onun için İrlanda'da daha 18. yüzyılın başlarından beri sınıflaştırıcı bir durum ortaya çıkmıştı; İngiliz barbarlığı yüzünden çıkan eski ayaklanmalarda onda-birinden çoğu kırılmış olan İrlandalı nüfus, özellikle sanayinin çok sayıda İrlandalıyı İngiltere'ye çekme atılımı başlayalı beri, burada da hızla artıyordu. Böylece Britanya devletinin büyük fabrika ve ticaret kentleri doğuyordu, ve bu kentlerde nüfusun en az dörtte-üçü işçi sınıfındandı ve küçük burjuvazi ancak bakkallardan ve çok çok az sayıda zanaatçılardan oluşuyordu. Çünkü yeni sanayi önce nasıl avadanlıkları

makinelere ve işlikleri (atelyeleri) fabrikalara — ve böylelikle çalışan orta-sınıfı çalışan proletaryaya, şimdiye kadarki büyük tacirleri fabrikatörlere dönüştürdü ve böylelikle önemli olduysa; burada da artık küçük orta-sınıf nasıl yerinden oldu ve nüfus işçiler ve kapitalistler karşıtlığına indirgendiyse, aynı şey, dar anlamda sanayinin dışındaki alanda, zanaatlarda ve hatta ticarette oluyordu. Bir zamanların ustalarının ve kalfalarının yerini, büyük kapitalistler ve kendi sınıflarının yukarısına çıkma umudu asla bulunmayan işçiler alıyordu; işlikler fabrika boyutlarına çıkarılıyor, işbölümü tam anlamıyla uygulanıyor ve büyük kurumlara karşı rekabet edemeyen küçük ustalar proleterlerin sınıfına düşürülüyordu. Ama aynı zamanda, şimdiye kadarki işlik düzeninin ortadan kaldırılmasıyla, küçük-burjuvazinin yıkımıyla, işçinin elinden bütün burjuvalaşma olanakları alınıyordu. Şimdiye kadar onun herhangi bir işte yerleşik usta olmak, daha sonra belki kalfalar edinebilmek umudu her zaman vardı; ama şimdi, ustanın kendisini büyük fabrikatörlerin yerinden ettiği yerde, bağımsız bir işlik çalıştırmanın büyük sermaye gerektirdiği yerde, proletarya, eskiden çoğunlukla burjuvaziye yalnız bir geçit iken, artık nüfusun gerçek, kalımlı bir sınıfı oluyordu. Bununla birlikte şimdi proletarya ilk olarak bağımsız davranışlara girişebilecek durumdaydı.

F. Engels, aynı yapıt, S. 250-251.

Her büyük kentte çalışan sınıfın yığıldığı bir ya da birçok "kötü semt" vardır. Yoksulluk, sapa sokakçıklarda sık sık zenginlerin saraylarıyla özgürce yanyana oturmakta ise de, ona, genellikle, mutlu sınıfların gözlerinden uzakta, elinden geldiğince kendi başının çaresine bakabileceği ayrı bir yer gösterilmiştir. Bu kötü semtler İngiltere'de bütün kentlerde oldukça eşit yerleştirilmiştir — en kötü evler, kentin en kötü kesimindedir; çoğu, belki bodrumlarında da oturulan ve her yerde düzensiz kurulmuş iki ya da tek katlı tuğla yapılar uzun sıralar halindedir. Bu üç-dört odalı ve tek mutfaklı evcikler yazlık evler diye anılır ve bütün İngiltere'de —Londra'nın birkaç kesimi ayrı tutularsa— çalışan sınıfın genel

konutlarıdır. Caddeler alışılageldiği üzere kaldırımsız, eğri-büğrü, pis, bitkisel ve hayvansal atıklarla dolu, akıntısız ya da lağımsızdır, onun için de sürekli pis kokulu çirkef çukurlarıyla doludur. Bu yüzden bütün mahallelerin kötü, karmakarışık yapılışı havalanmayı güçleştirir, ve dar bir alanda birçok insan yaşadığı için, bu işçi çevrelerinde nasıl bir havanın ağır bastığı kolayca kestirilebilir. Caddeler ayrıca, güzel havalarda çamaşır kurutmaya yarar; evden eve karşılıklı ipler bağlanır ve ıslak çamaşırlar onlara asılır.

Bu kötü semtlerin birkaçını inceleyelim. Önce *Londra*. Londra'da şimdi, sonunda bir çift geniş caddeyle açılmak ve yıkılmak zorunda kalman ünlü "Kargalık" (rookery), St. Giles, başta gelir.* Bu St. Giles, kentin en kalabalık, Londra'nın güzel dünyasının aktığı gözalıcı, geniş caddelerle kuşatılmıştır, Oxford Street'e, ve Negent Street'e, Trafalgar Meydanına ve Strand'a pek yakın kesiminin ortasındadır. Yüksek, üç-dört katlı evlerden, dar, eğri-büğrü ve pis caddelerden düzensiz bir yığındır; bu caddelerde kentin en az anayollarındaki kadar canlılık vardır; yalnız, St. Giles'te görülen insanların hepsi çalışan sınıftandır. Caddelerde pazar kurulur, sepetlerle sebze ve meyve, elbette hepsi kötü ve yenilmez halde, geçişi daha da güçleştirir, ve onlardan, kasap dükkanlarından olduğu gibi, iğrenç bir koku yayılır. Bodrumdan tavanarasına kadar oturulan evler, dıştan da içten de pistir, ve içlerinde hiç kimse oturamaz gibi görünür. Ama bu görünüm, caddeler arasında kalan, evler arasındaki örtülü geçitlerden girilen ve pisliğin ve yıkıntının bütün tasarlamaları aştığı dar avlulardaki ve sokakçıklardaki konutlara göre hiçbir şey değildir — hemen hemen hiçbir pencere camı görülmez, duvarlar dökülmektedir, kapı pervazları ve pencere çerçeveleri kırık ve bağlantısızdır, eski tahta kapılar birbirine çakılmıştır ya da hiç kapı yoktur — burada, bu hırsızlar semtinde kapı da gereksizdir, çünkü çalınacak hiçbir şey yoktur. Her yerde pislik ve kül yığınları vardır, ve ka-

* Bunun ardından anlatılanları yazdıktan sonra, *Illunitated Magazine*'de (Ekim 1844), Londra'daki işçi bölgeleri üzerine bir makale gözüme çarptı. Bu makale, anlattıklarımla birçok yerde sözcük sözcük, ama olguya göre her yerde tümüyle uyuşuyordu. Başlığı şöyleydi: ... [Yoksulların Konutları, Bir Tıp Doktorunun Not Defterinden].

pı önüne dökülen pis sıvılar iğrenç kokulu çirkef çukurlarında toplanır. Burada yoksulların en yoksulları, en düşük ücretli işçiler hırsızlarla, dolandırıcılarla ve fuhuş kurbanları ile birlikte karmakarışık yaşarlar — çoğu İrlandalıdır ya da İrlandalıların torunlarıdır, ve kendilerini kuşatan ahlaki çöküntüye henüz düşmemiş olanlar da günden güne batmakta, yoksulluğun, pisliğin ve kötü çevrenin ahlaksızlaştırıcı etkilerine karşı koyma gücünü günden güne yitirmektedirler.

Ama St. Giles, Londra'nın biricik "kötü semt"i değildir. O korkunç caddeler ağında evleri, henüz insana yaraşır konutlarda oturma olanağı bulunan herkes için kötü olan yüzlerce ve binlerce gizli sokak ve sokakçık vardır — çoğu zaman zenginlerin gözalıcı evlerinin hemen yanıbaşında en acı yoksulluğun sığındığı böyle köşeler bulunur. Nitekim kısa bir süre önce, Portman Square'in, çok seçkin bir meydanının yanıbaşındaki bir bölge, kuşkulu bir ölümün soruşturulması dolayısıyla, "pislikten ve yoksulluktan ahlaksızlaşmış bir İrlandalılar sürüsünün" barınağı olarak niteleniyordu. Modaya uygun olmamakla birlikte gene de seçkin olan Long Acre vb. caddelerde, içlerinden hastalıklı çocukların ve yarı aç, pejmürde kadınların gün ışığına çıktıkları birsürü bodrum-konut bulunur. Drury Lane Tiyatrosunun —Londra'nın ikinci büyük tiyatrosu— hemen yanıbaşında, bütün kentin en kötü caddelerinden birkaçı —*Charles, King* ve *Parker Street*— vardır; bu caddelerdeki evelerde bile, bodrumlardan tavanaralarına kadar, pek yoksul aileler oturmaktadır. Westminster'deki *St. John ve St. Margaret* kilise bölgelerinde 1840'ta, İstatistik Derneğinin dergisine göre, 5.294 konutta —onlara bu ad yaraşırsa— 5.366 işçi ailesi oturmaktadır — erkekler, kadınlar ve çocuklar, toplam 26.830 kişi, yaş ya da cinsiyet farkı gözetilmeden bir araya yığılmıştır, ve yukarıdaki aile sayısının dörtte-üçünün yalnız bir tek odası vardır. Aristokrat *St. George* kilise bölgesinde, Hanover Square'de, gene aynı kaynağa göre, 1.465 işçi ailesi, toplam 6.000 kişi, aynı koşullarda yaşamaktadır — burada da toplam ailelerin üçte-ikisinden çoğu birer odaya tıkılmıştır. Ve kendilerinde hırsızların bile çalınacak hiçbir şey bulamıyacağı bu mutsuzla-

rın yoksulluğu mülk sahibi sınıflarca yasal yollardan nasıl da sömürülmektedir! Hemen yukarda anılan Drury Lane yakınındaki iğrenç konutlar için şu kiralar ödenmektedir: haftada, iki bodrum-konut 3 şilin (1 Taler), bir oda, zeminde 4 şilin, bir kat yukarda 4½ şilin, iki kat yukarda 4 şilin, tavanarasında 3 şilin — dolayısıyla, açlıktan kıvranan kiracılar, yalnız Charles Street'te ev sahiplerine yılda 2.000 sterlin (14.000 Taler) haraç, ve Westminster'de, anılan 5.366 aile, hep birlikte, yılda 40.000 sterlin (270.000 Taler) kira ödemektedir.

En büyük işçi çevresi, Tower'in doğusunda, Londra işçilerinin ana kitlesinin toplandığı *Whitechapel* ile *Benthnal Green*'de bulunmaktadır. *Benthnal Green*'de St. Philip Rahibi bay G. Alston'un kendi kilise bölgesinin durumu üzerine söylediklerini dinleyelim:

"2.795 ailenin ya da yaklaşık 12.000 kişinin barındığı 1.400 ev vardır. Bu kalabalık nüfusun oturduğu alan 400 yarda (1.200 ayak) kareden daha azdır, ve böyle bir aşırı kalabalıkta bir erkeği, karısı, dört-beş çocuğu ve bazan dede ve nine ile birlikte içinde çalıştıkları, yedikleri ve uyudukları on-oniki ayak karelik [9-10 metre karelik], bir tek odada görmek alışılmamış bir şey değildir. İnanıyorum ki, Londra piskoposu bu son derece yoksul cemaate dikkati çekmeden önce, kentin batı ucundaki insanlar onları Avustralya ya da Güneydenizi-adaları yerlilerinden daha az biliyorlardı. Ve bu mutsuzların acılarını bir kez kendi gözlerimizle görürsek, onları yoksul sofralarının başında gizlice dinlersek ve hastalıktan ya da işsizlikten kıvranırlarken görürsek, öyle bir çaresizlik ve yoksunluk ile karşılaşacağız ki, bizimki gibi bir ulus böyle şeylerin olabilmesinden utanç duymak gerekir. Fabrikaların en kötü durumda olduğu üç yıl boyunca Huddersfield yakınında rahiptim; ama yoksulların Benthnal Green'dekinden daha derin bir çaresizliğini asla görmedim. Bütün çevrede on aile babasından *birinin* bile iş giysisinden başka giyeceği yoktur, o da olabildiğince kötü ve yırtık pırtıktır; hatta çoğunun geceleri bu paçavralardan başka yorganı, ot ve talaş dolu bir çuvaldan başka döşeği yoktur."

Bu konutların iç görünüşünün nasıl olduğunu da yukardaki betimlemeden anlıyoruz. Ama, yolları arada bir bu proleter konutlarından birkaçına düşen İngiliz devlet görevlilerini gene de izleyelim.

Görevli bay Carter'ın 16 Kasım 1834'te Ann Galway'ın cesedi üzerinde yaptığı bir kuşkulu ölüm araştırması vesilesiyle gazeteler ölünün konutu üzerine şunları yazıyor: Ann Galway Londra, Bermondsey Street, White Lion Court 3 numarada, kocası ve 19 yaşındaki oğluyla birlikte, içinde ne karyola, ne yatak, ne de başka bir mobilya bulunan küçük bir odada yaşıyordu. Oğlunun yanında, hemen hemen çıplak olan vücudunu sarmalayan bir tüy yığınının içinde —çünkü ne yorgan vardı, ne de yatak çarşafı— ölmüş, yatıyordu. Tüyler bütün vücuduna öylesine yapışmıştı ki, hekim onlar temizlenmeden cesedi inceleyemedi, ve sonunda cesedi kupkuru ve asalak böcek ısırıkları içinde buldu. Odada döşemenin bir kesimi sökülmüştü ve aile o deliği ayak yolu olarak kullanıyordu.

15 Ocak 1844 Pazartesi günü, Londra, Worship Street polis mahkemesine iki oğlan getirildi; çünkü oğlanlar açlık yüzünden bir dükkandan yarı-pişmiş bir sığır paçası çalmış ve hemen yemişlerdi. Yargıç olayı daha çok aydınlatmak gereğini duydu, ve görevli polislerden aşağıdaki bilgiyi aldı: Oğlanların anası, sonradan polis olan bir eski askerden dul kalmıştı ve kocasının ölümünden beri dokuz çocuğu ile çok güç geçiniyordu. Pool's Place, Quaker Street, Spitalfields, no 2'de pek büyük bir yokluk içinde yaşıyordu. Görevli polis geldiği zaman, onu çocuklarından altısıyla birlikte, oturmalıksız iki hasır sandalye sayılmazsa mobilyasız, iki bacağı kırık bir masa, kırık bir fincan ve küçük bir tabak bulunan küçük bir arka odada, tam anlatıldığı gibi buldu. Ocakta bir kıvılcımlık ateş bile yoktu, ve köşede bir kadının önlüğünü doldurabilecek büyüklükte, ama bütün aileye yatak olan pek eski bir yığın paçavra vardı. Yorgan olarak üstlerinden dökülen giysilerinden başka hiçbir şeyleri yoktu. Zavallı kadın, ona, yiyecek almak için geçen yıl yatağını satmak zorunda kaldığını söyledi; yatak çarşaflarını biraz yiyecek için bakkala rehin vermiş, sözün

kısası yalnız ekmek almak için her şeyi satması gerekmişti. Yargıç kadına sadaka kutusundan önemlice bir yardım sağladı.

1844 Şubatında altmış yaşında bir dul kadın, Theresa Bishop, 26 yaşındaki hasta kızıyla, Marlborough Street polis mahkemesinin merhametine sığındı. Grosvenor Square, Brown Street, no 5'te bir dolaptan daha büyük olmayan, içinde bir tek mobilya bulunmayan küçük bir arka odada oturuyordu. Bir köşede üzerinde ikisinin de yatıp uyuduğu birkaç paçavra vardı; bir sandık hem masa hem de sandalye işini görüyordu. Ana, temizlikçilik yaparak bir şeyler kazanıyordu; ev sahibinin anlattığına göre, 1843 Mayısından beri bu durumda yaşıyorlardı; ellerinde kalan her şeyi parça parça satmışlar ya da rehine koymuşlardı, ve böyle olduğu halde kiraları hiç ödeyememişlerdi. Yargıç sadaka kutusundan onlara bir İngiliz lirası verdirdi.

Londralı *bütün* işçilerin yukarıdaki üç aile kadar yoksulluk içinde yaşadıklarını öne sürmüyorum; çok iyi biliyorum ki, birinin toplumca böylesine kıyasıya ayaklar altına alındığı yerde, onun durumu daha iyidir — ama, çalışkan ve namuslu Londra'nın bütün zenginlerinden daha namuslu ve saygıdeğer binlerce ailenin bu bir insana yaraşmayan durumda bulunduğunu ve her proleterin, istisnasız, kendi suçu olmadan ve bütün çabalarına karşın aynı talihsizliğe uğrayabileceğini öne sürüyorum. ...

F. Engels, aynı yapıt, S. 259-263.

... bundan ötürü fabrika işçilerine o kadar çok verilmelidir ki, çocuklarını olağan iş için yetiştirebilsinler — ama daha fazlası da verilmemelidir ki, çocuklarının ücretinden vazgeçmesinler ve çocukları bayağı işçiden başka bir şey olmasınlar. Burada da sınır, en düşük ücret, görelidir (relative); ailedeki herkes çalışınca, bir tek kişi geçimi için daha az gereksinir; ve ücreti büyük ölçüde düşürmede yararlanmak için burjuvazinin makine başında iş verdiği kadınları ve çocukları çalıştırma ve onların sırtından daha çok kazanma fırsatı vardır. Elbette her ailede herkes çalışacak güçte değildir, ve böyle bir aile tümüyle, çalışacak güçte olan bir aileye

göre hesaplanan en düşük ücretle çalışmak isteseydi, geçinmekte güçlük çekerdi; onun için ücret burada bir ortalama oluşturur, bu ortalama ücretle tümüyle çalışacak güçte olan aile epeyce iyi geçinirken, çalışacak güçteki üyeleri daha az olan epeyce kötü geçinir.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 308.

İspirtolu içkilere düşkünlüğün yanında cinsel ilişkilere düşkünlük birçok İngiliz işçisinin başlıca kusurudur. Ama bu da, bu özgürlükten yararlanma aracı olmayan, kendi haline bırakılmış bir sınıfın durumundan zorunlu olarak doğan bir sonuçtur. Burjuvazi onlara bir yığın yorgunluk ve acı yüklerken, yalnız bu iki hazzı bırakmıştır, ve bunun sonucu, işçilerin yaşamdan bir şeyler almak için, bütün hırslarını bu iki hazda yoğunlaştırmaları ve kendilerini onlara aşırı ve en kuralsız tarzda vermeleridir. Ancak hayvana yaraşabilecek bir duruma düşürülmüş insanlara başkaldırmaktan ya da hayvanlaşmaktan başka hiçbir şey kalmaz. Ve üstelik burjuvazinin namuslu kesimi bile fuhuşun dolaysız artmasına yardım ederse —her akşam Londra caddelerini dolduran 40.000 zevk kadınından* kaçı erdemli burjuvalarla yaşıyor?— bu fahişelerin kaçı, yaşamak için vücutlarını yoldan geçenlere satmak zorunda olmalarını, bir burjuvanın kendisini baştan çıkarmış olmasına borçludur? Demek ki, onların hiç değilse işçileri cinsel kabalıklarından ötürü kınamaya elbette hakları vardır.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 355.

Toplumsal düzenin nimetlerinden yararlanmaksızın onun bütün sakıncalarını göğüslemek zorunda olan bir sınıftan, bu toplumsal düzenin yalnızca düşmanlığını gören bir sınıftan, bu toplumsal düzeni sayması hâlâ istenmeli midir? Bu, gerçekten çok şey istemek olur. Ama işçi sınıfı, bu toplumsal düzen varoldukça kurtulamaz ve birey işçi ona başkaldırırsa, en büyük zararı görür.

* Sheriff Alison, "(The) Princ(iples) of Population", c. II.

Böylece toplumsal düzen aile yaşamını işçi için hemen hemen olanaksızlaştırır; gece barınmaya elverişsiz, kötü döşenmiş ve çoğu zaman damı akan ve ısıtılmayan, oturulmaz, pis bir ev, insan dolu odada nemli bir hava; erkek, belki kadın ve büyük çocuklar da, hepsi bütün gün ayrı yerlerde çalışmakta, birbirlerini yalnız sabahları ve akşamları görmekte — konyak içmeye sürekli ayartılma bu yüzdendir; bu koşullarda aile yaşamı olabilir mi? İşçi gene de ailesini bırakamaz, ailesiyle yaşamak zorundadır, ve bunun sonuçları yetişkinlerin de çocuklarının da en büyük ölçüde ahlaksızlaşmasına yol açan, ardı arası kesilmeyen aile dertleri ve aile içi anlaşmazlıklardır. Bütün aile içi ödevlerin savsaklanması, özellikle çocukların yüzüstü bırakılması, İngiliz işçileri arasında çok fazla yaygındır ve toplumun varolan kurumlarınca zorla yaratılmaktadır. Ve böyle yabanıl bir tarzda, ana-babalarına ilgilerinden daha çok ilgili oldukları ahlaksızlaştırıcı ortamda yetişen çocuklar daha sonra hâlâ iyi ahlaklı olabilirler mi? Kendini beğenmiş burjuvanın işçiden istediği gerçekten bönce değil mi?

F. Engels, aynı yapıt,. S. 356.

Elbette, burjuvazi, belirli, genel sınai gelişmeye elverişli koşullarda hammaddenin *ucuzladığı* her meta fiyatı düşmesinde, tüketimin çok arttığını ve yeni fabrikaların kurulduğunu söylerken haklıdır; ama bunun dışındaki her sözü bir yalandır. Fiyat düşümünün bu sonuçlarının görülmesine, yeni fabrikaların kurulmasına kadar uzun yıllar geçtiğini hiç hesaba katmıyor, makinelerdeki bütün iyileştirmelerin, gerçek, yorucu işi makineye gittikçe daha çok yüklediğini ve böylece yetişkin erkeklerin işinin, zayıf bir kadının veya bir çocuğun bile yarı ya da üçte-bir ücretle pekâlâ yapabileceği basit bir gözetime dönüştüğünü susarak geçiştiriyor.

F. Engels, aynı yapıt, S. 362.

Makinelerin yetişkin erkek emeğinin yerini gittikçe daha çok alması olgusunu biraz daha yakından görelim. Makine başındaki

emek, eğirmede de dokumada da, aslında kopan iplikleri bağlamaktan başka bir şey değildir, çünkü makine bütün öbür işleri yapar; bu iş, kuvvet gerektirmez, ama daha büyük parmak kıvraklığı gerektirir. Erkekler bu iş için yalnızca gereksiz de değildir, tersine, ellerinin kuvvetli kas ve kemik gelişimi dolayısıyla kadınlardan ve çocuklardan daha da az uygundurlar ve pek doğal olarak bu türlü işlerde yerlerini onlara kaptırmaktadırlar. Ellerin etkinliği, kuvvet kullanımı, su ve buhar gücüyle işleyen makinelere ne kadar çok geçerse, o kadar az erkek çalıştırmak gerekir, ve kadınlar ve çocuklar zaten daha ucuz oldukları ve, söylendiği gibi, bu iş dallarında erkeklerden daha iyi çalıştıkları için, onlara iş verilir. İplik fabrikalarında, eğirme makinelerinin başında yalnız kadınlar ve kızlar, çıkrık makinelerinin başında yetişkin bir erkek (ki onun da yerini gelişmiş çıkrıklar almaktadır) ve pek çoğu *çocuk* veya kadın, bazan da 18-20 yaşlarında genç erkekler olan birçok iplik bağlayıcı, şurada burada da ekmeğinden olmuş yaşlı bir iplikçi görülür.* Dokuma tezgahlarının başında çoğunlukla 15-20 yaşlarında ve daha yaşlı ama seyrek olarak yirmibir yaşını aşıncaya kadar işbaşında kalan kadınlar çalışır. Kaba eğirme makinelerinde bile yalnız kadınlar, gerekli ise havalandırma makinelerini işletmek ve temizlemek için birkaç erkek çalışmaktadır. Bütün bunlardan başka fabrikalarda makaraları (bobinleri) takıp çıkarmak için birtakım çocuklar (doffer'ler) ve odaları gözetmek için birkaç yetişkin erkek, buhar makinesi, marangozluk, kapıcılık, vb. için bir mekanikçi ve bir makineci vb. çalıştırılmaktadır. Ama asıl işi kadınlar ve çocuklar yapmaktadır. Fabrikatörler bunu da yalanlamaktadırlar, ve geçen yıl, makinelerin erkeklerin yerini almadığını kanıtlamak amacıyla anlamlı tablolar yayımlamışlardır. Bu tablolardan, bütün fabrika işçilerinin yarıdan biraz çoğunun (%52) kadın ve yaklaşık %48'inin erkek olduğu, ve bu işçilerin yarıdan çoğunun 18 yaşın üzerinde bulunduğu ortaya çıkmakta-

* "Lancashire'de pamuk işleyim dallarının birkaçında emek ücretiyle ilgili durum çabucak değişti; parça başına ve başka türlü çalışan ve haftada 8 veya 9 şilinden çok kazanamayan 20-30 yaş arasındaki yüzlerce genç erkeğin yanında, aynı çatı altında, 10-20 şilin haftalıkla çalışan 15 yaşında oğlanlar ve 16-20 yaşlarında genç kızlar var". Fabrika Denetçisi L. Horner'in raporu, Ekim 1844.

dır. Bu kadarı çok iyi. Ama sayın fabrikatörler yetişkinlerin kaçının erkek ve kaçının kadın olduğunu bize söylemekten kaçınmaktadırlar. Önemli nokta da budur. Bundan başka besbelli mekanikçileri, marangozları ve fabrikaları ile herhangi bir ilişkisi bulunan yetişkin erkekleri, belki de yazıcıları vb. birlikte saymakta, ve gene de bütün gerçeği söyleme cesaretini gösterememektedirler. Bu bildiriler genellikle yanlışlıklarla doludur ve uzmanlar için çok şey kanıtlayan ve uzman olmayanlar için hiçbir şey kanıtlamayan hileli ifadeler ve ortalama hesaplar içermektedir, en önemli noktaları gizlemekte ve yalnız bu fabrikatörlerin körlüğünü ve namussuzluğunu kanıtlamaktadır. Lord Ashley'in 15 Mart 1844'te Avam kamarasında on saatlik [çalışma] önergesiyle ilgili konuşmasından birkaç alıntı yapalım. Lord Ashley burada, çalışanların yaş ve cinsellik ilişkisi üzerinde durmaktadır ve verileri zaten İngiliz fabrika sanayiinin bir kesimiyle ilgili olan fabrikatörler şimdiye kadar bunları yalanlamamışlardır. Britanya İmparatorluğunun 419.590 fabrika işçisinden (1839'da) 192.887'si, nerdeyse yarısı, 18 yaşından küçüktü ve 242.296'sı kadındı ve bunların da 112.192'si 18 yaşın altındaydı. Demek ki, geri kalan 80.695 erkek işçi 18 yaşın altındaydı ve 96.599 yetişkin erkek işçi vardı ya da bunların toplamı %23 —genel toplamın *tam dörtte-biri bile değil*— idi. Pamuk fabrikalarında işçilerin %$56\frac{1}{4}$'ü, yün fabrikalarında %$69\frac{1}{2}$'si, ipek fabrikalarında %$70\frac{1}{2}$'si, keten iplik hanelerinde %$70\frac{1}{2}$'si kadın ve kızdı. Bu sayılar yetişkin erkek işçilerin işten çıkarıldığını belgelemek için sunulmuştur. Ama bunu kanıtlanmış görmek için yalnızca yakındaki en iyi fabrikaya gitmek yeter. Bundan ötürü, işçiler için en yıkıcı sonuçlara yol açan, onlara zorla kabul ettirilen kurulu toplumsal düzenin değiştirilmesi gerekir. Kadınların çalışması her şeyden önce aile bağlarını koparır; çünkü kadın günde 12-13 saatini fabrikada geçirirken ve erkek de aynı ya da başka bir yerde çalışırken, dışardaki çocukların hali ne olur? ... Annelerin çalışmasıyla genel küçük çocuk ölümlerinin arttığı besbellidir ve olgularla, bütün kuşkuların ötesinde, kanıtlanmıştır. Kadınlar doğumdan üç-dört gün sonra gene fabrikaya dönmekte ve çocuklarını elbette evde bırakmakta; yemek sa-

atlerinde çocuk emzirmek ve o arada kendileri de bir şeyler atıştırmak için evlere koşmak zorunda kalmaktadırlar — artık çocukların nasıl emzirileceği bellidir.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 366-368.

Bundan başka, fabrika kulluğunun patrona her kulluk gibi, ve hatta daha çok, *Jus primae noctis** bağışladığı bellidir. Bu ilişkide fabrikatör, kadın işçilerinin vücutları ve albenileri üzerinde efendidir. İşten kovma, eldeğmemiş kalmak için zaten önemli hiçbir gerekçesi olmayan kızların ... bütün direncini kırmak için yeterli cezadır. Fabrikatör yeterince aşağılık ise ... fabrikası aynı zamanda haremidir; ve bütün fabrikatörlerin haklarını kullanmaması, kızların durumunu asla değiştirmez. Fabrika sanayiinin başlangıçlarında, fabrikatörlerin pek çoğu toplumsal ikiyüzlülüğü bilmeyen ve dikkate almayan yeni türediler iken, hiçbir şeyin "kazanılmış" haklarının kullanımını engellemesine izin vermediler.

Fabrika işinin kadının fiziksel durumundaki etkilerini anlamak için, önce çocukların işini ve işin niteliğini göz önünde bulundurmak gerektir. Yeni sanayinin başlangıcından beri, çocuklar fabrikalarda çalıştırıldı; önceleri aşağı yukarı yalnızca, daha sonra büyütülen, makineler küçük olduğu için çalıştırıldılar; ve hatta fabrikatörlerin uzun yıllar için "çırak" olarak alay alay kiraladıkları çocuklar ıshaevlerinden alındı. Çocuklar topluca barındırılıp giydirildiler ve elbette kendilerine en büyük kayıtsızlık ve barbarlıkla davranan patronlarının tam anlamıyla köleleri idiler. Daha 1796'da, insanı isyan ettiren bu sisteme gösterilen açık hoşnutsuzluğu Dr. Percival ve Sir R. Peel (şimdiki bakanın babası ve pamuk fabrikatörü) öylesine etkili dile getirdiler ki, parlamentodan bir *Apprentice-bill* (çıraklar yasası) çıktı, böylece en çok tepki uyandıran kötüye kullanımlar durduruldu. Giderek özgür işçi rekabeti doğdu ve bütün çıraklık sistemini geçersizleştirdi. Fabrikalar da giderek daha çok kentlerde kuruldu, makineler büyütüldü ve işyerleri daha havalanır ve sağlıklı hale getirildi; yetişkin ve

* İlk gece hakkı. —ç.

genç kimseler de giderek daha çok iş buldular, ve böylece çalışan çocukların oransal sayısı biraz azaldı, ve işe başlama yaşı biraz büyüdü. 8-9 yaşından küçük çocukların çalıştırılması gittikçe azaldı. Daha sonra, göreceğimiz gibi, yasama erki çocukları burjuvazinin para hırsından korumak için birçok kez işe karıştı.

İşçi ve özellikle fabrika işçisi çocukları arasındaki ölümlerin çokluğu, onların ilk yaşlarda karşılaştıkları durumun elverişsizliğine yeterli kanıttır...

F. Engels, aynı yapıt,. S. 373-374.

Fabrika işinin kadın vücuduna etkisi de tümüyle kendine özgüdür. Uzun çalışma zamanının yol açtığı biçim bozulmaları kadınlarda çok daha ciddi olmaktadır; kısmen yanlış oturuşun ve leğen kemiğinin kendi gelişiminin, kısmen de omurganın alt kesiminin eğrilmesinin yol açtığı kalça çarpılmaları bu nedenlerden ötürü sık sık görülmektedir.

Dr. Loudon raporunda diyor ki: "Bir kalça çarpılması ve başka birkaç hastalık örneği ile karışlaşmadıysam da, bu şeyler her hekimin böyle uzun bir çalışma zamanının çocuklardaki olası sonuçlarına örnek göstermesi gereken çeşittendir, ve ayrıca en güvenilir tıp adamlarınca doğrulanmaktadır."

Kadın fabrika işçilerinin öbür kadınlardan daha güç doğum yaptıklarına, sık sık da çocuk düşürdüklerine birçok ebe ve doğum yardımcısı tanıklık etmektedir, örneğin Dr. Hawkins, *evid.*, s. 11 ve 13. Bu yetmiyormuş gibi, bütün fabrika işlerindeki kadınlar topluca genel zafiyet çekmekte ve, gebe iken, *doğum saatine kadar* fabrikalarda çalışmaktadırlar — elbette, çalışmayı daha önce bırakırlarsa yerlerinin kapılmasından ve işlerine son verilmesinden ve ücretlerini yitirmekten korkmaktadırlar. Ertesi sabah doğum yapan kadınların akşam hâlâ çalıştıkları sık sık görülmektedir, fabrikalarda makinelerin arasında doğurmaları bile hiç de seyrek görülen bir durum değildir. Ve burjuva beyler bunda olağanüstü hiçbir şey görmüyorlarsa da, gebe bir kadını doğuracağı güne kadar günde oniki-onüç (eskiden daha çok) saat ayakta du-

rup sık sık eğilerek çalışmaya dolaylı olarak zorlamanın bir zalimlik, alçakça bir barbarlık olduğunu karıları herhalde kabul edeceklerdir. Ama hepsi bu kadar değil. Doğumdan sonra ondört gün çalışmaları gerekmeyen kadınlar bundan pek memnun kalmakta ve bu süreyi uzun saymaktadırlar. Kimileri daha sekiz, hatta üç-dört gün sonra, *bütün* çalışma zamanını tamamlamak için, gene fabrikaya gelmektedirler — birinde bir fabrikatörün bir gözcüye şöyle sorduğunu işittim: Falanca ve filanca kadınlar işe hâlâ başlamadı mı? — Hayır. — Doğuralı kaç gün oluyor? — Sekiz gün. — Ama çoktan işe başlayabilirdi. Şuradaki kadın yalnız üç gününü evde geçirdi. — Elbette; işten çıkarılma korkusu, açlık korkusu, onu halsizliğine karşın, acılarına karşın fabrikaya sürüklüyor; işçisinin hastalık yüzünden evde kalmasına fabrikatörün çıkarı göz yummaz, işçiler hasta olamaz, loğusa yatağına sığınamaz — yoksa fabrikatörün o yüce başının geçici bir değişme yüzünden ağrıması veya makinelerini durdurması gerekir; ve o buna meydan vermez, rahatsızlanmaya başlayan işçilerine yol verir. Dinleyiniz (Cowell, *evid.*, s. 77):

"Bir genç kız kendini çok hasta hissediyor, işini güçlükle yapabiliyor — Neden eve gitmek için izin istemiyor? — Ah, beyim, 'patron' bu bakımdan çok bencil; çeyrek gün işbaşında bulunmazsak, kovulmayı göze almışız demektir."

Ya da (Sir D. Barry, *evid.*, s. 44); İşçi Thomas MacDurt'un hafif ateşi var, "hiç değilse dört gün evde kalamıyor, çünkü işini yitirmekten korkuyor".

... Böyle kadınlardan, özellikle gebeliklerinde çalışmak zorunda olanlardan doğan çocuklar sağlıklı olamaz. Tersine, Manchester'la ilgili raporda, çok cılız oldukları bildirilmektedir, ve yalnız Barry sağlıklı olduklarını öne sürmektedir — ama denetlediği İskoçya'da *hemen hemen hiçbir evli kadının çalışmadığını* da söylemektedir; onun için orada fabrikaların pek çoğu, Glasgow ayrı tutulursa, kırdadır, ve bunun, çocukların sağlıklı olmasına pek çok yararı olmaktadır. Manchester'ın yakın çevresindeki işçi çocuklarının hemen hemen hepsi şen ve sağlıklıdır, oysa kenttekiler solgun ve sıracalı görünmektedir; ama dokuz yaşına basar

basmaz, fabrikaya gönderildikleri için, renkleri soluvermekte, ve artık kent çocuklarından ayırt edilememektedirler.

Ama fabrika işinde bir de özellikle yan etkileri olan birkaç çalışma kolu daha vardır. Pamuk ve keten ipliği fabrikalarındaki birçok odada, özellikle havlama ve tarama odalarında göğüs darlığına yol açan bir yığın lifli toz uçuşmaktadır. Buna bazı bünyeler dayanır, öbürleri dayanamaz. Ama işçinin seçme hakkı yoktur, göğsü sağlıklı olsa da olmasa da, nerede iş bulursa o odada çalışmak zorundadır. Solunan bu tozun bilinen sonuçları kan tükürme, güç ve ıslıklı soluma, göğüste ağrılar, öksürük, uykusuzluk, kısaca en kötü durumlarda akciğer veremiyle biten astımın bütün belirtileridir. (Karşılaştırınız: Stuart, s. 13, 70, 101, Mackintosh, s. 24 vb., Power'ın Nottingham, Leeds, Cowell üzerine raporu, s. 60 vb., Barry, s. 12 [bir fabrikada beş], s. 17, 44, 52, 60 vb.; Loudon, s. 13 vb.). Ama sağlığa özellikle zararlı olan, ketenin genç kızlar ve çocuklarca yapılan ıslak eğirilmesidir. İğlerden üzerlerine su sıçrar, öyle ki giysilerinin ön kesimi derinlerine kadar sürekli ıslaktır ve zeminde her zaman su vardır. Bu, pamuk fabrikalarının iplik katlama odalarında da biraz böyledir, ve bunun sonucu sık soğuk algınlıkları ve göğüs yangılarıdır. Kısık, boğuk bir ses bütün fabrika işçilerinde, ama hepsinden çok da ıslak eğiricilerde ve katlayıcılarda yaygındır. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry bu işin sağlığa aykırılığından ve pek çok fabrikatörün bununla az ilgilenmesinden en etkileyici anlatımlarla söz etmektedirler. Keten eğirmenin başka bir etkisi omuzun kendine özgü çarpılması, özellikle sağ kürek kemiğinin işin doğasından ötürü çıkıntı yapmasıdır. Bu türlü eğirme, çıkrıkla eğirme gibi, kopan ipliklerin bağlanması sırasında iği durdurmak için kullanılan diz kapaklarında da sık sık hastalıklara yol açmaktadır. Bu iki işte makineler alçak olduğu ve sık sık eğilmek gerektiği için vücudun gelişmesi genellikle aksamaktadır. Manchester'da görevli olduğum pamuk fabrikasının eğirme odasında iyi gelişmiş, boylu-boslu bir tek kız gördüğümü anımsamıyorum; hepsi ufak tefekti, kötü gelişmişti ve şişmandı, vücut biçimleri kesinlikle çirkindi. Ama bütün bu hastalıklardan ve kötü biçimlenmelerden başka, işçilerin kemikleri

başka türlü de zarar görmektedir. Makineler arasında çalışmak birsürü kazaya yol açmakta ve dolayısıyla işçiler kısmen ya da tümüyle işlerini yapamaz hale gelmektedirler.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 383-386.

Bir yığın hastalık yalnızca burjuvazinin iğrenç para hırsından doğmaktadır! Kadınlar doğuramaz hale gelmekte, çocuklar çarpık-çurpuk gelişmekte, erkekler zayıf düşmekte, kollar ve bacaklar ezilmekte, bütün kuşaklar bozulmakta, ve bütün bunlar yalnızca burjuvazi kesesini doldursun diye olmaktadır! Ve gözeticilerin, çocukları yataklarından nasıl çırılçıplak çıkardıkları, çocukların, giysileri ellerinde, tekme tokat nasıl fabrikalara koşturulduğu (örneğin Stuart, s. 39 ve başkaları), tokatlanarak nasıl uyandırıldığı, buna karşın işbaşında nasıl uyuya kaldığı, uyuklayaduran zavallı bir çocuğun gözetici bağırınca sıçrayıp, durmuş olan makinesini kapalı gözlerle nasıl çalıştırdığı okunursa; eve gidemeyecek kadar yorgun düşen çocukların uyumak için kurutma odasındaki pamukların altına nasıl gizlendiği, ve ancak kayışlarla dövülerek fabrikadan çıkarılabildiği, yüzlerce çocuğun uykusuzluktan ve iştahsızlıktan akşam yemeği yiyemeyecek kadar bitkin bir halde her akşam eve nasıl döndüğü, ana-babalarının onları yataklarının yanında dua ederken diz çökmüş durumda uyuyakalmış bulduğu okunursa; bütün bunlar ve hepsi de yeminle doğrulanan birçok tanığı olan, komiserlerin bile inanılır saydığı adamların bildirdiği daha başka yüzlerce alçaklık ve rezillik bu bir tek raporda okunursa; bunun "liberal" bir rapor, Tory'lerin ilk raporunu geçersizleştirmek için düzenlenmiş bir burjuva rapor olduğu, komiserlerin bile burjuvaziden yana oldukları ve her şeyi istemeyerek rapor ettikleri düşünülürse — insanseverliği ve fedakârlığı ile çalım satan, oysa biricik amacı kesesini *à tout prix** doldurmak olan bu sınıfa içerlememek, öfkelenmemek elde mi?

F. Engels, aynı yapıt,. S. 388-389.

* Ne pahasına olursa olsun. —ç.

Eğirme işlemi katı bir işbölümü ile çok karışık bir hale getirilmiştir ve bir yığın dalı vardır. Önce iplik eğrilir; bunu ondört yaşından büyük kızlar *(winders)* yapar; ... sonra erkek işçi, makineden enli bir kumaş gibi çıkan uçları büker ve çok küçük çocuklar birleşik iplikleri çekerek birbirinden ayırır. ... Eğiricilerin de *threader*'lar gibi belirli bir çalışma zamanı yoktur, çünkü bir makinenin makaraları dolar dolmaz oraya çağrılırlar; ve çünkü erkek işçiler geceleri de uç büker, onun için her zaman fabrikaya ya da bükücüler odasına çağrılabilirler. Bunun sonucu olan çalışma kuralsızlığı, sık sık gece çalışmak, düzensiz yaşamak, fiziksel ve moral bir yığın hastalığa yol açar.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 410-411.

Eğirme işleminin başka bir dalı, dantela örme, tarımla da uğraşılan Northampton, Oxford, Bedford ve Buckingham kontluklarında ve pek çoğu çocuk ve genç yaşta olan, kötü beslenmekten genellikle sızlanan ve pek seyrek et yiyebilen kimselerce yapılır. İşin kendisi sağlığa son derece aykırıdır. Çocuklar küçük, kötü havalandırılan, nemli odalarda, sürekli oturarak ve dantela yastıklarına eğilerek çalışırlar. Vücudu bu yorucu durumda desteklemek için kızlar tahta balinalı bir korse kullanırlar ki, bu balinalar kemikleri henüz çok yumuşak olan çocuk yaştaki pek çok kimsede, eğilmiş durumda iken göğüs kemiğinin ve kaburgaların konumunu tümüyle bozmakta ve dar-göğüslülüğe yol açmaktadır. Pek çoğu bu yüzden, oturarak çalışmasının ve kötü havanın sonucu olan sindirimsizliğin en acı verici etkilerine bir süre dayandıktan sonra, veremden ölmektedir. Hemen hemen hiç eğitimden geçmemişlerdir, pek azı ahlaki eğitim görmüştür, hepsi de süslenmeye düşkündür. Bunlardan ötürü ahlaki durumları çok kötüdür ve aralarında fuhuşa sürüklenmeyen yok gibidir. (Ch. Empl. Com., Burns, Report.)

Burjuvazinin güzel hanımlarına dantelalarla bezenme sevincini yaşatmak için toplumun ödediği fiyat budur — çok ucuz sayılmaz, değil mi? Yalnız birkaç bin kör işçi, yalnız veremli birkaç

proleter kız, hastalıklı bir ayaktakımı kuşağı, hastalıklarını gene aynı ölçüde aşağı sınıftan çocuklarına ve torunlarına kalıt bırakacak bir kuşak — bütün bunlar nedir ki? Hiçbir şey, hiçbir şey! Bizim İngiliz burjuvazimiz Hükümet Komisyonunun raporunu kayıtsızca bir yana koyacak ve karıları ile kızları önceden olduğu gibi gene dantelalarla bezenecek.

F. Engels, *aynı yapıt*,. S. 412-413.

Gariptir ki, *burjuvazinin hanımlarının* bezenmesine yarayan bu metaların üretimi, o işte çalışan işçilerin sağlığı bakımından en acıklı sonuçların doğmasını gerektirmektedir. Bunu daha önce dantela örnede görmüştük ve söylediklerimizin kanıtlarıyla Londra'nın giysi diken mağazalarında bir daha karşılaşıyoruz. Bu kuruluşlar bir yığın genç kız çalıştırmaktadır —hepsinin 15.000 kişi olduğu söylenmektedir—; bunlar, evlerde yatıp kalkmakta ve yemektedirler, çoğu kırdan gelmiştir, bu yüzden patronların tam kölesidirler. Yılda 4 ay süren moda mevsiminde, en iyi kuruluşlarda bile günlük çalışma süresi onbeş, ve, araya başka işler girerse, onsekiz saattir; ama bu mevsimde hiçbir zaman belirlemesi olmadan çalışılır, öyle ki kızlar yirmidört saatte asla altı ve çoğu zaman üç-dört saatten, ve sık sık olduğu gibi bütün gece çalışmak zorunda kalmazlarsa, iki saatten çok dinlenme ve uyuma zamanı bulamazlar ve ondokuz-yirmiiki saat çalışırlar. Çalışmalarına konan biricik sınır, iğneyi bir dakika için kullanamayacak kadar kesin fiziksel yeteneksizliğe uğramalarıdır. Bu çaresiz yaratıkların dokuz gün boyunca soyunmadıkları ve çok çabuk atıştırabilsinler diye yemeklerinin küçük parçalar halinde önlerine konduğu bir şiltede arasıra bir an dinlenebildikleri olur; sözün kısası, bu mutsuz kızlar modern köleciliğin moral kamçısı —işten kovma korkutması— ile, değil 14-20 yaşlarındaki narin kızların, güçlü kuvvetli bir adamın bile dayanamayacağı böyle sürekli ve uzun bir işte tutulmaktadırlar. Bundan başka, çalışma odalarının ve uyuma yerlerinin nemli havası, iki büklüm durmaktan ileri gelen kötü sindirim, ama hepsinden çok da, uzun za-

man çalışmak ve temiz havadan yoksunluk, kızların sağlığı bakımından kötü sonuçlar doğurmaktadır. Yorgunluk, bitkinlik, halsizlik, iştahsızlık, omuzlarda, sırtta ve kalçalarda ağrılar, ama özellikle başağrıları hemen başlar; sonra omurga eğrilmesi, çabucak yakın-görmezleşen gözlerde şişme, sulanma ve ağrılar, öksürük, göğüs darlığı gibi kadın organizmasına özgü bütün gelişim bozuklukları görülür. Birçok halde gözler öylesine yıpranır ki onmaz bir körlük başlar; ve görüş, işi sürdürmeye yetecek kadar iyi kalırsa, bu kızların kısa, acıklı yaşamına çoğu zaman verem son verir. Bu işi yeterince erken bırakanlarda bile, vücut sağlığı sürekli bozuk kalır, bünyenin direnci kırılır; böyleleri sürekli, özellikle evlenince, zayıf ve halsiz olur ve hastalıklı çocuklar dünyaya getirir. Komiserin (Ch. Empl. Comm.) görüştüğü bütün hekimler, sağlığı bozup erken bir ölüme yol açmada bundan daha etkili bir yol bulunamayacağını bildirerek söz birliği etmişlerdir. ... Londra'da *dikici kızlar* da aynı acımasızlıkla, yalnız biraz daha dolaylı olarak, sömürülmektedir. Korse yapımında çalışan kızların zor, yorucu, göze zararlı bir işleri vardır; ve aldıkları ücret nedir? Bunu bilmiyorum, ama biliyorum ki kendisine verilen malzeme için kefalet yatırması gereken ve işi tek tek dikicilere dağıtan aracı, parça başına 1½ peni, 15 prusya feniği almaktadır. Onun payı, en az ½ peni, bundan düşülmekte, ve zavallı kızın cebine en çok 1 peni girmektedir. Boyunbağı diken kızlar, günde onaltı saat çalışmakla yükümlüdürler ve haftada ellerine 4½ şilin, 1½ prusya taleri geçmektedir ki, bununla da en ucuz Alman kentinde 20 gümüş kuruşla satın alınabilecek şeyleri almaktadırlar.* Ama en kötüsü gömlek dikenlerin halidir. Sıradan bir gömlek için 1½ peni almaktadırlar — eskiden 2-3 peni alıyorlardı, ama burjuva-radikal bir resmi makamın yönettiği St. Pancras yoksullarevi, işi 1½ peniye almaya başlayalı beri dışardaki zavallı kadınlar da öyle yapmak zorunda kaldılar. Günde onsekiz saatlik bir çalışmayla bitirilebilen ince, süslü gömlekler için 6 peni, 5 gümüş kuruş ödenmektedir. Bu dikici kadınların ücreti bu-

* Karş: "Weekly Dispacth", 17 Mart 1844.

na göre ve işçi kadınları ve patronları da içeren kimselerin tanıklıklarına göre, gece yarılarına kadar süren bir çalışmadan sonra, haftada $2^1/_2$-3 şilindir! Bu utanç verici barbarlığın üstüne tüy diken, dikici kadınların kendilerine emanet edilen malzemenin bedelinin bir kesimini depozit olarak yatırmak zorunda olmalarıdır; patronların da çok iyi bildikleri gibi, malzemenin bir kısmını rehine koymadan yapamazlar ve zarar etmeden rehinden kurtaramazlar; ya da, 1843 Kasımında bir dikici kadının başına geldiği gibi, malzemeyi rehinden kurtaramazlarsa sulh mahkemesine gitmek zorunda kalırlar. Bu duruma düşen ve ne yapılması gerektiğini bilmeyen zavallı bir kız, 1844 Ağustosunda, kendisini kanala atarak canına kıydı. Bu kadınlar, çoğu zaman, küçük tavanarası odalarında en büyük yoksulluk içinde yaşarlar, birçoğu yerin elverdiği ölçüde bir tek odaya doluşmuştur ve kışın odadaki biricik ısınma aracı çalışanların bedensel sıcaklığıdır. Orada işlerine eğilmiş olarak otururlar ve sabahtan gece yarısı dörde ya da beşe kadar dikerler, birkaç yılda sağlıkları bozulur ve vakitsiz ölüp giderler, üstelik o sırada en sıradan gereksinmelerini gideremezler.* Ve o sırada aşağıda, yüksek burjuvazinin saltanat arabaları geçer ve belki on adım ötede bayağı bir züppe bir gecede onların bir yılda kazanabildiğinden çok para harcar. ...

F. Engels, aynı yapıt,. S. 426-429.

Bu farklı, çoğu zaman birleşmiş, çoğu zaman ayrılmış işçi kesimleri —dernek üyeleri, çartistler ve sosyalistler— eğitimi geliştirmek için kendi başlarına birçok okul ve okuma odası kurmuşlardır. Her sosyalist ve hemen hemen her çartist kuruluşun, ve tek tek birçok derneğin böyle bir yeri vardır. Burada çocuklar

* Şimdiki İngiliz mizahçıların en yeteneklisi ve bütün mizahçılar gibi insani duygularla dolu, ama her türlü ruhsal enerjiden yoksun Thomas Hood, dikici kadınların yoksulluğu bütün gazeteleri doldurduğu zaman, 1844 yılının başlarında güzel bir şiir yayımladı: "The Song of the Shirt", Gömleğin Türküsü adlı bu şiir kimi burjuva kızların gözlerinden acımalı ama yararsız gözyaşları akıttı. Şiiri burada yineleyebilmeme yeter yerim yok; ilkin *Punch*'ta çıktı ve sonra gazetelerde yer aldı. Dikici kadınların durumu o zamanlar bütün gazetelerde söz konusu edildiği için özel alıntılar yapmak gereksizdir.

burjuvazinin bütün etkilerinden uzak proleter bir eğitimden geçirilir ve okuma odalarında hemen hemen yalnız proleter dergiler ve kitaplar bulunur. Bu okullar, onlara benzer birkaç kurumu ("Mechanics Institutions"), proleter etkilerden kurtarmayı ve burjuvaziye yararlı bilimleri işçiler arasında yayan organlar haline getirmeyi başaran burjuvazi için çok tehlikelidir. O kurumlarda, şimdi, işçiyi burjuvaziye karşı muhalefetten alıkoyan ve ona belki de burjuvaziye para getirecek buluşlar yapma yolunu açacak doğal bilimler öğretiliyor — oysa doğal bilimlerin işçiye *şimdi* gerçekten hiç yararı yoktur, çünkü işçi kendi büyük kentinde ve uzun işgününde, doğayı çoğu zaman bir kez bile görmemektedir; burada putu serbest rekabet olan ulusal ekonomi *(National-ökonomie)* vaaz edilmektedir ki, bunun işçi için biricik sonucu, sessizce haklarından vazgeçip açlıktan ölmekten daha akıllıca hiçbir şey yapamayacağıdır; burada bütün eğitim, egemen politikaya ve dine karşı uysallığa, boyun eğmeye, hizmete yöneltilmiştir, öyle ki bu eğitim işçi için yalnızca sessiz itaatin, edilgenliğin, yazgıya boyun eğmenin sürekli bir vaazıdır. İşçi yığını bu kurumlardan elbette hiçbir şey beklememekte ve proleter okuma odalarına, doğrudan doğruya kendi çıkarlarıyla çakışan ilişkilerin tartışmasına dönmektedir — ve o zaman kendini beğenmiş burjuvazi kendi *Dixi et Salvavi'*sini* söylemekte ve "kötü niyetli demagogların öfkeli palavralarını sağlam bir eğitime yeğ tutan" bir sınıftan tiksintiyle yüz çevirmektedir. Öte yandan, işçi de, burjuvazinin çıkarını gözeten ikiyüzlülüklerle karıştırılmamış, anlamlı, doğabilimsel, estetik ve ulusal ekonomik konularda, bütün proleter kurumlarda, özellikle sosyalist olanlarda sık sık verilen ve çok iyi izlenen derslerde "sağlam bir eğitim"den geçmektedir. Kadife ceketleri artık iliklenmeyen işçilerin yerbilimsel, gökbilimsel ve başka konularda Almanya'daki eğitilmiş bazı burjuvalardan çok daha bilgilice konuştuklarını sık sık işittim. Ve İngiliz proletaryasının kendini eğitmeyi ne kadar iyi başardığı şurdan bellidir ki, yeni felsefi, politik ve şiirsel yazının çığır açan yapıtlarını hemen hemen yalnız işçiler okumaktadır.

* Söyledim ve kurtuldum.

Toplumsal durumun uşağı ve bağlı olduğu önyargılarıyla burjuva, gerçekten ileri bir adım atan her şey karşısında korkmakta, haç çıkarmaktadır; proleterin ise böyle şeylere gözleri açıktır ve bunları zevkle ve başarıyla incelemektedir. Bu bakımdan sosyalistler proletaryanın eğitimi için pek çok şey yapmışlar, Fransız materyalistlerini, *Helvétius*'u, *Holbach*'ı, *Diderot*'yu vb. çevirmişler ve ayrıca en iyi İngilizce yapıtların ucuz baskılarını yaymışlardır. *Strauss*'un *İsa'nın Yaşamı, Proudhon*'un *Mülkiyet*'i, hemen hemen yalnız proleterler arasında dolaşmaktadır. *Shelley*, dahi peygamberane Shelley, ve varolan toplumla ilgili duyumsal kızgınlığı ve acı yergileriyle *Byron*, okurlarının pek çoğunu işçiler arasında bulmaktadır; burjuvaların yalnız bugünün ikiyüzlü ahlakına uygun olarak kısaltılıp iğdiş edilmiş yayınları, "aile baskıları", vardır. Son çağın en büyük pratik filozoflarından ikisi, *Bentham* ve *Godwin*, özellikle ikincisi, yalnız proletaryanın mülkiyetindedir; *Bentham*'ın köktenci burjuvazi arasında bir okulu varsa da, onun öğretisini bir adım daha ileri götürmeyi yalnız proletarya ve sosyalistler başarmıştır. Proletarya bu temel üzerine kendi yazınını kurmuştur; bu, çoğunlukla gazetelerden ve kitapçıklardan oluşmuştur ve içerik bakımından bütün burjuva yazından çok daha ilerdedir. Daha sonra bu nokta üzerinde gene durulacaktır.

Bir şey daha belirtilmelidir: Fabrika işçileri, ve onlar arasında özellikle pamuklu dokuma işçileri, işçi hareketinin çekirdeğini oluşturmaktadırlar. Lancashire ve özellikle Mahchester en kuvvetli işçi birliklerinin konutu, çartizmin merkezi noktası, en çok sosyalist bulunan yerdir. Fabrika sistemi bir iş dalına ne kadar sokulursa, işçiler harekete o kadar çok katılmaktadırlar; işçiler ile kapitalistler arasındaki karşıtlık ne kadar keskinse, işçideki proleter bilinç o kadar gelişmiş, o kadar keskindir. Birminghamlı küçük patronlar, bunalımlardan zarar görmelerine karşın, proleter çartizm ile bakkalca köktencilik *(Radikalismus)* arasında mutsuz bir orta noktada bulunmaktadırlar. Ama, genellikle, bütün sanayi işçileri sermayeye ve burjuvaziye karşı şu ya da bu biçimde bir direnç kazanmışlardır, ve şu noktada birleşmişlerdir: "*Working*

Men" işçiler —ki bu, gurur duydukları bir ünvandır ve çartist toplantılarda alışılmış hitaptır— olarak, bütün mülk sahipleri karşısında kendi çıkarları ve ilkeleri ve kendi görüşleriyle kendine özgü bir sınıf oluşturmaktadırlar, ve ulusun kuvveti ve gelişme yeteneği bu sınıfta bulunmaktadır.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 453-455.

Aynı şey daha yaşlı kızlar ve kadınlar için de geçerlidir. En acımasız biçimde aşırı çalıştırılırlar.

Hemen hemen her zaman en acılı bir ölçüye ulaşan bu yorgunluk, bünyeyi etkilemekten geri kalmaz. Böylesine aşırı bir çalışmanın ilk sonucu, bütün yaşam gücünün, kasların tek yanlı gelişmesi için kullanılmasıdır, öyle ki çekme ve itme sırasında özellikle çalışan kol, bacak, sırt, omuz ve göğüs kasları olağanüstü gelişirken vücudun geri kalan her yanı besinsizlik çeker ve cılız kalır. Her şeyden önce gelişme yavaşlar ve geri kalır; aşağı yukarı bütün maden işçileri kısa boyludur. ... Sonra erinlik (buluğ) delikanlılarda da, kızlarda da, —delikanlılarda 18 yaşına kadar— gecikir...

Çocukluk çağının uzaması aslında durdurulmuş gelişmenin bir kanıtından başka bir şey değildir ve daha sonraki yaşlarda meyvelerini vermekten geri kalmaz.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 460-461.

Bütün maden işçilerinin aşırı çalışması, bellidir ki, onlarda içkiye düşkünlüğe yol açar. Cinsiyetler arasındaki ilişkiye gelince, ocaklardaki sıcaklık yüzünden erkekler, kadınlar ve çocuklar pek çok durumda tümüyle çıplak ve çoğu zaman yarı çıplak çalışırlar, ve karanlık, ıssız ocaklarda bunun sonuçlarının neler olabileceğini herkes kendisi düşünebilir. Burada evlilik-dışı çocuk sayısı yeraltındaki yarı yabanıl insanlar arasında neler geçtiğini göstermekte, ama cinsiyetler arasındaki yasal olmayan ilişkinin kentlerde olduğu gibi henüz fahişeliğe varmadığını da kanıtlamaktadır. Kadınların çalışması, fabrikalarda aynı sonuçları doğurur, ai-

le bağlarını çözer ve anneyi ev işlerini kesinlikle yapamaz duruma getirir.

Ch. E. Rept, parlamentoya sunulduğu zaman, *Lord Ashley*, maden ocaklarında kadınların çalışmasını tümüyle yasaklayan ve çocuklarınkini çok sınırlayan bir yasa önergesi vermekte elini çabuk tuttu. Yasa çıktı, ama pek çok çevrede ölü bir metin olarak kaldı, çünkü uygulanmasını yerinde inceleyecek maden ocağı denetçileri bile atanmadı. Ocakların bulunduğu kırsal bölgelerde yasanın çiğnenmesi zaten çok kolaydır; onun için, İskoçya'daki Dük Hamilton Ocaklarında altmıştan çok kadın çalıştırıldığını Maden İşçileri Birliğinin İçişleri Bakanlığına resmen bildirmesi, ya da *Manchester Guardian*'ın bir kezinde haber verdiği gibi, yanılmıyorsam, Wigan yakınındaki ocakta bir patlama sırasında bir kız çocuğunun can vermesi ve yasalsızlığın böylelikle gün ışığına çıkmasıyla artık hiç kimsenin ilgilenmemesi bizi şaşırtmamalıdır. Tek tek durumlarda kadınların çalıştırılması durdurulmuş olabilir, ama genellikle eski durum değişmeden sürmektedir.

F. Engels, aynı yapıt,. S. 464-465.

Sözde liberal okuldan birkaç politikacı "burjuvazinin ve işçi sınıfının birliği" üzerine çok gevezelik ediyor, ama bu düşünce saçma bir kuruntudur. Geniş bir uçurum, girişimciyi işçiden — efendiyi uşaktan ayırıyor. Hizmet personeliyle ilgili olarak Talfourd'un son eleştirel sözleri bile şöyle:

"Rahatımız ve gereksinmelerimizin giderilmesi için hizmet ederek konutlarımızda sürekli kalan, *sanki başka bir dünyanın insanlarıymışlar gibi eğilimlerine ve karakterlerine* pek az güvendiğimiz erkeklerin ve kadınların çevremizde çoğaldığını düşünmek ne kadar acı."

"Her iki dünyanın" söz konusu insanlarıyla ilgili hiçbir anlaşılmazlık olamaz, burjuvazinin hanımları —kölelikten kendi öz ve oldukça yeni kurtuluşlarını unutarak— hizmetçilerini aşağı dünyanın işareti olarak "başlık" giymeye zorluyor, ve *mülk ve akar* ayırdedici özelliklerinin değil, tersine, *paranın* ayırdedici özelliklerinin yitebileceği korkusuyla, hizmetçi kızların güzel gi-

yinmelerine ancak seyrek olarak izin veriyorlar.

Karl Marx, "Die Englische Bourgeoisie",
Marx-Engels, *Werke*, Band 10, Berlin 1961, S. 647.

Beygir-gücüyle işletilen makinelerin sayısı büyük ölçüde artarken, beygir-gücü başına çalışan kişilerin sayısı değişmeden, yani ortalama 4 kişi kaldı. Bu, aşağıdaki tabloda görülüyor:

Çalışan Kişilerin Toplam Sayısı			
	1838	1850	1856
Pamuk fabrikaları	259.104	330.924	379.213
Yün fabrikaları	54.808	74.443	79.091
Kammgarn fabrikaları	31.628	79.737	87.794
Keten fabrikaları	43.557	68.434	80.262
İpek fabrikaları	34.303	42.544	56.137
Genel Toplam	423.400	596.082	682.497

1838'de yalnız el tezgahlarında dokuyanların ve ailelerin aşağı yukarı 80.000 kişiye ulaştığı düşünülürse, çalışanların toplam sayısı (682.479) gerçekten küçük görünüyor. Aşağıdaki tablo, çalışanların emek-güçlerinin farklı kategorilerinin yüzde oranını gösteriyor:

	Çocuklar 13 yaşın Altında	Genç erkekler 13-18 yaşlarında	Kadınlar 13 yaşın üstünde	Erkekler 18 yaşın üstünde
1838	5,9	16,1	55,2	22,8
1850	6,1	11,5	55,9	26,5
1856	6,6	10,6	57,0	25,8

Karl Marx, "Das Englische Fabriksystem",
Marx-Engels, *Werke*, Band 12, Berlin 1961, S. 192.

Makinelerin yol açtığı kazalar		
Yaralanma Çeşidi	Yetişkinler	
	e.	k.
Ölümcül kazalar	14	3
Sağ kolun ya da sağ elin kesilmesi	5	6
Sol kolun ya da sol elin kesilmesi	4	1
Sağ elin bir parçasının kesilmesi	23	24
Sol elin bir parçasının kesilmesi	16	17
Bacağın ya da ayağın bir parçasının kesilmesi	5	—
Kol, bacak ve gövde kemiklerinin kırılması	30	11
El ya da ayak kırığı	39	43
Baş ve yüz yaralanması	20	17
Yarılmalar, ezilmeler ve yukarıda sayılmayan başka yaralanmalar	268	255
Toplam	424	377

Makinelerin yol açmadığı kazalar		
Toplam	83	30

... Raporlar bu altı ayda olağanüstü iş etkinliği olduğuna hep birlikte tanıklık ediyor. Emek-gücüne talep öylesine büyüktü ki, birkaç sanayi dalında işçi arzı yetersizdi. Bu güçlük yün fabrikalarında daha az başattı; oralarda, iyileştirilmiş makineler fabrikatörlere emek-gücü, özellikle genç emek-gücü darlığı yüzünden birçok makinenin çalışmadığı pamuk ve kammgarn fabrikalarında olduğundan daha az el emeği kullanmaya izin veriyordu. Bu geçici emek-gücü darlığını gidermek için geçmişte kötü birkaç yöntem kullanılıyordu. Fabrika sisteminin çocukluk çağında fabrikatörler emek-gücü darlığı çekince, bu emek-gücü, zorunlu olarak, uzak cemaatların yoksulevlerinden sağlanıyordu; onlar, belirli bir sayıda çırak, fabrikatörlere uzun yıllar için anlaşmayla

Gençler e.	k.	Çocuklar e.	k.	Birlikte e.	k.	Toplam
7	2	2	2	23	7	30
3	1	1	—	9	7	16
7	3	1	—	12	4	16
29	22	15	7	67	53	120
21	18	8	7	45	42	87
1	—	—	—	6	—	6
43	11	11	4	84	26	110
30	37	20	15	89	95	184
23	19	11	4	54	40	94
315	352	128	66	711	673	1384
479	465	197	105	1100	947	2047
59	26	21	10	163	66	229

bağlanan küçük çocuklar gönderiyorlardı. Çocuklar bir kez çıraklığa verilince, yoksullar-yasası memurları, yararsız yiyicilerden kendilerini kurtardıkları için söz konusu cemaatları kutluyorlar, fabrikatörler ise alışverişten en çok kâr sağlamaya koyuluyor, çocukları en ekonomik nesnelerle besliyor ve emek-gücü olarak verebilecekleri her şeyi onlardan posalarını çıkararak alıyorlardı. ... Ama makinelerde iyileştirmeler yapıldığı için, iş canlanırken ve yöredeki nüfus, emek-gücünü iplik fabrikalarının kullanımına tümüyle veremezken, başka bir çeşit emek-gücü darlığı doğuyordu. Bu fabrikatörler İrlanda'ya adamlar gönderip İrlandalı aileler getirtiyorlardı. Ama İrlanda, İngiltere'nin talebine göre emek-gücü gereksinimini karşılayabilen pazar olarak tükendi, ve fabrikatör-

ler, güney ve batı İngiltere'deki kontluklardan yeni bir iş alanına çekilmek için, kuzey kontluklarındaki ücretlerle kandırılabilecek aileler aramak zorunda kaldılar. Ailelere fabrika bölgelerine taşınmaları için sunulan kazançları anlatmak amacıyla ülkenin her yerine aracılar gönderiliyordu; ve bunlar kuzeye göç için anlaşmalar yapma yetkisiyle donatılmışlardı. Birçok aileyi, bu aracılar yola çıkarmış olmalıdır. Bununla birlikte bir adamın karısı ve çocukları ile bir fabrika işine yerleşmesinin özel sakıncası, çabucak öğrenen ve işlerine oldukça kısa bir sürede yararlı olan genç aile üyelerinin çok aranması, oysa fabrika işinde deneyimsiz olan erkeğin ve karısının emek-gücüne özel bir gereksinme olmamasıdır. Bu, birkaç fabrikatörün eski çıraklık sistemine belirli bir ölçüde dönmesine yol açtı.

K. Marx, Die Lage in der britischen Fabrikindustrie,
Marx-Engels, *Werke*, Band 15, Berlin 1961, S. 78-80.

Makine kendini işleten gücü kendisi içerdiği için, kas gücü değerden düştü. — Kadın ve çocuk emeği, şimdiye kadar ücretli çalışmayan aile üyelerinin işe alınması ile *ücretli işçi sayısının* çabucak *artması*. Böylece *erkeğin işgücünün değerinin bütün aileye bölünmesi, ve değerden düşmesi*. — Şimdi dördü, sermaye için yalnız emek değil, üstelik artı-emek de sağlamak zorundadır. Eskiden yalnız erkeğin çalışmasıyla geçinen aile artık böyle geçinir. Böylece sömürü *gereçleri* ile birlikte sömürü *derecesi* de artar. S. 383.

Eskiden işgücünün satımı ve satmalımı bir *özgür kişiler ilişkisidir*, şimdi *yetişkinleşmemişler ya da yarıyetişkinler* satın alınır, işçi şimdi karısını ve çocuğunu satar, *köleci* olur. Örnekler: s. 384-385.

Fiziksel yıpranma — tarımsal işletmelerin sınaileşmesi (Gansystem) ile işçi çocuklarında ölüm artışı. S. 387.

Moral yıpranma, s. 389. Buna karşı fabrikatörlerin eğitim kayıtları ve direnmesi, s. 390.

Kadınların ve çocukların fabrikaya girmesi sonunda *erkek işçilerin kapitalist despotluğa direnmesine* yol açar. S. 391.

Ama makine, yerinden olan erkek işçinin boşta kalmasıyla, kadınların ve çocukların işe alınmasıyla olduğu gibi, sermayenin yasasına boyun eğmek zorunda olan bir *fazla işçi nüfusu* da üretir. Dolayısıyla işgücünün bütün ahlaki ve doğal sınırlarını çiğner. Ve iş zamanını kısaltmanın en etkili aracı, işçinin ve ailesinin bütün ömrünü sermayenin yararlanması için yedek çalışma zamanına dönüştürmenin en şaşmaz aracı olur. S. 398.

F. Engels, *Konspekt über "Das Kapital"*
Marx-Engels, *Werke,* Band 16, Berlin 1962, S. 281-282.

Burjuva istatistikçileriniz, size, örneğin Lancashire'daki fabrika işçisi ailelerin ortalama ücretinin arttığını açıklayacaklardır. Unutuyorlar ki, aile başkanının, erkeğin emeğinin yerine, şimdi karısı ve belki üç ya da dört çocuğu, sermayenin Juggernaut'unun tekerlekleri altına atılmıştır ve toplam emeklerinin toplam ücretinin aileden sızdırılan artımı kesinlikle uygun değildir.

K. Marx, *Lohn, Preis und Profit,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 16, Berlin 1962, S. 145.

Makine kullanımının başka bir sonucu, kadınların ve çocukların fabrikalara sürülmesidir. Böylelikle kadın, toplumsal üretimimizin etkin bir gücü olmuştur. Eskiden kadın ve çocuk emeği aile çevresinde kullanılmıştır. Bununla, kadınların ve çocukların toplumsal üretimimizde yer alması kötüdür demek istemiyorum. İnanıyorum ki dokuz yaşından sonra her çocuk zamanının bir kesimini üretken işle uğraşarak geçirmelidir, bunun la birlikte çocukların bugünkü koşullarda çalışmaya zorlandıkları yol, iğrençtir. ...

K. Marx, "Aufzeichnung einer Rede von Karl Marx über die Folgen der Anwendung von maschienen durch die Kapitalisten",
Marx-Engels, *Werke,* Band 16, S. 553.

Sanayinin kapitalist temel üzerinde gelişmesi, çalışan yığınların yoksulluğunu ve sefaletini toplumun bir yaşam koşulu haline

getirdi. Suç sayısı yıldan yıla arttı. Eskiden güpegündüz korkusuzca ortalıkta dolaşan feodal kötülükler yok edilmemiş ama geçici olarak arka plana itilmişti. Böylelikle şimdiye kadar ancak gizlice işlenen burjuva kötülükler bol bol çiçek açtı. Ticaret giderek dolandırıcılığa döndü. Devrimci dövizin "kardeşlik"i rekabet savaşının yalan-dolanlarında ve kıskançlığında gerçekleşti. Şiddetli baskının yerini ahlaksızlık, ilk toplumsal iktidar kaldıracı olan kılıcın yerini para aldı. İlk gece hakkı feodal beylerden burjuva fabrikatörlere geçti. Fuhuş şimdiye kadar işitilmemiş ölçüde yayıldı. Evliliğin kendisi, daha önce olduğu gibi, fuhuşun yasal tanınmış biçimi, resmi örtüsü olarak kaldı, ve alabildiğine zina ile tamamlandı.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwalzung der Wissenschaft,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 20, Berlin 1962, S. 239-240.

Yeni işyerlerinde mekanik gücün ve makinelerin kullanımı, ve daha önce makineleşmiş işyerlerinde yaygınlaşması ve yetkinleşmesi, "eller"i gittikçe işyerlerinden atıyor; ve bu, gereksizleşen "eller"in ülkenin fabrikalarınca emilip işlendirilebilmesinden çok daha hızlı bir tempoyla oluyor. Bu fazla "eller" sermayeye kumanda etmek için gerçek bir yedek sanayi ordusu sağlıyor. İşler kötü giderken bu ordu aç kalabilir, dilenebilir, çalabilir ya da İşevine gidebilir; işler iyi giderken ise üretimin artırılması için hazırdır; ve en son erkek, son kadın ve son çocuk da iş bulmak gerekmediği sürece —ki ancak fırtınalı aşırı-üretim zamanlarında durum budur— bu yedek ordunun rekabetiyle ücretler düşük tutulur ve işçilere karşı savaşımında sermayenin gücü yalnız onun varlığıyla artar. Sermaye ile yarışırken işçiler yalnız zararlı çıkmakla kalmazlar, bacaklarına bukağılanmış bir top güllesini de birlikte sürüklemek zorundadırlar. Ama kapitalist politik ekonomiye göre adil olmak budur.

F. Engels, "Ein gerechter Tagelohn für ein gerechtes Tagewerk"
Marx-Engels, *Werke,* Band 19, Berlin 1962, S. 248-249.

Ve burada öz evinin ve toprağının "bereketi" modern işçi

için kendini bütün parlaklığı ile gösterir. Hiçbir yerde, İrlanda ev sanayii bile pek istisna değildir, Alman ev sanayiinde olduğu kadar rezilce düşük ücret ödenmez. Ailenin kendi bahçeciğinde ve tarlacığında alınteriyle ürettiği şey, kapitaliste işgücünün fiyatından onu düşme rekabetine izin verir; işçiler her götürü (parça başına) ücreti kabul etmek zorundadırlar, yoksa hiçbir şey alamazlar ve yalnız kendi topraklarının ürünüyle de geçinemezler; ve öte yandan, bu çiftçilik ve toprak sahipliği, onları o yere bağladığı için, başka uğraşlar aramalarım engeller. Ve Almanya'nın küçük birsürü metada dünya pazarını rekabete dayanarak elinde tutmasının gerekçesi burdadır.

F. Engels, *Vorwort zur Zweiten durchgesehenen Auflage "Zur Wobnungsfrage"*
Marx-Engels, *Werke,* Band 21, Berlin 1962, s. 331, 332.

Bundan başka, kapitalist ev sanayii, sağlığa son derece aykırı çalışma koşullarıyla kaçınılmaz olarak bağlıdır. İşçinin pek büyük yoksulluğu, çalışma koşullarını her nasılsa kurallarla düzenleme olanaksızlığı, yaşama ve çalışma yerinin birleşmesi — bunlar, ev işçilerinin konutlarını sağlığa aykırılığın ve iş hastalıklarının yuvası yapan koşullardır. Büyük işletmelerde bu çeşit görüngülerle savaşmak daha olanaklıdır, oysa ev emeği bu bakımdan kapitalist sömürünün özellikle "liberal" çeşididir.

İşgününün aşırı uzunluğu da, gerek kapitalist için ev çalışmasının, gerek küçük sanayinin zorunlu yan görüngüsüdür. Yukarıda, "fabrikalar"daki ve "el zanaatçıları"ndaki farklı işgünü uzunluklarına birçok örnek verdik.

Kadınların ve pek küçük yaştaki çocukların üretime çekilmesi, ev çalışmasında hemen hemen her zaman görülür. Bunu kanıtlamak için Moskova Eyaletindeki kadın uğraşlarının tanımından birkaç veri analım. Pamuk sarmakla 10.004 kadın uğraşmaktadır; çocuklar 10 kopek gündelik ve 17 ruble yıllık kazançla 5-6 yaşlarında (!) iken çalışmaya başlarlar. Kadın uğraşlarında işgünü genellikle 18 saate ulaşır. Örme işinde çocuklar 6 yaşında çalışmaya başlarlar, gündelikleri 10 kopek, yıllık kazançları 22 rubledir.

Kadın uğraşları için toplam sayılar şöyledir: işçi kadınlar 37.514; 5-6 yaşlarında iken çalışmaya başlarlar (19 uğraşın altısında; bu uğraşlarda 32.400 kadın işçi çalışır); ortalama günlük kazanç 13 kopek, yıllık kazanç 26., 20 rubledir.*

Kapitalist ev sanayiinin en zararlı yanlarından biri, işçinin gereksinim düzeyinin düşmesidir. Girişimci, halkın geçim düzeyinin özellikle düşük olduğu ve toprakla bağlantının sadaka karşılığında çalışmaya olanak verdiği uzak yörelerde işçi arayabilir. Örneğin, bir kırsal çorap işletmesinin sahibi, Moskova'da konutların pahalı olduğunu ve işçi kadınların "ak ekmek yemeleri gerektiğini ... ama bizim burada kendi kulübelerinde çalıştıklarını ve kara ekmek yediklerini ..." açıklıyor ve soruyor: "Bu durumda Moskova bizimle nasıl boy ölçüşebilir"**

Pamuk eğirmedeki olağanüstü düşük ücret, bu işin köylülerin vb. karıları kızları için yalnızca bir yan gelir kaynağı olması ile açıklanır. "Böylelikle, bu iş dalında yürürlükte olan sistem, özellikle bu işten geçinen kişiler için ücret güç katlanılır sınırın altına düşüyor, özellikle fabrika işiyle geçinen kişilerin ücretini gereksinimin en azının altına itiyor ya da geçim düzeylerinin yükselmesini dizginliyor. Bunların ikisi de tümüyle anormal ilişikler yaratıyor."***

"Fabrika ucuz dokumacı arar", diyor bay Karisomenov, "ve onu kendi köyünde, sanayi merkezlerinin uzağında bulur. ... Ücretlerin sanayi merkezlerinden çevreye doğru düştüğü, kuşku götürmez bir olgudur."****

Girişimciler, nüfusu köylerde ustaca tutan ilişkilerden yararlanmayı da çok iyi biliyorlar.

W. I. Lenin, "Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland", *Werke*, Band 3, Berlin 1960, S. 453-454.

* Kadınların uğraşlarını betimlemiş olan bayan Gorbunova, kazançları yanlış olarak 18 kopek ve 37.77 ruble hesaplıyor, çünkü yalnız her uğraşla ilgili ortalama verilerle çalışıyor ve ayrı ayrı uğraşlardaki kadın sayısının farklı olduğunu dikkate almıyor.

** *Moskova Eyaleti İçin İstatistik Veriler Dermesi*, c. VII, kesim II, s. 104.

*** *İbidem*. s. 285.

**** *Vladimir eyaleti Sanayi Kolları*, III, 63. Karş: *İbidem*. 250.

Modern kapitalist toplum hemen göze çarpmayan böyle bir yığın yoksulluk ve baskı halini bağrında saklar. Dağılan küçük-burjuva, el zanaatçısı, işçi, hizmetli ve küçük-memur aileleri anlatılamaz yoksunluk içinde yaşar, en iyi zamanlarda bile ancak güçlükle geçinir. Bu ailelerde milyonlarca kadın bir "ev-kölesi" yaşamı sürdürür (gerçekten varlığını feda eder), aileyi kıt-kanaat beslemek ve giydirmek ve kendi emeğinden başka her şeyden "biriktirmek" için her gün umutsuza didinir.

Sermaye, ev işçilerini, kendileri ve aileleri için bir parça ekmek "kazanmak" için işitilmedik ölçüde düşük bir ücreti kabul etmeye hazır olan bu kadınlar arasından seçmeyi yeğler. Bütün ülkelerin kapitalistleri (eskiçağın köle sahipleri ve ortaçağın feodal beyleri gibi), bu kadınlar arasında, bol bol "kelepir" yatmalıklar *(Beischlaeferin)* da bulurlar. Ve fuhuşa duyulan hiçbir "ahlaki öfke" (100 halden 99'unda ikiyüzlülük vardır) bu kadın vücudu ticaretine karşı bir şey yapamaz: Ücret-köleliği oldukça fuhuş da ister istemez olacaktır. İnsani toplumsal düzenlerin tarihinde ezilen ve sömürülen bütün sınıflar, ezenlere, birincisi ödenmemiş emeklerini ve ikincisi karılarını her zaman vermek zorunda kalmışlardır (sömürülmelerinin içyüzü budur).

Kölelik, serflik ve kapitalizm bu bakımdan tümüyle eşittir. Yalnız sömürme biçimi değişir, sömürü kalır.

"Dünyanın başkenti" Paris'te, uygarlığın merkezinde, "sömürülen kadın ev işçisi" ürünlerinin bir *sergisi* bugünlerde açıldı.

Sergilenen her nesnede, ev işçisi kadının parça başına *eline ne geçtiğini* ve bir de günde ve saatte ne kadar kazanabildiğini küçük bir karta yazılmış olarak görüyoruz.

Ve bu neyi belirtiyor? Kadın ev işçisi *bir tek meta için bile* 1¼ franktan, yani 50 kopekten daha çok kazanamıyor. Ama büyük emek kitlesi, daha da oransız düşüklükte bir kazanç getiriyor: Örneğin abajurlar görülüyor ki, bir düzinesinin ücreti 4 kopek tutuyor. Ya da kâğıt külahlar — 1.000 tanesi için 15 kopek — saat başına kazanç *altı* kopek. Kurdelalı vb. oyuncaklar — saatte 2½ kopek. Yapma çiçekler — saatte *iki-üç* kopek. Kadın ve erkek çamaşırları — saatte *iki-altı* kopek. Ve bu böyle sürüp gidiyor.

Bizim işçi birliklerimiz ve sendikalarımız da böyle bir "sergi" düzenlemelidir. Sergi burjuvazininkiler gibi pek büyük bir kâr getirmeyecektir. Proleter kadınların yoksulluğunun sergisi başka bir yarar sağlayacaktır: Durumlarını anlamaları, "yaşam"larını apaçık görmeleri bakımından ücretli işçilere ve ücretli kadın kölelere yardımcı olacak ve onlara bu yoksulluk, yoksunluk, fuhuş boyunduruğundan ve mülksüzlerin her türlü aşağılanmasından nasıl kurtulabileceklerini düşündürecektir.

W. I. Lenin, "Der Kapitalismus und die Frauenarbeit".
Werke, Band 36, Berlin, 1962, S. 206-207.

Kibrit manüfaktürü, 1833'te, kibrit çöpünün ucunu fosforla kaplamanın bulunmasıyla başlar. Bu işkolu, 1845'ten beri İngiltere'de hızla gelişip Londra'nın yoğun nüfuslu bölgelerinden Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, New-Castle ve Glasgow'a yayılmıştır. 1845'te Viyanalı bir doktorun kibrit yapanlara özgü olduğunu keşfettiği hastalık da birlikte yayılmıştır. İşçilerin yarısı onüç yaşından küçük çocuklar ve onsekizinden küçük delikanlılardır. Bu manüfaktür sağlığa zararı ve tiksindiriciliği ile öylü ünlüdür ki, işçi sınıfının yalnız en düşkün kesimi, yarı aç dullar vb., çocuklarını bu işe vermektedir.

Karl Marx, *Das Kapital*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 23, Berlin 1962, S. 261.

7 Haziran 1844 tarihli ek fabrika yasası ... 10 Eylül 1844'te yürürlüğe girdi. Yeni bir işçi grubunu, yani 18 yaşın üzerindeki kadınları, yasa kapsamına alıyordu. Bunlar genç kişilerle her bakımdan eşit duruma getiriliyordu; çalışma süreleri oniki saatle sınırlanıyor, gece çalışmaları yasaklanıyordu vb.. Yasama, ilk kez, yetişkinlerin çalışmasını doğrudan ve resmen denetlemeye kendini zorunlu görüyordu. 1844-1845 tarihli Fabrika Raporunda şu alaylı sözler vardı:

"Yetişkin kadınların, *haklarına* bu şekilde müdahale edilmiş olmasından yakındıkları konusunda herhangi bir bilgi bize ulaş-

mış değildir."* Onüç yaşından küçük çocukların işgünü 6½ saate ve belirli koşullarda 7 saate indiriliyordu.**

Düzmece "vardiye sistemi"nin kötüye kullanılmasından kurtulmak için yasa başka ayrıntılarla birlikte şu hükmü de getiriyordu: "Çocukların ve gençlerin çalışma saaatleri, bu çocuk veya gençlerin, sabah işe başladıkları zamandan itibaren hesaplanacaktır." Böylece, örneğin A sabah 8'de, B 10'da çalışmaya başlarsa, B'nin işgünü gene de A'nınkiyle aynı saatte sona ermek gerekecektir. "Zaman resmi saate göre belirlenecektir", örneğin fabrikanın saati en yakın tren istasyonunun saatine göre ayarlanacaktı. Fabrikatör, fabrikasına, işin başlama, bitme ve mola saatlerini gösteren "okunaklı" bir levha asmak zorundaydı. İşlerine öğleyin saat 12'den önce başlayan çocuklar, öğleyin saat 1'den sonra yeniden çalıştırılmayacaktı. Demek ki öğleden önceki ekip, öğleden sonrakinde yer almayan çocuklardan oluşacaktı. 1½ saatlik yemek paydosu, "en az bir saati öğleden sonra ve saat 3'ten önce olmak üzere, yasa kapsamına giren bütün işçiler için günün aynı saatlerinde verilecekti. Çocuklar ve gençler ise, öğleyin saat 1'den önce en az yarım saatlik bir yemek molası verilmeden 5 saatten daha çok çalıştırılmayacaktı. Çocuklar, gençler veya kadınlar, hiçbir yemek paydosunda fabrikanın herhangi bir iş sürecinin sürdüğü yerlerinde bulunmayacaktı", vb..

Görüldüğü gibi, iş saatlerini ve molaları, saatin tiktaklarına göre böylesine askeri bir disiplinle düzenleyen bu özenli belirlemeler, asla parlamenter beyin çalışmasının ürünü değildi. Bunlar, modern üretim tarzının doğal yasaları olarak, ilişkilerden giderek doğmuştu. Formülleştirilmeleri, resmen tanınıp devletçe ilan edilmeleri, uzun sınıf savaşımlarının sonuncuydu. Bunların ilk sonuçlarından biri, uygulamada, yetişkin erkek fabrika işçilerinin de aynı sınırlamalara bağlanmasıdır; çünkü pek çok üretim sürecinde çocukların, gençlerin ve kadınların işbirliği zorunludur. Bundan ötürü, 1844-1847 döneminde oniki saatlik işgünü, fabrika ya-

* "Rept. etc., for 30 th Sept. 1844", s. 15.

** Yasa, her gün değil de günaşırı çalışan çocukların 10 saat çalıştırılmalarına izin vermektedir. Bu hüküm tümüyle işlemez halde kaldı.

sasına bağlı bütün sanayi dallarında genel ve bir-biçim uygulanmıştır.

Fabrikatörler yine de bu "ilerleme"ye onu giderecek bir "gerileme" olmadan izin vermediler. Onların teşvikiyle, Avam Kamarası çalıştırılacak en küçük çocuk yaşını 9'dan 8'e indirdi, böylece, Tanrının ve hukukun buyruğuyla sermayeye borçlu olunan "biraz daha fabrika çocuğu" sağlandı.*

Karl Marx, aynı yapıt, S. 298-299.

Büyük sanayinin çıkış noktası, gösterildiği gibi, iş araçlarındaki devrimdir, ve bu devrim en gelişmiş biçimine fabrikanın örgütlü makine sistemiyle ulaşır. İnsan organizmasının bu nesnel organizma ile nasıl birleştiğini incelemeden önce bu devrimin işçi üzerindeki genel birkaç etkisini inceleyelim.

Makine, kas gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı oranda, kasları zayıf, vücut gelişmeleri eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştırmanın aracı olur. Bundan ötürü kadın ve çocuk emeği kapitalist makine kullanımının ilk isteğiydi. Emeğin ve işçilerin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet ayrımı gözetmeden, işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına sokarak, ücretli-işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist için yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına değil, bireylerin aile çevresinde ailenin kendisi için dilediği gibi harcayabileceği zamana ve emeğe de el atmıştır.**

* "Çalışma süresinde yapılacak bir miktar kısaltma, daha çok sayıda çocuk çalıştırılmasına yol açabileceği için, 8-9 yaşlarında ek bir çocuk işçi arzının talebi karşılayacağı sanıldı." (1. c. s. 13.)

** Amerikan İç Savaşıyla patlayan pamuk bunalımı sırasında, pamuk işçilerinin sağlık koşullarını incelemek için, Dr. Edvard Smith, İngiliz Hükümetince Lancashire, Cheshire ve başka yerlere gönderildi. Dr. Smith, işçilerin fabrika ortamından kovulmaları sayılmazsa, bunalımın sağlık bakımından çeşitli yararları olduğunu bildirmiştir. Kadın işçilerin şimdi *"Godfrey's cordial"* (bir afyon türevi) ile zehirlenmek yerine, bebeklerini emzirmek için yeterli boş zamanları vardı. Yemek pişirmeyi öğrenecek zamanı da bulmuşlardı. Ama ne yazık ki bu sanatı öğrenmek, yiyecek hiçbir şeyleri olmadığı bir zamana denk gelmişti. Sermayenin kendini genişletmek amacıyla, aile için gerekli emeğe bile nasıl el attığı burada da görülüyor. Bunalım, işçi kızların dikiş okullarında dikiş öğrenmelerine de yaradı. Bütün dünya

Emek-gücünün değeri, yalnız bireysel yetişkin işçinin geçimini sağlamak için gerekli-emek-zamanı ile değil, işçi ailesinin geçimi için gerekli-emek-zamanı ile de belirleniyordu. Makine, işçi ailesinin bütün üyelerini emek pazarına sürerek, yetişkin emek-gücünün değerini bütün işçi ailesine dağıtır. Böylece erkek emek-gücünün değerini düşürür. Dört kişilik bir ailenin emek-gücünün satınalınması, belki de, eskiden yalnız aile reisinin emek-gücünün satınalınmasından daha pahalıya mal olabilirdi, ama buna karşılık şimdi bir işgününün yerini dört işgünü almış ve, bir kişiye göre dört kişinin artı-emeğinin fazlalığı oranında, emek-gücünün fiyatında bir düşme olmuştur. Ailenin yaşayabilmesi için artık bu dört kişi sermaye için yalnız çalışmak değil, artı-emeği de artırmak zorundadır. Makine, sermayenin başlıca sömürü konusu olan insan malzemesini artırırken,* sömürünün derecesini de yükseltir.

Makine, daha önce karşılıklı ilişkilerini saptamış olan işçi ile kapitalist arasındaki sözleşmede de baştan sona devrim yapar. Meta değişimini temel alan ilk varsayımımız, kapitalist ile işçinin, özgür kişiler ve bağımsız meta sahipleri olarak karşı karşıya geldikleri, ve birinin parası ve üretim aracı, öbürünün ise emek-gücü olduğu idi. Ama şimdi sermaye, çocukları ve yarı yetişkinleri de satınalmaktadır. İşçi, daha önce özgür bir kimse olarak şeklen sahip olduğu kendi emek-gücünü satardı, şimdi ise karısını ve çocuğunu satmaktadır. O artık bir köle taciri olmuştur.**

için iplik eğiren işçi kızların dikiş öğrenmeleri için bir Amerikan Devrimi ve bir dünya bunalımı gerekmişti!

* "İşçi sayısı çok arttı; çünkü erkek işçilerin yerine durmadan daha çok kadın işçi ve her şeyden önce yetişkin işçilerin yerine çocuk işçiler çalıştırılıyordu. Haftada 6 ile 8 şilin ücret alan üç kız çocuğu, 18 ile 45 şilin ücret alan yetişkin bir erkek işçiyi işinden ediyordu." (Th. De Quincey, "The Logic of Politic. Econ.", Lond. 1844, 147. sayfaya not.) Ailenin belirli etkinlikleri, örneğin çocuk bakımı ve emzirilmesi vb. tümüyle ortadan kaldırılamayacağı için sermayenin el koyduğu analar bunlar için çoğu zaman yardımcı tutmak zorundaydılar. Dikiş, yama vb. gibi ev işleriyle uğraşamayan işçiler, hazır metalar satın almak zorunda kaldılar. Böylece, evde harcanması gereken emek azaldıkça, daha çok para harcamak gerekiyordu. Bu yüzden ailenin geçim giderleri çoğalıyor ve artan geliri alıp götürüyordu. Buna ek olarak, geçim araçlarının tüketiminde ekonomi ve gereği gibi kullanma olanaksızlaşıyordu...

** İngiliz fabrikalarında kadın ve çocuk işinin sınırlandırılmasını yetişkin erkek işçiler sermayeden zorla kazanmışlardı; ve bu önemli sınırlandırma olgusuna karşıtlık, Çocukları

Çocuk işçi aranırken verilen ilanlar, çoğunlukla, eskiden Amerikan dergilerinde yayımlanan o zenci köle arama ilanlarına da biçim olarak çok benzer. Örneğin bir İngiliz fabrika denetmeni şöyle diyor: "Bölgemin en önemli sanayi kentlerinden birindeki yerel gazetede şu ilan dikkatimi çekti: 12 ila 20 yaşlarında, 13 yaşından küçük görünmeyen gençler aranıyor. Ücret haftada 4 şilindir. Başvuru vb..."* "Onüç yaşından küçük görünmeyen" ibaresi fabrika yasasına göre 13 yaşından küçük çocukların günde ancak 6 saat çalışabilmeleriyle ilgilidir. İşçilerin yaşlarını resmen atanmış bir hekimin *(certifying surgeon)* saptaması gerekiyordu. Fabrikatör, bundan ötürü, 13 yaşında gösteren çocuklar aramaktadır. Fabrikalarda çalıştırılan 13 yaşından küçük çocukların sayısında sık sık sıçramalar gösteren azalmalar, son 20 yıllık İngiliz istatistiklerinde apaçık görüldüğü gibi, çoğu zaman fabrika denetmenlerinin kendi tanıklıklarına göre, çocukların yaşlarını kapitalistlerin sömürü hırslarına ve ana-babalarının pis ticaret gereksinmelerine uygun olarak büyük gösteren resmi hekimler yüzündendir. Londra'nın kötü şöhretli Bethnal Green semtinde her pazartesi ve salı, her iki cinsiyetten 9 yaşında ve daha büyük çocukların ipek manüfaktürcülerine kendilerini kiraladıkları açık bir pazar kurulur. "Haftalık, genellikle 1 şilin 8 penidir. (bu para ana-babanındır) ve 2 peni de kendim için ve bir de çay içindir. Sözleşme yalnızca haftalıktır. Bu pazardaki sahneler ve konuşmalar gerçekten öfkelendiricidir."** Kadınların "çocukları işevinden alıp herhan-

Çalıştırma Komisyonunun en son raporlarında, işçi ana-babaların gerçekten öfkelendirici ve tümüyle köleci çocuk bezirganlığı ile ilgili davranışlarında götülür. Ama ikiyüzlü kapitalist, aynı "raporlar"da görülebildiği gibi, kendisinin yarattığı, ebedileştirdiği ve sömürdüğü, üstüne üstlük "çalışma özgürlüğü" adını verdiği canavarlığı ihbar ediyor. "Kendi günlük ekmekleri için bile çalışmak üzere ... küçük çocukların emek yardımına başvuruldu. Böyle pek güç bir çalışmaya dayanacak güçten, gelecekteki yaşamlarına kılavuzluk edecek öğrenimden yoksun çocuklar, fizik ve moral bakımdan bozucu bir ortama atıldılar. Titus'un Kudüs'ü yakıp yıkması üzerine, Yahudi tarihçi, insanlıktan çıkmış bir ana dayanılmaz açlığını gidermek için kendi körpecik yavrusunu kurban ederse, kentin yıkılmasına, hele böyle tümüyle yıkılmasına hiç şaşılmaz, diye yazmıştı." ("Public Economy Concentrated", Charlisle 1933, s. 66.)

* A. Redgrave, "Reports of Insp. Of Fact., for 31st October, 1858", s. 40, 41.

** "Children's Employment Commission, V. Report", London 1866, s. 81, no. 31. (Dördüncü baskıya not. — Benthal Green ipekli sanayii şimdi hemen hemen ortadan kalkmış bulunuyor. —*F. E.*)

gi bir alıcıya haftalığı 2 şilin 6 peniye kiralamaları" İngiltere'de de görülür.*

Mevzuata karşın, Büyük Britanya'da, canlı baca temizleme makinesi olarak kullanılmak üzere (bu iş için makineler olmasına karşın) satılan çocuk sayısı en az 2000'dir.** Emek-gücü satıcısı ile alıcısı arasındaki hukuksal ilişkilerde makinenin yol açtığı devrim, bütün bu alışverişin özgür kişiler arasında bir sözleşme olması görüşünü yitirmesine yol açtı ve daha sonra İngiliz parlamentosuna, devletin fabrikalara karışması için hukuksal bir mazeret hazırladı. Daha önce karışılmayan sanayi kollarında, fabrika yasası çocukların çalışmasını ne zaman 6 saat ile sınırlasa, fabrikacıların yakınmaları hemen yeniden ayyuka çıkıyordu. Onlara göre, bir kısım ana-babalar çocuklarını yasa kapsamına alınan sanayi kollarından çekip, hâlâ "çalışma özgürlüğü"nün egemen olduğu, yani 13 yaşından küçük çocukların da yetişkinler gibi çalıştırılabildiği alanlara böylelikle daha pahalıya satıyorlardı. Ne var ki, sermaye doğası gereği eşitlikçi olduğundan, yani emek sömürüsü koşullarında bütün üretim alanlarında eşitliği uyguladığından, sanayinin bir kolunda çocuk çalıştırılmasının yasayla sınırlandırılması, öbür kollarında da sınırlandırılmasımn nedeni olur. Makinenin önce kendisine dayanarak yükselen fabrikalarda doğrudan doğruya, sonra da geri kalan bütün sanayi kollarında dolaylı olarak sermayenin sömürüsüne bağımlı kıldığı kadın, çocuk ve gençlerin üzerinde yarattığı fiziksel bozukluklara daha önce değinildi. Bundan ötürü burada yalnız bir nokta üzerinde, işçi çocukların birinci yaşlarındaki büyük ölüm oranı üzerinde duracağız. İngiltere'de onaltı nüfus kayıt bölgesinde, bir yaşından küçük her 100.000 çocuk için yılda ortalama ölüm sayısı yalnızca 9085'tir (yalnız bir bölgede 7047'dir); 24 bölgede 10.000'in üzerinde, ama 11.000'in altında; 39 bölgede 11.000'in üzerinde, ama 12.000'in altında; 48 bölgede 12.000'in üzerinde, ama 13.000'in altında; 22 bölgede 20.000'in üzerinde, 25 bölgede 21.000'in üzerinde, 17 bölgede 22.000'in üzerinde, 11 bölgede 23.000'in

* "Children's Employment Commission, III. Report", London 1864, s. 53, no. 15.
** l. c. "V.Report", s. XXII, no. 137.

üzerinde; Hoo, Wolverhempton, Ashton-under-Lyne ve Preston'da 24.000'ün üzerinde, Nottingham, Stockport ve Bredford'da 25.000'in, Wisbeach'te 26.001'in, Manchester'de 26.125'in üzerindedir.* 1861'de yapılan resmi bir sağlik araştırmasına göre, yüksek ölüm oranlarının başlıca nedenleri, yerel nedenler dışında, annelerin dışarda çalışmaları ve bu yüzden çocukların kötü, yetersiz ve afyonlu mamalarla beslenmeleridir; bunlardan başka, annede çocuklarına karşı başlayan doğal olmayan bir yabancılaşma yüzünden bilerek aç bırakma ve zehirlemeler görülmektedir.** "Kadın çalışmasının en az olduğu tarımsal bölgelerde ölüm oranı çok düşüktür."*** Bununla birlikte, 1861 Araştırma Komisyonu beklenmedik bir sonuçla karşılaştı: Kuzey Denizi kıyılarındaki bazı tarımsal bölgelerde bir yaşından küçük çocuklar arasında ölüm oranı, nerdeyse en kötü fabrika bölgelerindekine eşitti. Bu yüzden, Dr. Julian Hunter, bu olguyu incelemekle görevlendirildi. Dr. Hunter'ın hazırladığı rapor, *VI. Report on Public Health* ile birleştirildi.**** O güne kadar çocukların sıtmadan, çukur ve bataklık bölgelere özgü başka hastalıklardan kırıldıkları sanılıyordu. Ama inceleme bunun tam tersini ortaya koydu: "Sıtmayı ortadan kaldıran neden, arazinin kışın bataklık, yazın az verimli otlak olmaktan çıkartılıp verimli tahıl arazisi haline getirilmesi, olağanüstü yüksek çocuk ölüm oranına yol açmıştı."***** Dr. Hunter'in bu bölgede görüştüğü 70 sağlık görevlisi bu noktada "tam görüş birliği" içindeydi. Çünkü tarımda devrim tarıma sınai sistemi de birlikte getirmişti. Erkek ve kız çocuklarla birlikte ekipler halinde çalışan evli kadınlar, belirli bir ücret karşılığında, kendilerini topluca kiralayan "ekipbaşı" tara-

* "Sixth Report on Public Health", Lond. 1864, s. 34.

** "Bu" (1861 araştırması) ... "ayrıca şunu göstermiştir: Betimlenen koşullarda, annelerinin çalışmasının zorunlu sonucu olan ihmal ve kötü bakım yüzünden küçük çocuklar mahvolmakta; anneler de çocuklarına olan doğal duygularını korkunç ölçüde yitirmektedirler — genellikle çocukların ölümlerine pek üzülmemekte, ve bazan ... ölmeleri için doğrudan önlemler almaktadırlar." (l. c.)

*** l. c. s. 454.

**** l. c. s. 454-462. "Reports by Dr. Henri Julian Hunter on the excessive mortality of infants in some rural districts of Englanda."

***** l. c. s. 35 ve s. 431, 456.

fından kesenekçinin (mültezimin) buyruğuna verilirler. Bu ekipler, sık sık, kendi köylerinden çıkıp millerce uzağa giderler; onlara sabah ve akşamları yollarda rastlanır; kısa eteklik, gömlek ve çizme, bazan pantolon giyerler; çok güçlü ve sağlıklı görünüşleri vardır, ama alışageldikleri umursamazlığın ve bu hareketli ve bağımsız yaşama duydukları sevginin, evlerinde kıvranan yavrularına getirdiği öldürücü sonuçlara kayıtsızdırlar."* Fabrika bölgelerindeki bütün olgulara, gizlice çocuk öldürmeye ve çocuklara afyonlu maddeler vermeye, burada daha çok rastlanmaktadır.** Özel Kurul üyesi ve Halk Sağlığı Raporunun yazarı Dr. Simon, "Yetişkin kadınların sanayide büyük oranlarda çalıştırılmasıyla ilgili derin kaygılarımı, bu gibi kötülükler konusunda bildiklerimi haklı ve mazur gösterebilir.*** diyor. Fabrika müfettişi Mr. Baker resmi raporunda şunu söylüyor: "Ailesi olan evli kadınların herhangi bir fabrikada çalışmalarının yasaklanması, İngiltere'nin manüfaktür bölgeleri için bir mutluluk olacaktır."****

Kapitalist sömürünün kadın ve çocuklarda yol açtığı ahlak yozlaşması, F. Engels'in *Lage der Arbeitenden Klasse Englands* adlı yapıtında ve başka yazarlarca o kadar ayrıntılı anlatılmıştır ki, ben burada buna yalnızca değinmekle yetiniyorum. Ama daha erginlik çağına erişmemiş insanları, salt bir artı-değer yaratma makinesi haline getirmenin yapay olarak yarattığı zihinsel yıkım –ki aklı gelişme ve doğal yaratma yeteneklerini bozmadan verimsizleştiren bilisizlikten tümüyle farklıdır— sonunda İngiliz Parlamentosunu bile fabrika yasalarına bağlı sanayi kollarında 14 yaşından küçük çocukların "üretken" çalıştırılmaları için ilköğretimi zorunlu kılmaya zorladı. Kapitalist üretimin ruhu, fabrika yasalarının baştan savma kaleme alınışında, zorunlu öğretimi denet-

* 1. c. s. 456.

** İngiliz fabrika bölgelerinde olduğu gibi, tarım bölgelerinde de, yetişkin erkek ve kadın işçiler arasında afyon tüketimi günden güne yaygınlaşmaktadır. "Afyon satışını daha da arttırmak ... girişken birkaç büyük toptancının başlıca amacıdır." (1. c. s. 459.) Afyonlu maddeler verilen süt çocukları, "cüceler gibi kavruk kalmakta ya da küçük maymunlar gibi buruşup kalmaktadırlar." (1. c. s. 460.) Burada Hindistan'ın ve Çin'in İngiltere'den nasıl öç aldığı görülüyor.

*** 1. c. s. 37.

**** "Reports of Insp. of Fact., for 31st Oct. 1862", s. 59. Bu fabrika müfettişi daha önce hekimlik yapmıştır.

leyecek yönetimsel bir mekanizmanın bulunmamasında, fabrikatörlerin öğretimi engellemelerinde, ve yasanın uygulanmasından kaçınmak için başvurdukları hile ve desiselerde açıkça görülür. "Bütün kusur yasamadadır: Bir yandan fabrikada çalışan bütün çocukların öğretim görecekleri konusunda yönetmelik getirirken, öte yandan bunun sağlanması için herhangi bir yaptırım getirmemekte, dolayısıyla gözboyayan bir yasa yapmış olmaktadır. Yasa çocukların haftanın belirli günlerinde, çocukları okul adı verilen bir yerde dört duvar arasına, birkaç (üç) saat kapatılmalarından ve patronun her hafta, bu işle görevlendirilmiş erkek veya kadın öğretmenin imzasını taşıyan ve bu işin yapıldığını bildiren bir belge almasından başka bir yaptırım getirmemektedir."* 1844 tarihli, değiştirilmiş fabrika yasasından önce, okula devam belgesinin, kendileri de yazma bilmeyen öğretmenlerce yalnız bir çarpı işareti konarak imzalandığı sık sık görülmüştür. "Devam belgelerinin verildiği okul denilen bir yere yaptığım ziyaret sırasında öğretmenin bilgisizliğine öyle şaştım ki, 'Afedersiniz bayım, siz okuma biliyor musunuz?' diye sormaktan kendimi alamadım. Verdiği yanıt, 'eh biraz!' oldu ve belge verme yetkisini haklı göstermek için şunu ekledi: 'Hiç değilse ben öğrencilerimden ilerde sayılırım.' 1844 tarihli yasa hazırlanırken fabrika denetmenleri, verdikleri belgeleri, yasa gereğince okul olarak kabul etmek zorunda oldukları yerlerin utanç verici durumunu bildirmeyi ihmal etmediler, ama elde ettikleri tek başarı, 1844'ten sonra, okul belgelerindeki rakamların öğretmenin kendi eliyle yazılması zorunluluğu oldu."**

İskoçya bölgesi fabrika denetmeni Sir John Kincaid de, resmi raporunda bunlara benzer gözlemlerini anlatmaktadır: "Ziyaret ettiğim birinci okul Mrs. Ann Killin adında bir hanımın yönetimindeydi. Adını harf harf söylemesi istenince, C harfiyle başlayıp hemen bir yanlış yaptı, ama bunu çabucak düzeltip K ile başladığını söyledi. Ne var ki, okul belgeleriyle ilgili deftere bakınca

* Leonard Horner, "Reports of Insp. of Fact., for 30th April 1857", s. 17.
** L. Horner, "Reports of Insp. of Fact., for 31st Oct. 1855", s. 18, 19.

adım çeşitli biçimlerde yazdığını gördüm. Elyazısı da, öğretmenlik yapma yeteneğinden yoksun olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmıyordu. Zaten kayıtları kendisinin tutmadığını da itiraf etti. ... Gittiğim ikinci okulda, 15 ayak boyunda, 10 ayak eninde bir sınıf vardı ve bu mekanda anlaşılmaz şeyler mırıldanan 75 çocuk saydım."* "Çocukların öğrenim görmeden devam belgeleri aldıkları yerler, yalnız bu yürekler acısı yerler değildi, yeterli bir öğretmenin bulunduğu pek çok okulda da, üç yaşından başlayarak her yaştan bir çocuk kalabalığının doldurduğu yerlerde bütün çabalar boşunaydı; öğretmenin en iyi durumda bile 'sefilce' diyebileceğimiz geçimi, bu daracık yere doldurabildiği çocuklardan topladığı penilere bağlıydı. Bunlara birde, okulda pek az eşya olmasını, kitap ve başka eğitim araçları eksikliğini, kalabalık ve gürültünün bu zavallı çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini eklemek gerekir. İçlerinde hiçbir şey yapmadan sıra sıra çocukların oturduğu böyle birçok okulda bulundum; buna okula devam deniyordu ve resmi istatistiklerde bu çocuklar öğrenim görmüş olarak gösteriliyordu."**

İskoçya'da fabrikatörler okula gitmek zorunda olan çocukları işe almamak için ellerinden geleni yaparlar. Fabrikatörlerin hiç hoşlanmadıkları fabrika yasasındaki eğitimle ilgili hükümlerin, bu çocukların, işe alınmalarını büyük ölçüde engellediğini ve yasada öngörülen öğrenimden böylece hiç yararlanamadıklarını tanıtlamak için başka kanıtlar getirmeye gerek yoktur."***

Kendi fabrika yasalarına göre düzenlenen pamuklu vb. basmahanelerinde bu, irkiltici bir tuhaflık görünümündedir. Bu yasa uyarınca, "böyle bir basmahanede çalışmaya başlamadan önce, her çocuğun 150 saatten az olmamak üzere en az 30 gün okula devam etmesi gerekir. Ayrıca basmahanede çalışmaya başlamasını izleyen altı ay içinde ve çalıştığı sürece her altı ayda bir, gene 30 gün ve 150 saatlik öğrenim görmesi zorunludur. ... Okula devam saatleri sabah 8 ile akşam 6 arasında olacaktır. Aynı gün $2^1/_2$

* Sir John Kincaid, "Reports of Insp. of Fact., for 31st Oct. 1858", s. 31, 32.
** L. Horner, "Reports ete., for 31st Oct. 1857", s. 17, 18.
*** Sir J. Kincaid, "Reports etc., 31st Oct. 1856", s. 66.

saatten az, 5 saatten fazla öğrenim bu 150 saate eklenmeyecektir. Olağan koşullarda çocuklar 30 gün sabah ve öğleden sonra, her gün en az beş saat okula devam edecekler ve 30 günün sonunda 150 saati tamamlayıp kitaplarını kendi başlarına okuyacak duruma geldikten sonra basmacılık işine başlayacaklar ve altı ayın sonunda yeni bir öğrenim dönemine girecekler ve kitaplarını yeniden bitirinceye kadar okulda kalacaklardır. ... Gerekli saati tamamlamak için okula devam eden çocuklardan çoğunun, pamuklu basmahanelerinde altı ay çalıştıktan sonra yeniden okula dönünce, daha önce öğrendikleri her şeyi unuttukları ve okula ilk başladıkları gündeki gibi oldukları görülmektedir. ... Başka basmahanelerde çocukların okula devamı tümüyle fabrikanın iş gereksinimine bağlıdır. Her altı ay için gerekli devam saati, bir defada 3 ila 5 saat olmak üzere bölünmekte ve aşağı yukarı altı aya yayılmaktadır. ... Örneğin okula devam bir gün sabah 8 ile 11, başka bir gün öğleden sonra 1 ile 4 saatleri arasında olabilir ve birkaç gün aradan sonra çocuk gene öğleden sonra 3 ile 6 arasında okulda boy gösterebilir; bu böylece birkaç gün veya bir hafta sürer, sonra gene 3 hafta veya bir ay okula gitmez, ve ardından kendisini çalıştıranın ona gerek duymadığı herhangi bir günün herhangi bir saatinde yeniden okula başlar; böylece çocuk toplam 150 saat tamamlanıncaya kadar okul ile fabrika arasında gider gelir."*

Kadın ve çocukların işçi saflarına gittikçe daha çok katılmalarıyla, makine, erkek işçilerin manüfaktür döneminde sermayenin despotluğuna gösterdiği direnişi kırar.

Karl Marx, aynı yapıt, S. 416-424.

* A. Redgrave, "Reports of Insp. of Fact., for 31st Oct., 1857", s. 41-43. Esas fabrika yasasına (son kez anılan yasaya, Print Work's Act'a değil) bağlı İngiliz sanayilerinde, eğitimle ilgili hükmün karşılaştığı engeller son yıllarda epey kaldırılmıştır. Fabrika yasası kapsamına girmeyen sanayi kollarında cam fabrikatörü J. Geddes'in—Araştırma Komisyonu üyesi Mr. White'a bildirdiği şu görüşleri hâlâ geniş ölçüde egemendir: "Görebildiğim kadarıyla, işçi sınıfının bir kısmının son yıllarda yararlandığı daha geniş çaplı eğitim, zararlıdır. Bu eğitim tehlikelidir; çünkü işçileri bağımsızlaştırmaktadır." ("Children's Empl. Comm., IV. Report", London 1865, s. 253.)

En rezil, en pis ve en kötü ücret ödenen ve kadınlarla genç kızların çalıştırılması yeğlenen işlerden biri, paçavra ayıklamaktır. Büyük Britanya, kendi büyük paçavra depoları bir yana bırakılsa da, bütün dünyada paçavra ticaretinin ana pazarı olarak ün yapmıştır. Japonya'dan, Güney Amerika'nın en uzak devletlerinden, Kanarya Adalarından bu ülkeye paçavra akar. Ama başlıca ikmal kaynakları Almanya, Fransa, Rusya, İtalya, Mısır, Türkiye, Belçika ve Hollanda'dır. Paçavralar gübre, döşek içiriği, shoddy (yapay yün) yapmaya yarar ve kağıt hammaddesi olarak kullanılır. Paçavra ayıklayan kadınlar, ilk kurbanları kendileri olan çiçek hastalığının ve bulaşıcı başka hastalıkların yayılma aracıdırlar.*

Karl Marx, aynı yapıt, S. 487.

Şimdi evişi *(Hausarbeit)* denen şeye dönüyorum. Sermayenin modern mekanik sanayinin arka planında kalan sömürü ortamı ve bunun şaşırtıcılıkları hakkında bir fikir edinebilmek için, İngiltere'nin uzak birkaç köyünde sürdürülen ve görünüşte kırsal bir izlenim veren çivi yapımcılığını incelemek gerekir.** Ama biz burada henüz makineyle yapılmayan ve bu durumuyla fabrika veya manüfaktür ile rekabet halinde olmayan dantelacılıktan ve hasır örücülüğünden birkaç örnekle yetiniyoruz.

İngiltere'de dantela üretimiyle uğraşan 150.000 kişinin aşağı yukarı 10.000'i 1861 tarihli fabrika yasasının kapsamına girmektedir. Geri kalan 140.000 kişinin hemen hemen hepsi kadın, genç insanlar ve her iki cinsiyetten çocuklardır; yalnız, erkekler pek azdır. Bu ucuz sömürü malzemesinin sağlık durumu, Nottingham Genel Dispanseri hekimi Dr. Trueman'in düzenlediği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Çoğunluğu 17-24 yaşlarında olan dantela yapımcısı 686 kadın hastadan verem olanların oranı şöyledir:

* Paçavra ticareti ve sayısız belgeler için bkz.: "Public Health, VIII, Report", London 1866. Ek, s. 196-208.

** Burada sözü edilen çiviler çekiçle dövülerek yapılır ve makineyle kesilerek üretilenlerden farklıdır. Bkz.: "Child. Empl. Comm. III. Report", s. XI, s. XI, no. 125-130; s. 52, no. II; s. 113-114, no. 487; s. 137, no. 674.

1852'de	45'te	1	1857'de	13'te	1
1853'te	28'de	1	1858'de	15'te	1
1854'te	17'de	1	1859'da	9'da	1
1855'te	18'de	1	1860'ta	8'de	1
1856'da	15'te	1	1861'de	8'de	1*

Verem artış oranındaki bu ilerlemenin, en iyimser ilericilere ve en yalancı Alman özgür ticaret çığırtkanlıklarına yeterli karşılık olması gerekir.

1861 tarihli fabrika yasası, özellikle makineyle dantela yapımını —ki İngiltere'de kural budur— düzenler. Burada kısaca üzerinde duracağımız sanayi iş kolları işçilerin manüfaktürlerde ya da mağazalarda değil, kendi evlerinde çalıştıkları iş kollarıdır. Bu ev işçileri ikiye ayrılır: 1) son elden geçirmede çalışanlar; 2) dantela örenler. Birinciler makineyle yapılan dantelaya son biçimini verirler ve bu iş sayısız alt-bölüme ayrılır.

Son biçimi verme, ya "patroniçe evleri" denen yerlerde, ya da kendi başına veya çocuklarıyla birlikte kendi özel konutlarında çalışan kadınlarca yapılır. Bu "patroniçe evleri"ni işleten kadınların kendileri de yoksuldur. İşyeri, patroniçenin özel konutunun bir bölümüdür. Patroniçeler, fabrika veya mağaza sahiplerinden vb. sipariş alır ve odalarının büyüklüğüne ve iş talebindeki dalgalanmalara göre değişen sayıda kadın, kız ve çocuk çalıştırırlar. Bu iş odalarında çalıştırılan kadın işçilerin sayısı, bazılarında 20-40, bazılarında 10-20 arasında değişir. Çocukların ortalama işe başlama yaşı 6'dır, ama bazan 5'in altındadır. Alışılmış iş zamanı sabah 8'den, akşam 8'e kadardır ve düzensiz olarak, çoğu zaman pis çalışma odalarında yenen yemekler için 1½ saat ara verilir. İşler iyi giderken çalışma çoğu zaman sabah 8'den bazan 6'dan gece 10'a, 11'e, 12'ye kadar sürer. İngiltere'de, yönergeye göre, her asker için, kışlalarda 500-600 ayak küp, askeri hastanelerde 1.200 ayak küp mekan ayrılır. Bu işyerlerinde ise kişi başına 67 ila 100 ayak küp mekan düşer. Aynı zamanda havadaki ok-

* "Child. Empl. Comm., II. Report", s. XXII, no. 166.

sijen, gaz lambaları tarafından da tüketilir. Zemin taş ve tuğla ile kaplı olmasına karşın, dantelaları temiz tutmak için çocuklar kışın bile ayakkabılarını çıkarmak zorundadırlar. "Nottingham'da 14-20 çocuğun, belki 12 ayak kareden küçük bir odaya doldurulup günün 24 saatinin 15'inde tiksinç ve tekdüze bir işte, üstelik sağlığa zararlı koşullarda çalıştırılması alışılmadık bir şey değildir. ... Çok küçük yaştaki çocuklar bile şaşırtıcı bir hızla ve dikkatle çalışmakta, parmakları bir an bile dinlenmediği gibi, hareketleri de yavaşlamamaktadır. Kendilerine bir şey sorulunca, bir an bile yitirmemek kaygısıyla, gözlerini işlerinden ayırmazlar." Çalışma zamanı uzadıkça patroniçeler, uyarıcı olarak "uzun sopalarını" daha sık kullanırlar. "Çocuklar giderek yorulur ve işin sonlarına doğru bu denli tekdüze ve göz yorucu bir işle uzun süre uğraşmaktan ve aynı konumda durmaktan bitip tükenerek kuşlar gibi huzursuzlaşırlar. Bu, çalışma kölelikten farksızdır."* Kadın ve çocuklar, evde, yani modern anlamda kiralık bir odada ya da çoğu zaman bir çatı arasında çalışıyorlarsa, durumları daha da kötüdür. Bu türlü işler, Nottingham'da, 80 mil çapında bir daire içinde yer alır. Mağazalardan gece saat 9'da ya da 10'da çıkan çocuğa, çoğu zaman, eve götürüp tamamlaması için bir çıkın içinde dantela verilir. Kapitalisti temsil eden ikiyüzlü uşaklardan biri, elbette, o sırada şu etkili sözü söylemeyi ihmal etmez: "Bu annen için." Ama bunu söylerken, çocuğun da bütün gece oturup bu iş için annesine yardım etmek zorunda olduğunu çok iyi bilir.**

Dantela örme sanayii, İngiltere'nin başlıca iki tarım bölgesinde, Devonshire'ın güney sahillerinin 20-30 mil uzunluğundaki kesimi ile North Devon'un birkaç bölgesini içine alan Honiton bölgesinde ve Buckingham, Bedford, Northampton kontluklarının büyük kısmıyla Oxfordshire ve Huntingdonshire'ın sınır kesimlerini içine alan bölgede yaygındır. İşyerleri, genellikle, tarım gündelikçilerinin kulübeleridir. Kimi manüfaktürcüler, çoğu çocuk ve genç kızlar olan 3000'den çok evişçisi çalıştırır. Dantela yapımı ile ilgili anlatılanlar burada da geçerlidir. Yalnız burada

* "Child. Empl. Comm., II. Report", 1864, s. XIX, XX, XXI.
* l. c. s. XXI, XXIII

"patroniçe evleri"nin yerini "dantela okulu" denen yerler alır ve bunlar, yoksul kadınların işlettiği kendi kulübeleridir. Çocuklar, beş ya da daha küçük yaşlardan başlayarak, oniki ya da onbeş yaşlarına kadar bu okullarda çalışırlar; ilk yıl, çok küçükler 4-8 saat çalışırlar, daha sonraları ise, sabah altıdan gece sekize, ona kadar çalışırlar. "Odalar genellikle küçük kulübelerin oturma odalarıdır, ocakların bacaları hava girmesin diye kapatılmıştır, çocuklar bazan kışın bile yalnız kendi ısıları ile ısınmak zorundadırlar. Bazan da, bu sözde derslikler küçük depolar gibidir ve içlerinde ocak da yoktur. ... Bu daracık yerler tıka-basa doldurulur ve bu yüzden hava solunmaz duruma gelir. Lağımların, helaların ve bu gibi küçük kulübelerin çevresinde her zaman görülen pislik de, sağlığa zararlı etkiler yapar."

Mekanın büyüklüğüne gelince: "Bir dantela okulunda 18 kız ve bir kadın öğretmen, her kişiye 35 ayak küp düşüyor; başka birinde 18 kişi ve kişi başına 24½ ayak küp; koku dayanılmaz yoğunlukta. Bu sanayide, 2 ve 2½ yaşında çocukların çalıştırıldığı da görülür."*

Buckingham ve Bedford kontluklarında dantelacılığın bittiği yerlerde hasır örücülüğü başlar ve Hertfordshire'ın büyük bir kesimine ve Essex'in batı ve kuzey kesimlerine yayılır. 1861 yılında hasır örücülüğünde ve hasır şapka yapımında 48.043 kişi çalışıyordu; bunların 3.815'i her yaştan erkek, kalanlar kadındı ve bunların 14.913'ü, 7.000'i çocuk olmak üzere, 20 yaşın altındaydı. Dantela okullarının yerini buralarda da "hasır örme okulları" alır. Çocuklar hasır örmeyi öğrenmeye genellikle 4 yaşında, bazan 3-4 yaş arasında başlıyorlar. Kuşkusuz, öğrenim gördükleri yok. Çocuklar ilkokullara, kendi aralarında, "sahici okul" diyorlar ve böylece, yarı aç, analarının buyruğu ile günde 30 yardalık işi bitirmek için mahkum edildikleri bu kan emici yerleri ilkokullardan ayırt ediyorlar. Anaları onları okuldan sonra evde de, çoğu zaman gece 10, 11, 12'ye kadar çalıştırıyorlar. Sürekli ıslatmak zorunda oldukları saz, dudaklarını ve parmaklarını kesiyor. Lond-

* l. c. s. XXIX, XXX.

ra'daki bütün hekimlerin genel kanısı olarak Dr. Ballard, bir yatak odası veya çalışma odasında kişi başına 300 ayak küpe gerek olduğunu belirtiyor. Ne var ki, hasır örme okullarında mekan, dantela okullarındakinden daha pintice kullanılıyor ve "bir kişiye $12^{2}/_{3}$, 17, $18^{1}/_{2}$ ve 22 ayak küpten az mekan düşüyor." Komisyon üyelerinden Mr. White, bu sayılardan en küçüğünün, her boyutu 3 ayak olan bir kutuya konmuş bir çocuğun orada kaplayacağı mekanın yarısından daha azını temsil edeceğini söylüyor. İşte çocukların 12 ya da 14 yaşlarına kadar yaşamdan duydukları haz bu. Sefil ve düşkün ana-babaların düşündükleri tek şey, çocukların sırtından olabildiğince çok para kazanmak. Çocuklar ise biraz büyüyünce, doğal olarak ana-babalarına beş paralık değer vermiyor ve onları bırakıp gidiyorlar. "Böyle yetiştirilen insanlar arasında bilisizlik ve kötülüğün yaygın olması çok doğaldır. ... Ahlak en düşük düzeyde. Kadınların pek çoğunun evlilik-dışı çocukları vardır; ve bu kadınların yaşları öyle küçüktür ki, suç istatistiklerini iyi bilenleri bile şaşkınlığa düşürür."* Ve, bu örnek ailelerin anayurdu Avrupa'nın örnek Hıristiyan ülkesidir, diyor Hıristiyanlık konusunda derin bilgisi kuşku götürmeyen Kont Montalembert!

Demin sözü edilen sanayi kollarında zaten acınacak düzeyde olan ücret, (hasır örme okullarında bir çocuğun alabileceği en yüksek ücret nadiren 3 şiline ulaşabilir), özellikle dantela bölgelerinde genellikle başat olan aynı sistemle, nominal miktarının çok altına düşer.**

Karl Marx, aynı yapıt, S. 489-493.

Fabrika sistemindeki gelişme ve ona ayak uyduran tarım devrimiyle birlikte, bütün öbür sanayi kollarında üretim yalnız genişlemekle kalmaz, nitelik de değiştirir. Makineli işletmenin ilkesi, üretim sürecini kendisini oluşturan evreler içinde tahlil etmek ve ortaya çıkan sorunları mekanik, kimya vb. doğabilimle-

* l. c. s. XL, XLI.

** "Child. Empl. Comm., I. Rep.", 1863, s. 185.

riyle çözmek, artık her yerde geçerli ve uygulanan bir ilke halini alır. Dolayısıyla makine, manüfaktürlerdeki şu ve bu parça süreçleri hızla bir araya getirir. Böylece, manüfaktürün eski işbölümüne dayanan örgütlenmesinin katılaşmış yapısı gevşer ve sürekli değişmeye yer açar. Bundan başka, kolektif işçinin veya birlikte çalışan kişilerin bileşimi köklü bir değişime uğrar. Manüfaktür döneminin tersine, işbölümünün planı, kadınların ve her yaştan çocukların niteliksiz işçilerin çalıştırılmalarına, İngiltere'deki bir deyimle "ucuz emeğe" dayanır. Bu, yalnız makine kullanan veya kullanmayan büyük ölçekli üretim için değil, ister işçinin özel konutunda, ister küçük işyerlerinde yapılsın, ev sanayii denen üretim için de geçerlidir. Modern denen bu ev sanayiinin, bağımsız kent elzanaatlarını, bağımsız köylü tarım işletmelerini ve her şeyden önce de, işçi ailesinin yaşadığı bir evin varlığını önkoşul olarak gerektiren eski tarz ev sanayii ile ad benzerliğinden başka ortak bir yanı yoktur. Bu eski tarz sanayi değişmiş, şimdi fabrikanın, manifaktürün ya da meta deposunun bir dış bölümü haline gelmiştir. Sermaye, bir tek yerde geniş yığınlar halinde topladığı ve doğrudan doğruya kumanda ettiği fabrika işçilerinden, manüfaktür işçilerinden ve elzanaatçılarından başka, şimdi, görünmeyen iplerle, bir başka orduyu, büyük kentlerde oturanlarla birlikte bütün ülkeye dağılmış ev işçilerini de harekete geçirmiştir. Örnek: İrlanda'da Lodonderry'deki Tillie gömlek fabrikasında 1.000 işçi çalışıyor, ve ülkenin her yerine dağılmış 9.000 işçi de kendi evlerinde gene bu fabrika için çalışıyor.*

Ucuz ve olgunlaşmamış emek-gücünün modern manüfaktürde sömürülmesi gerçek fabrikadakinden daha utanmazca olur; çünkü fabrika sisteminin teknik temeli, kas gücünün yerini makinenin alması ve işin hafiflemesi, manüfaktürde pek yoktur ve aynı zamanda, kadınlar ve körpecik çocuklar zehirli ya da sağlığa zararlı maddelerin etkilerine en acımasız biçimde bırakılır. Bu sömürü, evişi denen üretimde, manüfaktürdekinden daha utanç vericidir; dağınık oldukları için işçilerin direnme gücü azalır, işve-

* "Ch. Empl. Comm., II. Rep", 1864, s. LXVIII, no. 415.

ren ile işçi arasına soyguncu bir yığın asalak girer; evişi her yerde ya fabrika sistemiyle ya da aynı üretim kolundaki manüfaktürle rekabet etmek zorundadır; işçinin yoksulluğu onu mekan, ışık, havalandırma gibi en gerekli çalışma koşullarından yoksun bırakır; çalışma gitgide daha düzensiz bir hale gelir; ve sonunda, büyük sanayi ile tarımın "fazlalık" haline getirdiği yığınların son sığınakları olan bu yerlerde işçiler arasındaki rekabet doruğuna ulaşır. Üretim araçlarında bile ilk kez makineli işletmede sağlanan tasarruf, burada, başlangıcından beri, emek-gücünün en acımasız biçimde israfı ve işçinin en normal çalışma koşullarından yoksun bırakılması sonucunu doğurmuştur — şimdi bir sanayi kolunda emeğin toplumsal üretkenliği ve birbirlerine bağlı iş süreçlerinin teknik temeli ne kadar az gelişmiş olursa, bu tasarruf da, uzlaşmaz karşıtlığını ve öldürücü yanını o kadar çok gösterir.

Karl Marx, aynı yapıt, S. 485-486.

Kadın ve çocuk emeğinin düpedüz kötüye kullanılması, işçilerin bütün iş ve yaşam koşullarından tümüyle yoksun bırakılması, aşırı çalışma ve gece çalışması sırasında onlara düpedüz kaba davranılması yoluyla emek-gücünün daha da ucuza getirilmesi, sonunda aşılmaz doğal engellere çarpar ve meta fiyatlarında bu yollardan sağlanan ucuzluk ve genel olarak kapitalist sömürü de son sınırına varır. Sonunda bu noktaya gelindiğinde —bu, uzun sürer— artık makine kullanma ve dağınık evişinin (veya manüfaktürün de) fabrika işletmesine dönüşme saati gelip çatmıştır.

Bu hareketin en muazzam örneği, giyim eşyası (*wearing Apparel*) üretiminde görülür. Çocukları Çalıştırma Komisyonunun sınıflamasına göre, bu sanayi, hasır şapka yapımcılarını, kadın şapkası yapımcılarını, berecileri, terzileri, kadın giyim eşyası yapımcılarım, gömlekçileri, korsecileri, eldivencileri, ayakkabıcıları, boyunbağı ve yaka vb. yapımı gibi pek çok küçük kolları kapsar. 1861 yılında bu sanayilerde çalışan kadınların sayısı, İngiltere'de ve Galler'de, 586.298 olup, bunların en az 115.242'si 20 yaşın, 16.650'si 15 yaşın altındaydı. Birleşik Krallık'ta bu işçilerin

sayısı, 1861 yılında, 750.334 idi. İngiltere'de ve Galler'de şapka, ayakkabı, eldiven yapımında ve terzilikte çalışan erkeklerin sayısı 437.969 idi ve bunların 14.964'ü 15 yaşın altında, 89.285'i 15-20 yaş arasında ve 333.117'si yirmi yaşın üzerindeydi. Bu alana giren birçok küçük işkolu bu veriler içinde yer almamıştır. Ama bu sayıları oldukları gibi alırsak, 1861 sayımına göre yalnız İngiltere ve Galler için 1.024.267 kişilik bir toplam elde ederiz ki bu, aşağı yukarı tarım ve hayvancılıkta çalışan insan sayısı kadardır. Böylece makinenin, yarattığı mucize ile, böylesine muazzam ürün kütlesinin doğmasına ve böylesine muazzam işçi yığınının "özgürleşmesine" niçin yol açtığını anlamaya başlarız.

Giyim eşyası üretimi, parçalarını dağınık olarak önceden hazır buldukları işbölümünü kendi içlerinde yeniden düzenleyen manüfaktürlerle, artık eskisi gibi bireysel tüketici için değil, tersine, manüfaktürler ve mağazalar için çalışan küçük elzanaatı ustalarıyla —öyle ki böyle elzanaatı kolları çoğu zaman bütün kentlerde ve dolaylarında, ayakkabıcılık vb. gibi, uzmanlık olarak yürütülür— ve sonunda manüfaktürlerin, mağazaların ve hatta küçük elzanaatı ustasının kendi işyerinin dış bölümünü oluşturan sözde ev işçisinin o pek geniş çevresinde yapılır.* İş konularını, hammaddeleri, yarı işlenmiş nesneleri vb. büyük sanayi verir, ucuz insan malzemesi yığını (*taillable àmerci et siséricorde*)** ise büyük sanayi ve tarımın "özgürleştirdiği" insanlardan oluşur. Bu alana giren manüfaktürler, kaynaklarını, esas olarak, kapitalistin talepteki herhangi bir artışı karşılamak için elinin altında hazır bir ordu bulundurma gereksinmesine borçludurlar.*** Bununla birlikte, bu manüfaktürler, dağınık elzanaatları ile ev işletmesinin, geniş bir temel olarak, varlıklarını sürdürmelerine izin verir. Bu işkollarında büyük ölçüde artı-değer üretimi,

* İngiltere'de kadın şapkacılığı ve terziliği çoğunlukla işverenin binalarında, kısmen oralarda barınan işçi kadınlar tarafından, kısmen de dışarda barınan gündelikçi kadınlar tarafından yapılır.

** Acıma ve bağışlamaya sığınmış. —*ç*.

*** Komisyon üyesi Mr. White'ın ziyaret ettiği bir askeri giysi manüfaktüründe çalışan 1000 ila 1200 kişinin hemen hepsi kadındı; bir ayakkabı manüfaktüründe ise 1300 kişinin neredeyse yarısı çocuklar ve gençlerdi. ("Child. Empl. Comm., II. Rep.", s. XLVII, no. 319.)

ürettikleri metaların gittikçe ucuzlaması, özellikle, sefil bir yaşam sürdürmeye ancak yeten pek düşük ücret ödenmesi ve emek-zamanının insanın dayanabileceği son sınıra kadar uzatılması ile olmuştur. Gerçekten de, metalara dönüştürülen insan teri ve kanının ucuzluğu sayesinde, pazarlar sürekli genişlemiştir ve günden güne de genişlemektedir; İngiltere'nin ve İngiliz zevk ve alışkanlıklarının damgasını vurduğu İngiliz sömürge pazarları için durum özellikle böyledir. En sonunda kritik noktaya ulaşılmıştır. Eski yöntemin temelleri, işçi malzemesinin düpedüz acımasızca sömürülmesi, az çok sistemli olarak gelişen işbölümüyle birlikte, artık pazarların genişletilmesine yetmediği gibi, ondan da daha hızlı gelişen kapitalistler arasındaki rekabete uygun düşmüyordu. Makinenin öne geçme saati gelip çatmıştı. Giysicilik, terzilik, ayakkabıcılık, şapkacılık vb. gibi sayısız üretim dallarının topuna birden aynı biçimde saldıran kesin sonuçlu *devrimci makine, dikiş makinesidir.*

Dikiş makinesinin işçilere doğrudan etkisi, aşağı yukarı, büyük sanayinin gelişmesinden beri, yeni işkollarını ele geçiren bütün makinelerin yaptığı etkinin aynısıdır. En küçük yaştaki çocuklar işten çıkarılır. Makine işçilerinin ücretleri, çoğu "yoksulun yoksulu" olan ev işçilerinin ücretine göre yükselir. Daha iyi durumdaki elzanatçılarının ücreti, makinenin rekabetiyle düşer. Yeni makine işçileri özellikle kızlar ve genç kadınlardır. Mekanik kuvvetin yardımıyla bunlar erkeklerin ağır işlerdeki tekelini yıkmışlar, yaşlı kadınları ve küçük çocukları da hafif işlerden sürüp atmışlardır. Korkunç rekabet en güçsüz ev işçilerini ezip geçmiştir. Londra'da son on yılda açlık yüzünden ölümlerdeki korkunç artış, dikiş makinesinin yayılmasına paralel gitmektedir.* Yeni kadın işçiler, makinenin ağırlığına, büyüklüğüne ve özelliğine göre, bazan oturarak, bazan ayakta, elleriyle ve ayaklarıyla, ya da yalnız elleriyle çalıştırdıkları dikiş makinelerinin başında büyük emek-gücü harcarlar. Eski düzene göre daha az ise de, uzun iş sü-

* Bir örnek: 26 Şubat 1864'te, genel sayım görevlisinin haftalık raporunda, açlıktan ölüm sayısı 5'tir. Aynı gün *Times*, açlıktan ölümle ilgili yeni bir haber veriyordu. Bir haftada açlık yüzünden 6 ölüm!

reci yüzünden işleri sağlığa zararlıdır. Dikiş makinesi ayakkabı, korse, şapka vb. yapanların çalıştıkları zaten dar ve aşırı kalabalık işliklere girdiği her yerde sağlığa zararlı koşulları artırır. Bay Lord bu konuda şöyle diyor: "30-40 kişinin çalıştığı basık tavanlı işyerlerine girilince dayanılmaz bir durumla karşılaşılır. ... Ütüleri kızdırmak için yakılan gaz sobalarımn da artırdığı sıcaklık korkunçtur. ... Böyle işyerlerinde, sözde ılımlı, yani sabah 8'den akşam 6'ya kadar olan iş saatlerinde çalışıldığı zaman bile, günde üç-dört kişinin bayılması olağandır."*

Toplumsal işletme tarzında üretim araçlarındaki değişmenin zorunlu sonucu olan devrim, karmakarışık çeşitli geçiş biçimleriyle tamamlanır. Bu geçiş biçimleri, dikiş makinesinin ele geçirdiği şu veya bu sanayi kolunun kapsamına ve bunun için geçen zamana; işçinin önceden içinde bulunduğu konuma; manüfaktürün, elzanaatının ya da evişinin o sanayi kolundaki önemine; işyerinin kira fiyatına vb. bağlı olarak değişiklik gösterir.** Örneğin işin büyük kısmının özellikle basit elbirliğiyle daha önceden örgütlendiği giysicilikte dikiş makinesi başlangıçta bu manüfaktür işletmesinin yalnızca yeni bir öğesiydi. Terzilikte, gömlekçilikte, ayakkabıcılıkta vb. bütün biçimler iç içeydi. Bir yerde gerçek fabrika işletmesi vardı, başka bir yerde aracılar hammaddeyi kapitalistten *en chef**** alıyor ve "oda" veya "tavan aralarında" 10-50 ve daha çok ücretli işçiyi dikiş makinelerinin çevresinde topluyordu. Ensonu, makinenin örgütlü bir sistem oluşturmadığı ve küçük çapta da kullanılabildiği yerlerde her zaman olduğu gibi, zanaatçı veya evişçisi kendi ailesiyle veya aile dışındaki birkaç işçinin de katılmasıyla kendi dikiş makinelerinden yararlanıyorlardı.**** Şimdi İngiltere'de fiilen

* "Child. Empl. Comm., II. Rep.", 1864, s. LXVII, no. 406-409; s. 84, no. 124; s. LXXIII, no. 441; s. 68, no. 6; s. 84, no. 126; s. 78, no. 85; s. 76, no. 69; s. LXXII, no. 418.

** "Gerekli binalar ile işyerlerinin kira bedelinin, bu noktada en önemli öğe olduğu anlaşılıyor; bu nedenle, küçük girişimlere ve ailelere iş verme esasına dayanan eski sistemin en uzun sürdüğü ve en erken başladığı yer başkent olmuştur." (1. c. s. 83, no. 123.) Bu tümcenin son kısmı, yalnızca kunduracılığa aittir.

*** Şef olarak —ç.

**** Eldivencilik ile işçilerin durumunun yoksullardan pek de farklı olmadığı diğer sanayilerde, bu durum görülmez.

ağır basan sistemde, kapitalist, çok sayıda makineyi kendisine ait binalarda toplamakta ve sonra makine ürününü daha da işlenmesi için ev işçileri ordusuna dağıtmaktadır.* Geçiş biçimlerinin çeşitliliği, gene de gerçek fabrika işletmesine dönüşme eğilimini gizlemememektedir. Dikiş makinesinin eskiden ayrı olan işkollarını aynı çatı ve aynı sermayenin kumandası altında toplamak için çeşitli biçimlerde kullanılabilir karakterde olması; ön iğne işinin ve başka birkaç işlemin makinenin bulunduğu yerde en uygun biçimde yapılması koşulu; ensonu, kendi makineleri ile üreten elzanatçılarına ve ev işçilerine kaçınılmaz olarak el konması —ki bu kaçınılmaz sona kısmen daha şimdiden varılmıştır— bu eğilimi besler. Dikiş makinelerine yatırılan sermayenin durmadan artması,** üretimi kamçılar ve pazar stokları yaratıp ev işçilerinin dikiş makinelerini elden çıkarmalarının zamanı geldiğini haber verir. Bu makinelerin kendilerinin de aşırı üretilmesi, sürüm sıkıntısı çeken üreticileri makinelerini haftalık alarak kiraya vermeye zorlar ve böylece küçük makine sahipleri için öldürücü bir rekabet yaratır.*** Makinelerin yapısındaki sürekli değişiklikler ve gittikçe ucuzlamaları, eski tiplerin fiyatlarını her gün biraz daha düşürür, bunların gülünç fiyatlarla yığın yığın satılıp kârlı bir biçimde işletilmek üzere daha büyük kapitalistlerin eline geçmelerine yol açar. Sonunda, insanın yerini buhar makinesinin alması, bütün benzeri devrim süreçlerinde olduğu gibi, burada da öldürücü darbeyi indirir. Buhar gücü kullanımı, başlangıçta, makinelerde düzensizlik, hızlarını ayarlama zorluğu, hafif makinelerin çabuk yıpranıp bozulması vb. gibi salt teknik güçlüklerle karşılaşılıyor ve deneyimle bunların çabucak üstesinden geliniyordu.**** Bir yandan, birçok iş makinesinin büyük bir manüfaktürde toplanması buhar gücü kulla-

* l. c. s. 83, no 122.

** Toptan satılınak üzere çizme ve ayakkabı üretiminde, 1864'te, yalnız Leicester'de 800 dikiş makinesi kullanılıyordu.

*** l. c. s. 84, no. 124.

**** Londra'da Pimlico ordu giysi deposunda, Londonderry'deki Tillie ve Henderson gömlek fabrikasında, 1200 "el" çalıştıran Taint Firmasının Limerick'teki fabrikasında böyle olmuştur.

nırınına yol açarken, öte yandan, buharın insan adalesi ile rekabeti de işçilerin ve iş makinelerinin büyük fabrikalarda toplanmasını hızlandırır. Böylece İngiltere, şimdi, yalnızca muazzam giyim eşyası sanayiinde değil, yukarıda sözü edilen işkollarının çoğunda, manüfaktürün, elzanaatlarının ve evişinin uzun süre önce ortaya çıkan büyük sanayiinin etkisi altında tümüyle değişen ve düzeni bozulan bu üretim biçimlerini her biri fabrika sistemine dönüştükten sonra, bunun içerdiği toplumsal gelişme öğelerinin hiçbirisine karışmadan, fabrika sisteminin dehşetini daha da canlı bir biçimde yaşamaktadır.*

Bu kendiliğinden başlayan sanayi devrimine, fabrika yasalarının, kadınları, gençleri ve çocukları çalıştıran bütün sanayi kollarına uygulanması yapay olarak yardımcı olmuştur. İşgününün süresi, yemek ve dinlenme paydosları, başlangıç ve bitiş saatlerinin zorunlu olarak düzenlenmesi, çocuklar için vardiya sisteminin uygulanması, belli bir yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasağı vb., bir yandan fazla makine kullanılmasını** ve devindirci güç olarak adale yerine buhar gücünün geçmesini zorunlu kılar.*** Öte yandan, zaman kaybını telafi etmek için, ortaklaşa kullanılan üretim araçlarında, fırınlarda, binalarda vb., bir genişleme olur, yani kısacası üretim araçlarında daha büyük bir yoğunlaşma ve buna uygun olarak işçilerin sayısında bir artma meydana gelir. Fabrika yasasının tehdit ettiği bu manüfaktür adı-

* "Fabrika Sistemine Eğilim" (l. c. s. LXVIII.) "Bütün işkolu şimdi geçiş evresindedir ve dantela sanayiinin, dokumacılığın vb. geçirdiği aynı değişiklikleri geçiriyor." (l. c. no. 405.' "Tam bir Devrim." (l. c. s. XLVI, no. 318.) 1840 "Çocukları Çalıştırma Komisyonu" zamanında çorap yapımı bir el işiydi. 1846'dan beri şimdi buharla işleyen çeşitli makineler kullanılmaya başlandı. İngiltere'de çorap yapımında her iki cinsiyetten ve 3 yaşından yukarı her yaşta çalıştırılanların toplam sayısı, 1862 yılında 12.000 kadardı. 11 Şubat 1862 tarihli parlamento kararına göre, bunlardan ancak 4.063'ü fabrika yasaları kapsamına giriyordu.

** Örneğin, çömlekçilik işkolu için, Britain Pottery (Glasgow) firmasından Mr. Cochrane şöyle demiştir: "Üretim miktarını devam ettirmek için çok sayıda makine kullanma yoluna gittik ve bunları hünersiz işçiler çalıştırmaktadırlar; eski yönteme göre daha fazla üretimde bulunabileceğimize, her geçen gün daha fazla inanmaktayız. ("Rep. Of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865", s. 13.) "Fabrika yasaları, daha fazla makine kullanılması yolunda etki yapmaktadır." (l. c. s. 13-14.)

*** Böylece, çömlekçiliğin, fabrika yasaları kapsamına alınmasıyla, elle kullanılan çarkların yerine, çok sayıda buharlı çarklar kullanılmaya başlandı.

na tekrar tekrar ve hararetle öne sürülen başlıca itiraz, aslında, işin eski ölçüsünde sürdürülebilmesi için daha büyük miktarda sermaye yatırılması gereğini saklamasıydı. Ama manüfaktür ile evişi arasındaki ara-biçimler işgücünün ve çocuk emeğinin sınırlandırılmasıyla batar. Çünkü, ucuz işgücünün sınırsız bir şekilde sömürülmesi, bunların rekabetteki güçlerinin biricik dayanağıdır.

Karl Marx, aynı yapıt, S. 494-499.

Fabrika mevzuatı, fabrikalardaki, manüfaktürlerdeki vb. emeği düzenlediği sürece, yalnızca sermayenin sömürme hakkına bir müdahale olarak görülüyordu. Ama bu düzenleme "evişi"* denilen alana uzanır uzanmaz, bu, doğrudan doğruya *patria potestas*'a, ana-babalık otoritesine bir saldırı olarak kabul edildi. Yufka yürekli İngiliz parlamentosu, uzun süre bu adımı atmaktan çekinmişti. Ne var ki, gerçeklerin gücü, en sonunda, büyük sanayinin, geleneksel ailenin dayandığı ekonomik temeller ile, buna bağlı bulunan aile emeğini yıkmakla, bütün geleneksel aile bağlarını da gevşettiğini kabul etmek durumunda kaldı. Çocuk haklarımn ilan edilmesinin zamanı gelmişti.

Karl Marx, aynı yapıt, S. 513.

Delgi makinesinin (fırça tahtalarını delmek için) genel olarak kullanılmaya başlanması, fırça yapımındaki en önemli işlemi hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. "Yerleştiricilere" (kılları deliklerden geçirip yerleştirenler) talep artar ve durmadan daha da özelleşen bu işlem, emek-güçleri daha ucuz olduğu için kadınların payına düşer. Kadınlar artık evde kıl yerleştirip parça başına ücret alırlar. Böylelikle, bu durumda, tekniğin ilerlemesi (delgi makinesi) evişinin artmasına, işbölümünde ilerlemeye (kadınlar

* Dantelacılık ile hasır örmeciliğinde gördüğümüz ve Sheffield, Birmingham vb. metal işlerinde daha ayrıntılı şekilde gösterilebileceği gibi bu tür işler genellikle küçük işyerlerinde yapılmaktadır.

yalnız tahtalara kıl geçirmekle uğraşırlar) ve kapitalist sömürünün ilerlemesine (kadın ve kızların emeği daha ucuzdur) neden olur. Bu örnek apaçık gösteriyor ki, *evişi kapitalist manüfaktür kavramını hiçbir biçimde ortadan kaldırmaz,* tersine, *arada bir onun daha da gelişmesinin bir belirtisidir.*

W. I. Lenin. *Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland, Werke,* Band 3, Berlin 1956, S. 421.

Küçük sanayi kollarında ve manüfaktürde, ataerkil ilişkilerin kalıntılarını ve kişisel bağımlılığın çeşitli biçimlerini her zaman görürüz; bunlar, kapitalist ekonominin genel ilişkilerinde, çalışanların durumunu son derece kötüleştirir; çalışanları aşağılar ve yıldırır. Çoğu kez ülkenin çeşitli kesimlerinden gelen işçi yığınlarını bir araya toplayan makineli büyük sanayi, ataerkilliğin ve kişisel bağımlılığın kalıntılarına kesinlikle katlanmaz ve "geçmişi" gerçekten "küçük gören tutumuyla" göze çarpar. Üretimin düzenlenip toplumsal olarak denetlenmesini olanaklı ve gerekli kılan ana koşullardan biri de modası geçmiş geleneklerden bu kopuştur. Ve nüfusun yaşam koşullarında fabrikanın yarattığı değişme, özellikle belirtilmek gerekir ki, kadınların ve gençlerin üretime çekilmesi,* özü bakımından ileri bir olgudur. Kuşkusuz, kapitalist fabrika, çalışan nüfusun bu kategorilerini özellikle güç bir durumda bırakır; ve işgününün kısaltılıp düzenlenmesi, sağlığa uygun iş kolları yaratılması, onlar için özellikle gereklidir; ama sanayide kadın ve genç emeğini tümüyle yasaklama veya bu türlü çalışmaya yer vermeyen ataerkil yaşam düzenini ayakta tutma çabası, gerici ve ütopik olur. Makineli büyük sanayi, eskiden dar ev ve aile ilişkileri dışına çıkmayan bu nüfus kategorilerinin ataerkil kapanıklığına son vererek, bu grupları toplumsal üretime doğrudan doğruya katarak, onların gelişmelerini hızlandırır, bağımsız-

* "Index"te bildirildiğine göre, 1890'da, Avrupa Rusyasındaki fabrika ve yapımevlerinde 210.207'si (%24) kadın, 17.793'ü (%2) oğlan ve 8.216'sı (%1) kız olmak üzere toplam 875.764 işçi çalışıyordu.

lıklarını artırır, yani kapitalist-öncesi ilişkilerin ataerkil hareketliliğiyle karşılaştırılamayacak ölçüde üstün yaşam koşulları yaratır.*

V. İ. Lenin, aynı yapıt, S. 563-565.

* "Yoksul dokumacı kadın babasını ve kocasını izleyerek fabrikaya gider, onlar gibi ve onlardan bağımsız çalışır. O da, erkekten daha az olmamak üzere, ailenin geçindiricisidir." "Fabrikada ... kadın, kocası gibi, tümüyle bağımsız bir üreticidir." Kadın fabrika işçileri arasında okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı olağanüstü hızla azalmaktadır ("Vladimir Eyaleti Sanayi Kolları", III, 113, 118, 112 vb.). Bay Karisomenov'un vardığı şu sonuç tümüyle doğrudur: Sanayi "kadının aileye ... ve kocaya bağımlılığını" yıkar. "Fabrikada kadın kocasına eşitlenmiştir; bu, proleterlerin eşitliğidir. ... Sanayinin kapitalistleştirilmesi, kadının aile içinde bağımsız olmak için verdiği savaşta önemli bir rol oynar." "Sanayi, kadın için, aileden de kocadan da tümüyle bağımsız bir konum yaratır." (Yuridiçeski Vestnik, 1883, no. 12, s. 582, 596). "Moskova eyaleti Toplu İstatistik Verileri"nde (C. VII, fasikül II, Moskova 1882, s. 152, 138-139) istatistikçiler, elle ve makineyle çorap yapımında çalışan kadın işçilerin durumlarını karşılaştırıyorlar. Elle üretimde günlük kazanç aşağı yukarı 8 kopek, makineli üretimde ise 14-30 kopektir. Makineli üretimde kadın işçilerin durumu şöyle anlatılıyor: "... Artık, özgür, hiçbir engelle kösteklenmeyen, aileden ve köylü kadının yaşam koşullarını belirleyen her şeyden kurtulmuş bir genç kız, her zaman bir yerden bir başkasına, bir patrondan bir başkasına gidebilen, her an işsiz ..., ekmeksiz bir durumda kalabilen bir genç kız var. ... Elle üretimde örücü kadınların kazancı çok azdır, yiyecek giderlerine bile yetmez; örücü kadın kendisine toprak verilmiş bir ailenin üyesi ise ve bu toprağın ürününden pay alıyorsa, ancak bu koşulla, kazancı yeterli olabilir. Makineli üretimde kadın işçi, yiyeceğe ve çaya ek olarak, ... ailenin dışında yaşayabilir ve artık ailenin gelirine gereksinim duymaz. Aynı zamanda, makineli üretimde kadın işçinin kazancı, bu koşullarda, daha güvenlidir."

2.
KAPİTALİST TARIMDA KADIN EMEĞİ

Tarım proletaryasının doğumundan sonra, başlangıçta, burada ataerkil ilişki, Almanya'da hemen hemen her yerde hâlâ varolan o çiftçi ile yanaşmaları arasındaki aynı ilişki gelişti ve aynı zamanda sanayi uğruna yok edildi. Bu ilişki varolduğu sürece, tarım-işçileri arasında yoksunluk daha az ve daha seyrek görüldü, yanaşmalar kesenekçilerin (mültezimlerin) yazgısını paylaştılar ve yalnız en kötü durumlarda işlerine son verildi. Ama artık her şey değişti. Şimdi hemen hemen hepsi kesenekçilerin ancak gereksindikçe çalıştırdığı gündelikçilerdir ve dolayısıyla çoğu zaman haftalarca, ama özellikle kışın tümüyle işsizdirler. Ataerkil ilişki sırasında yanaşmalar ve aileleri kesenekçinin çitliğinde oturuyor, çocukları orada yetişiyor ve kesenekçi, doğal olarak, yetişen kuşağı çiftliğinde çalıştırma yollarını arıyordu ve o zaman gündelikçilik kural değil, istisna idi. Her çiftlikte gereğinden çok sayıda işçi bulunuyordu. Onun için bu ilişkiyi kesmek, yanaşmayı çiftlikten uzaklaştırmak ve gündelikçiye dönüştürmek çiftçinin de çıkarınaydı. Bu, yüzyılın yirmili yıllarının sonuna doğru büyük ölçüde genellikle tamamlandı, ve bunun sonucu, fizik deyimiyle, şimdiye kadar gizli fazla nüfusun özgür kılınması, ücretin düşmesi ve yoksulluk oranının işitilmedik ölçüde artması oldu. Fab-

rika bölgeleri nasıl *değişen yoksulluğun* başlıca konaklama yeriyse, o zamandan beri tarım bölgeleri de *sürekli yoksulluğun* konaklama yeri oldu; ve Yoksullar Yasasında yapılan değişiklik kırsal toplulukların her gün artan yoksullaşmasına karşı resmi iktidarın almak zorunda kaldığı ilk önlem oldu. Üstelik, tarımın gittikçe daha geniş-ölçekte yapılır olması, harman makinesinin ve başka makinelerin kullanılmaya başlanması, kadınların ve çocukların tarlalarda daha çok çalıştırılması (ki bu öylesine yaygındır ki, sonuçlarını özel, resmi bir komisyon daha yeni araştırdı), burada da çok sayıda erkek işçiyi ekmeksiz bıraktı. Sınai üretim sisteminin büyük tarımsal işletmeyle, tam burada pek önemli olan ataerkil ilişkiyi yok etmekle, tarıma makineyi, buhar gücünü, kadın ve çocuk emeğini sokmakla kendine nasıl yol açtığını ve çalışan insanlığın son, durağan yanını devrimci harekete nasıl sürdüğünü görüyoruz. Ama tarım durağanlığını ne kadar uzun zaman koruduysa, işçinin yükü o kadar ağır oldu, buradaki eski toplumsal ilişkilerin kopması o kadar korkunç oldu. "Fazla nüfus" birdenbire gün ışığına çıktı ve, sanayi bölgelerinde olduğu gibi, artan üretimle giderilemedi. Ürünlerini satın alacak kişiler oldukça yeni fabrikalar, her zaman kurulabilir, ama yeni arazi yaratılamaz. İşlenmemiş arazilerin tarıma alınması riskli bir spekülasyondu, çünkü Barıştan beri bu işe çok sermaye yatırılmıştı. Bunun zorunlu sonucu, işçiler arasındaki rekabetin doruğuna çıkması ve ücretin en alt düzeye düşmesiydi. Eski Yoksullar Yasası yürürlükte kaldığı sürece, işçiler yardım sandığından yararlandı; ücret elbette daha da düştü, çünkü kesenekçiler şimdi olabildiği kadar çok sayıda işçiyi yardım sandıklarına göndermeye bakıyorlardı. Fazla nüfus yüzünden yeterince artmış olan yoksulluk oranı böylelikle daha da arttı, ve, sözünü ettiğimiz Yoksullar Yasasını gerekli kıldı. Bu, durumu daha iyileştirmedi. Ücretler artmadı, fazla nüfus ortadan kalkmadı, ve yeni yasanın acımasızlığı yalnızca halkın öfkesini doruğuna çıkarmaya yaradı. Başlangıçta azalan yoksulluk oranı bile, birkaç yıl sonra, eski aynı yüksek düzeyine ulaştı. Onun biricik meyvesi şuydu: Eskiden 3-4 milyon yarı-yoksul varken, şimdi bir milyon tam-yoksul ortaya çıktı ve geri kalanlar gene ya-

rı-yoksul, ama tümüyle desteksiz kaldı. Tarım bölgelerinin acısı her yıl arttı. İnsanlar en büyük yoksunluk içinde yaşıyorlardı, bütün aileler haftada 6, 7 veya 8 şilinle geçinmek zorundaydılar ve zaman zaman hiç paraları olmuyordu.

Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, S. 474-475.

İngiltere'de geniş-ölçekli tarım sistemi ve Galler ülkesinde sonuçlarıyla birlikte küçük çiftlik sistemiyle, İrlanda'da ise arazinin aşırı parçalanmasının sonuçlarıyla karşılaşıyoruz. İrlanda nüfusunun büyük kesimi, içi bölmesiz zavallı bir kerpiç kulübesi ve kış için en gerekli besini üretmelerine ancak yetecek, patatesi ürettikleri küçük bir arazileri bulunan küçük kesenekçilerden oluşur. Bu küçük kesenekçiler arasında başat olan büyük rekabet yüzünden, arazi kirası işitilmemiş bir düzeye, İngiltere'dekinin iki, üç ve dört katma yükselmiştir. Çünkü her ücretli tarım işçisi, kesenekçi olmaya bakmakta, ve arazinin bölünmesi pek aşırı olmakla birlikte, kesenekçi olmaya çalışan çok sayıda ücretli işçi kalmaktadır. Büyük Britanya'da 32 milyon ve İrlanda'da ancak 14 milyon İngiliz morgenlik arazi ekilmekte ise de, Büyük Britanya yılda 150 milyon ve İrlanda ancak 36 milyon İngiliz liralık tarımsal ürün elde ediyorsa da, İrlanda'daki ücretli tarım işçisi sayısı komşu adadakinden 75.000 daha *fazladır*.* İrlanda'da arazi uğruna rekabetin ne kadar büyük olmak gerektiği, bu olağandışı oransızlıktan, özellikle Britanyalı gündelikçilerin son derece yoksul yaşadıkları düşünüldüğünde, anlaşılmaktadır. Bu rekabetin sonucu, doğal olarak öyle yüksek bir arazi kirasıdır ki, kesenekçilerin gündelikçilerden çok daha iyi yaşamaları olanaksızdır. Böylece İrlanda halkı, şimdiki toplumsal koşullarda kendini kurtaramayacağı bunaltıcı bir yoksulluğa düşmüştür. Bu insanlar, ahır bile olamayacak zavallı kerpiç kulübelerde yaşamakta, bütün kış zar zor beslenmekte, ya da yukarıda anılan raporda bildirildiği gibi, yarı-tok yaşamaları için yılda 30 haftalık patatesleri bulunmakta-

* Yoksullar Yasası Komisyonunun İrlanda üzerine raporu, 1837 parlamento dönemi.

dır, ve geri kalan 22 hafta için hiçbir şeyleri yoktur. İlkyazın patates stoku tükenince ya da yumrular sürgün verdiği için yenemez hale gelince, kadın, çocuklarıyla birlikte dilenmeye çıkar, ve elinde bir çanak, bütün çevreyi dolaşır; erkekse patates ekiminden sonra, hasat zamanı yeniden ailesiyle birlikte olmak üzere, kendi ülkesinde ya da İngiltere'de iş arar. İrlandalı kırsal halkın ondadokuzu bu durumda yaşamaktadır. Kilise fareleri kadar yoksuldur, en zavallı paçavralarla örtünmekte ve yarı-uygar bir ülkede olabildiği kadar aşağı bir düzeyde bulunmaktadır. Anılan rapora göre 8½ milyonluk bir nüfusta, 585.000 aile tam yoksulluk *(destitution)* içinde yaşamaktadır, ve Sheriff Alison'un andığı başka bir kaynağa göre,* İrlanda'da 2.300.000 kişi, kamusal ya da özel yardım olmadan yaşayamaz; ya da nüfusun yüzde 27'si yoksuldur!

F. Engels, aynı yapıt, S. 482-483.

Geçiçi ya da yerel emek gereksinmesi, ücret artmasına yol açmaz; tersine, kadın ve çocukların tarlalara sürülmelerine ve giderek daha küçük yaşlarda sömürülmelerine yol açar. Kadın ve çocukların sömürülmeleri büyük boyutlara ulaşır ulaşmaz, erkek tarım işçisini artı-nüfusa katmanın ve ücretini düşürmenin yeni bir aracı olur. İngiltere'nin doğusunda bu *cercle vicieux*'nün** parlak bir sonucu olarak, burada kısaca "ekip sistemi" denen şey (gang veya Bandensystem) ortaya çıkar.***

Ekip, 10 ile 40 veya 50 kişiden, yani, kadınlardan ve, 13 yaşındaki gençlerin çoğunlukla dışarıda bırakılmalarına karşın, her iki cinsiyetten genç (13-18 yaşında) kişilerden oluşur. Ekipbaşı her zaman sıradan bir tarım işçisidir, çoğunlukla kötü herif denen sefih, serseri, ayyaş, ama girişken ve *savoir-faire*** ** biridir. Ke-

* "Principles of Population", c. II.

** Kısır döngü. —ç.

*** *Sixth and Last Report of the Children's Employment Commission*, 1867 Mart sonunda yayımlanmıştır ve yalnız tarımsal ekip sistemi üzerinde durmaktadır.

**** Becerikli. —ç.

senekçilerin buyruğunda değil, kendi buyruğunda çalışan ekibi kendisi kurar. Çoğunlukla parça-iş üzerinden anlaşma yapar, ve ortalama olarak sıradan bir tarım işçisi ücretinden pek yüksek olmayan geliri,* neredeyse tümüyle becerisine, ekibini en kısa zamanda olabildiğince çok çalıştırmayı bilmesine bağlıdır. Kesenekçiler, kadınların yalnız erkek diktatörlüğünde düzenli çalıştıklarını; ama kadın ve çocukların, bir kez çalışmaya başlayınca — Fourier'nin bildiği gibi— yaşam güçlerini gerçek bir coşkuyla harcadıklarını, yetişkin erkek işçinin ise elinden geldiği kadar hilekarca davrandığını keşfetmişlerdir. Ekipbaşı bir çiftlikten öbürüne geçer ve böylece ekibine yılda 6-8 ay iş bulur. Bundan ötürü, işçi aileleri için, ekipbaşının buyruğunda çalışmak, uygun düştükçe yalnız çocukları çalıştıran tek kesenekçi için çalışmaktan daha katlanılır ve güvenlidir. Bu durum köylüklerde ekipbaşının nüfuzunu öyle sağlamlaştırmıştır ki, çocuklar çoğunlukla yalnız onun aracılığı ile sağlanabilir. Ekipten ayrı olarak, çocuk kiralamak, onun yan uğraşıdır.

Sistemin "kötü yanları", çocuk ve gençlerin aşırı çalıştırılması, her gün 5, 6 ve bazan 7 mil uzaktaki çiftliklere gidilip gelinirken yapılan yorucu yürüyüşler, son olarak da "ekip"in yılgınlığa düşmesidir.

Kimi yerlerde kendisine "sürücü" denen ekipbaşı, elinde uzun bir değnek bulundurmasına karşın, değneği pek seyrek kullanır, ve yakınılan acımasız davranışlar istisnadır. Ekipbaşı demokratik bir Kayserdir veya Fareli Köyün Kavalcısı gibidir. Buyruğundakilere karşı sevimli olması da gerekir ve onları kuş falları *(Auspizien)* altında çiçeklenen Çingenelikle kendine bağlar. Yabanıl bir bağımsızlık, şen ve hayasız bir kabına sığmazlık ekibi kanatlandırır. Ekipbaşı ücretleri çoğunlukla bir meyhanede öder; sonra sağında ve solunda güçlü birer kadının desteğiyle, ekibin önünde, arkasında alaycı ve açık saçık türküler söyleyerek tepinen çocuklar ve gençlerle, sallana sallana eve döner. Artık Fo-

* Bununla birlikte, kimi ekipbaşları 500 *acre*'lık çiftlikler ya da sıra sıra evler edinmeyi başarmışlardır.

urier'nin "*Phanérogamie*"* dediği dönüş gündemdedir. Ekibin kontenjanına düşen köylükler Sodom'lar ve Gomorra'lar olurlar.** Buralarda evlilik dışı doğumlar, ülkenin geri kalan yerlerindekilerin iki katıdır. Bu okullarda yetişen kızların evlendikten sonraki ahlâki durumlarına daha önce değinilmişti. Çocukları, afyon yaşamlarını söndürmezse, ekibin çırakları olurlar.

Karl Marx, *Das Kapital*
Marx-Engels, *Werke*, Band 23, S. 722-724.

Lizzie, Lincolnshire'da ataerkil türden tarım işçilerinin yanındaydı. Durumları iyi idi — bahçeleri ve patateslikleri çok şey getiren başakçılık hakları vardı ve ücretler kötü değildi. Ama o sırada ekip sistemi gittikçe yaygınlaşıyordu; Lizzie olup biteni *harfi harfine* senin kitabında anlattığın gibi betimliyor. Bu topraklı ataerkil çiftlik emekçileri elbette tükenmekte olan kalıntılardır ve kendileri komşu ekipte çalışan kadınların çocukları için bakıcı ve barındırıcı olurken, çocuklarını daha şimdiden ekibe gönderiyorlar.

F. Engels, "Brief an Marx am 10. November 1868 aus Manchester",
Marx-Engels, *Werke*, Band 32, Berlin 1965, S. 200.

Makine kullanımının başka bir sonucu kadın ve çocuk emeği kullanımının artmasıdır. Gelişmiş kapitalist tarım, genellikle, fabrika işçisi hiyerarşisini çok andıran belirli bir işçi hiyerarşisi yaratmıştır. Güney Rusya tarımında şunlar ayırt edilir: (a) *tam-işçiler*, her işi yapabilen yetişkin erkekler; (b) *yarı-işçiler*, 20 yaşından küçük kadınlar ve erkekler; yarı-işçiler gene iki kategoriye ayrılır; (aa) 12 ya da 13 yaşından 15 ya da 16 yaşına kadar olanlar — daha dar anlamda yarı-işçiler ve (bb) güçlü *yarı-işçiler*, "çiftliklerde adlandırıldıkları gibi 'dörtte-üç işçiler' "***, tam-iş-

* Çiçekli döllenme, —ç.
** "Ludfordlu kızların yarısı bu ekipler yüzünden mahvoldu." l. c. s. 6. no. 32.
*** Tesyakov, l. c. 72.

çilerin ekin biçme dışında bütün işlerini yapabilen 16-20 yaşındakiler. Son olarak, (c) *küçük yardımlar* için yarı-işçiler, domuz çobanı, dana bakıcı, pulluk ardında zararlı ot toplayıcı ve itici olarak ve çoğunlukla yalnız yiyecek ve giyecek karşılığında çalışanlar. Tarımsal aletlerin yaygınlaşması "tam-işçinin emeğini ucuzlatır" ve onun yerini daha ucuz olan kadın ve yarı-yetişkin emeğinin almasını olanaklı kılar. Göçmen işçilerle ilgili istatistik veriler, erkek emeğinin kadın emeğiyle yerinden kovulduğunu doğruluyor: 1890'da Kakovka kasabasında ve Kerson kentinde kayıtlı işçilerin %12,7'si kadındı, 1894'te bütün ilde işçilerin %18,2'si (56.464'te, 10.239), 1895'te %25,6'sı (48.753'te 13.474) kadındı. Çocuklar (10-14 yaşlarında) 1893'te %0,7 ve 1895'te (7-14 yaşlarında) %1.69 oranındaydı. Kerson ilinde, Yelisavetgrad ilçesindeki yerel çiftlik işçilerinin %10.6'sı çocuktu (*ibid.*).

W. I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland, Werke,* Band 3, S. 231-232.

İşçi göçü en yoğun olan alanlarda, 19. yüzyılın sonlarında, tarımda epeyce büyük kapitalist girişimler olmuştur. Böyle makinelerin, örneğin harman makinesinin kullanılmaya başlanmasıyla kapitalist işbirliği doğmuştur. Kerson ilindeki toprak işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarını anlatmış olan bay Tesyakov, atla çalıştırılan bir harman makinesinin kullanımı için 14-23 ve daha çok işçi, buharla çalışan bir harman makinesinin kullanımı için ise 50-70 işçi gerektiğini bildiriyor. Bazı işletmelerde 500-1.000 işçi çalıştırılmaktadır ki, bu tarım işletmesi için alışılmamış büyüklükte bir sayıdır. Kapitalizm, daha pahalı olan erkek emeğinin yerine kadın ve çocuk emeğini koyma olanağını sunar. Bundan dolayı, örneğin Kakovka ilçesinde, eskiden 40.000, geçen yüzyılın doksanlı yıllarında 20.000-30.000 işçi toplanan bir yerde kayıtlı kadın işçi oranı 1890'da %12,7, 1895'te yaklaşık %25,6'dır. Çocuk oranı 1893'te %0,7, 1895'te %1,69'dur.

W. I. Lenin, "Die Agrarfrage in Rußland am Ausgang des 19. Jahrhunderts", *Werke,* Band 15, Berlin 1968, S. 115-116.

Köylü işletmelerinde de genellikle kadın emeği başattır ve yalnız büyük köylü işletmelerinde ve kapitalist işletmelerde erkekler çoğunluktadır.

Ücretli işçiler arasındaki kadın oranı, birlikte çalışan aile üyelerindekinden genellikle daha azdır. Besbelli, bütün gruplardaki kapitalist çiftçiler, en iyi işgücünü sağlayanlardır. Bu noktadan çıkılırsa, kadıların erkeklerden ağır basması, en iyi işgücünü sağlama olanağı bulunmayan çiftçinin zorlanan durumu ve işletmenin yetersizilği için bir ölçektir (ama böyle bir varsayım, kadın üzerine bütün söylenenleri zorunlu olarak kabul eder ...).

W. I. Lenin, "Das kapitalitische System der modernen Landwirtschaft", *Werke*, Band 16, 1967, S. 449-450.

Modern kapitalist devlette köylü sorunu, marksistler arasında en çok anlaşmazlığa ve duraksamalara, ve burjuva politik ekonominin marksizme en yoğun saldırılarına yol açan sorundur.

Marksistler, tarımsal küçük işletmenin kapitalizmde batmaya, son derece acı, ezik bir durumda kalmaya mahkûm olduğunu söyler. Büyük sermayeden bağımsız, tarımsal büyük işletmeye göre geri olan küçük işletme ancak gereksinmelerini aşırı sınırlayarak ve bütün güçleri artıran bir aşırı çalışmayla ayakta durabilir. İnsan emeğinin parçalanması ve zorlanması; üreticilerin bağımlılığının en kötü türü; çiftçi ailesinin, davarının, toprağının tükenmesi — işte kapitalizmin sürekli ve her yerde köylüye getirdiği budur.

Köylü için, proletaryanın, ücretli işçinin eylemlerine ön safta katılmaktan başka *hiçbir* kurtuluş yoktur.

Burjuva politik ekonomisi ve onun çoğu zaman bilinçsiz yandaşları, narodnikler ve oportünistler, buna karşı küçük işletmenin büyük işletmeden daha canlı ve yararlı olduğunu kanıtlamaya uğraşırlar. Kapitalist düzende durumunun güvenli ve umut verici olması için köylü, proletaryaya değil, tersine burjuvaziye; ücretli işçinin sınıf savaşımına değil, tersine mal ve mülk sahibi

olarak kendi durumunu sağlamlaştırmaya eğilim göstermelidir — burjuva ekonomistlerin teorisinin içyüzü budur.

Proleter teorisi ile burjuva teorilerinin doğruluğunu sağlam verilere dayanarak sınamayı deneyelim. Avusturya ve Almanya tarımında *kadın* emeği ile ilgili verileri alalım. Rusya için henüz hiçbir tam veri yoktur, çünkü hükümet bütün tarımsal işletmelerin bilimsel bir sayımına girişmeye niyetli değildir.

Avusturya'da 1902 sayımı, tarımda çalışan 9.070.682 kişiden 4.422.981'inin, yani %48,7'sinin kadın olduğunu göstermiştir. Kapitalizmin önemli ölçüde daha çok gelişmiş olduğu Almanya'da kadınlar, tarımda çalışan bütün işçiler arasında *çoğunluğu*, yani %54,8'i oluşturmaktadır. Tarımda kapitalizm ne kadar çok gelişirse, kadın emeğinin kullanımını o kadar çok artırır, yani çalışan yığınların yaşam koşullarını *kötüleştirir*. Alman sanayiinde çalışan kadınların oranı %25'tir, ama tarımda çalışan kadınların oranı bunun iki katından çoktur. Bu demektir ki, sanayi en iyi işgüçlerini kendine çekiyor ve tarıma daha zayıf işgüçlerini bırakıyor.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde tarımsal çalışma daha şimdiden kadınların ağır bastığı bir uğraş olmuştur.

Ama farklı büyüklükteki tarımsal işletmelerle ilgili bildirgeleri el alırsak, görürüz ki, kadın emeği sömürüsü özellikle *küçük* işletmede büyük bir kapsama ulaşmıştır. Buna karşılık, tarımda kapitalist büyük işletme, bu bakımdan sanayie erişmemişse de, daha çok erkek emeği kullanmaktadır.

Avusturya ve Almanya için karşılaştırmalı veriler aşağıda görülüyor: [S. 89].

Her iki ülkede de kapitalist tarımın aynı yasasıyla karşı karşıyayız. İşletme ne kadar küçükse, işgücünün bileşimi o kadar *kötüdür* ve tarımda çalışan kişilerin toplam sayısında kadınlar o kadar ağır basmaktadır.

Kapitalizmde işletmelerin genel durumu şöyledir: Proleter işletmeler, yani "malik"in özellikle ücretli emekle geçindiği işletmelerde (toprak işçisi, gündelikçi ve genellikle pek küçük bir ara-

Toplam işgücünde kadınların payı %

İşletmeler	İşletme Grupları	Avusturya	Almanya
Proleter	1/2 hektara kadar	52,0	74,1
	1/2 'den 2 hektara kadar	50,9	65,7
Köylü	2'den 5 hektara kadar	49,6	54,4
	5 'ten 10 hektara kadar	48,5	50,2
	10'dan 20 hektara kadar	48,6	48,4
Kapitalist	20'den 100 hektara kadar	46,6	44,8
	100 hektar ve daha geniş	27,4	41,0
Toplam		48,7	54,8

zisi olan ücretli işçi), *kadın emeği* bazan *erkek emeğinden* pek büyük ölçüde daha *ağır basar*.

Unutulmamalıdır ki, bu proleter ya da gündelikçi çiftçilerin sayısı pek çoktur: Avusturya'da 2,8 milyon olan genel toplamda 1,3 milyon, Almanya'da ise 5,7 milyon olan genel toplamında 3,4 milyon.

Sonunda, kapitalist işletmelerde erkek emeği *kadın emeğinden ağır basmaktadır*.

Bu ne demektir?

Bu demektir ki, küçük işletmede işgücü bileşimi kapitalist büyük işletmedekinden daha kötüdür.

Bu demektir ki, tarımda kadın işçiler —proleter ve köylü kadınlar— kapitalist büyük işletmedeki erkek işçinin yaptığına eşit işi ellerinden geldiği kadar yapmak için kendi sağlıkları ve çocuklarının sağlıkları pahasına çok daha fazla çabalamak, yıpranmak zorundadır.

Bu demektir ki, kapitalizmde küçük işletme ancak işçiden büyük işletmenin *çıkardığından daha büyük* bir emek tutarı çıkararak ayakta durabilir.

Köylü, kapitalist bağımlılığın karmaşık ağına daha çok takılmıştır, ücretli işçiden daha sıkı zincirlenmiştir. Bağımsızmış, "ça-

lışarak yükselebilirmiş" gibi gelir ona, oysa gerçekte, ayakta kalabilmek için (kapitalistin yararına) ücretli işçiden daha sıkı çalışmak zorundadır.

Tarımda *çocuk* emeği ile ilgili veriler bunu daha da açık göstermektedir.

W. I. Lenin, "Der Kleinbetrieb in der Landwirtschaft",
Werke, Band 19, Berlin 1962, S. 270-272.

3.
SINIF SAVAŞIMINDA KADINLAR

Yalnız işsiz işçiler değil, kadınlar da izleniyordu. Fransız ve Belçika âdetine göre bir Fransız kadınla nikahsız yaşayan ve Brüksel'deki varlığı besbelli polisin gözüne batan genç bir Alman demokrata, birdenbire, yaşadığı kadına yöneltilmiş bir dizi güçlük çıkarıldı. Kimlik kâğıdı olmayan kadın —önceleri Belçika'da bir kadından kimlik kâğıdı istemeyi hiç düşünen olmuş muydu?— sınır dışı edilmekle tehdit ediliyordu! Ve polis, bunun kadının kendisinden ötürü değil, tersine, birlikte yaşadığı kişiden ötürü olduğunu açıklıyordu. Polis komiseri üç günde yedi kez kadının konutuna geldi, kadın birçok kez karakola onun ayağına gitmek zorunda kaldı ve bir polisin gözetiminde emniyet müdürlüğüne götürüldü, ve sözü geçer bir Belçikalı demokrat parlamentoda soru önergesi vermeseydi, gerçekten ülke dışına çıkmak zorunda bırakılacaktı.

Ama hepsi bu kadar değil. İşçilere karşı düzenlenen yalan dolan —şu ya da bu kimsenin tutuklanmasına niyet edildiği, ya da salı akşamı kentin bütün pansiyonlarındaki Almanların kovulmasının beklendiği söylentilerinin yayılması— şimdi anlatmam gereken şeyin yanında hiç kalır.

Cuma akşamı başka kimselerle birlikte Dr. Marx yirmidört saat içinde ülkeden ayrılmasını bildiren bir kral buyruğu aldı. Yolculuk için valizini hazırlarken, sabahın birinde, güneşin batımından doğumuna kadar bir yurttaşın evine girmeyi yasaklayan yasaya karşın, bir komiserin yönettiği silahlı on polis, evine zorla girdi, onu tutukladı ve belediye hapishanesine götürdü. Onlara en az üç pasaport gösterdiği halde, ve üç yıldır Brüksel'de oturuyor olduğu halde, ona pasaportunun düzensiz olduğundan başka hiçbir tutuklama gerekçesi söylenmedi! Götürüldü. Karısı korku içinde hemen Belçikalı bir avukata, izlenen yabancılara hep hizmet etmiş olan —yukarda dostça aracılığını andığımız aynı kişi— bay Jotrand'a, Demokratik Topluluğun başkanına koştu. Geri dönerken Belçikalı bir dosta, bay Gigot'a rastladı. Bay Gigot onu evine getirdi. Dr. Marx'ın evinin kapısında onu tutuklayan polislerden ikisiyle karşılaştılar. "Kocamı nereye götürdünüz?" diye sordu kadın. "Bizi izlerseniz nerde olduğunu görürsünüz" dediler. Onu bay Gigot'la birlikte belediyeye götürdüler, ama sözlerini tutacakları yerde, ikisini de polise teslim ettiler, ve *ikisi de hapse tıkıldı*. Üç küçük çocuğunu bir hizmetçiyle birlikte evde bırakmış olan bayan Marx, en aşağılık soydan bir fahişe topluluğu ile karşılaştığı bir yere götürüldü, geceyi onlarla birlikte geçirmek zorunda kaldı. Ertesi sabah soğuktan titreyerek üç saat beklemek zorunda kaldığı ısıtılmamış bir odaya götürüldü. Bay Gigot da getirildi. Bay Marx *azgın bir deliyle* birlikte bir odaya kapatılmıştı ve kendini ona karşı sürekli savunması gerekiyordu. Bu yüzkızartıcı olaya gardiyanın son derece kaba davranışı da katılıyordu.

Sonunda, öğleden sonra saat üçte salıverilmelerine hemen karar veren yargıcın karşısına çıkarıldılar. Ve bayan Marx ile bay Gigot neyle suçlandılar? *Serserilikle*! Çünkü ikisinin de cebinde pasaportları yoktu.

Bay Marx da, aynı akşam ülkeden ayrılması buyruğu ile salıverildi. Ve böylece işlerini yoluna koyması için ona verilen yirmidört saatin onsekizi harcanmıştı; bütün bu zaman içinde yalnız kendisi değil, karısı da, en büyüğü daha dört yaşına basmamış üç

çocuğundan ayrı bırakıldıktan sonra, işlerini düzenlemesi için ona bir dakika verilmeksizin ülkeden çıkarılıyordu.

F. Engels, "Brief an der Redakteur des *Northern Star*",
Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, S. 533-534.

"Sıkıyönetim" altındaki bütün bölgelerde, polise, sosyalist propaganda yaptığı ve "yeterince kuşkulu" görünen herkesi sınır-dışı etme hakkı tanınıyordu. Berlin elbette hemen sıkıyönetim bölgelerine katıldı, ve yüzlerce (aileleriyle birlikte binlerce) kişi sınır-dışı edildi. Çünkü Prusya polisi hep aile babalarını sınır-dışı ediyor; bekarları genellikle rahat bırakıyor; çünkü onlar için kentten sınır-dışı edilmek büyük bir ceza değildir, oysa aile babaları için pek çok durumda tam bir yıkım değilse de, uzun sürecek bir yoksunluk demektir. Sonra Hamburg bir işçiyi parlamento üyesi seçiyor, ve orada hemen sıkıyönetim ilan ediliyordu. Hamburg'tan bir defada sınır-dışı edilenlerin sayısı yüzü buluyor, onlara üçyüzü aşkın aile üyesi katılıyordu. İşçi Partisi yolculuk giderlerini ve öbür zorunlu gereksinmelerini iki gün içinde karşılıyordu. Şimdi Leipzig de sıkıyönetime bağlandı, ve bunun gerekçesi hükümetin parti örgütünü başka türlü dağıtamamasıdır. Hemen ilk gün çoğu evli 33 erkek aileleriyle kentten sınır-dışı edildi.

Listenin başında Alman parlamentosunun üç milletvekili bulunuyor; bay Dillon olguyu dikkate alarak onlara belki de bir iyi dilek mektubu göndermiş, durumlarının kendisininkinden çok daha kötü olmadığını bildirmiş.

Ama hepsi bu kadar değil. İşçi Partisi ancak bir kez bütün biçimleriyle yasa-dışı bırakıldıktan ve bütün politik hakları zorla alındıktan sonra, ki öbür Almanlar buna boşuna seviniyorlar, polis tek tek parti üyelerine dilediği gibi davranabiliyor. Yasak yayınlar için ev arama bahanesiyle onların karılarına ve kızlarına en yakışıksız ve en kaba davranışlarda bulunuyor...

F. Engels, "Bismark und die deutsche Arbeiterpartei",
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, S. 281-282.

Almanya'daki dostlarımızın karıları, kocalarının etkin olarak girdikleri savaşa, kendi paylarına bizim buradaki, güvenli İngiltere'deki kadınların yabancısı oldukları bir tarzda katılmalılar. Almanya'da her dikkatsiz ya da düşüncesiz sözcük hapisle ve aile yaşamının geçici olarak kesilmesiyle tehdit edilirken, biz, burada rahatça konuşuyor ve eleştiriyoruz. İyi iki Alman kadınlarımız böylelikle serinkanlılıklarını yitirmiyor ve o çok ünlü kadınsal duygusallığın burjuva kadınlara özgü bir sınıf hastalığı olduğunu eylemle kanıtlıyorlar.

F. Engels, "Brief an Natalie Liebknecht am 31. Juli 1877 aus Ramsgate", Marx-Engels, *Werke,* Band 34, Berlin 1966, S. 284.

Kitabın "*Die Frau*" [Kadın] için çok teşekkür ederim. Büyük bir ilgiyle okudum, içinde bir yığın çok güzel şey var. Özellikle açık ve güzel olan, Almanya'da sanayinin gelişmesi üzerine söylediklerin. Son zamanlarda bu noktayı ben de yeniden biraz inceledim ve zamanım olsaydı bu konuda "S[ozialdemokrat]a" bir şeyler yazardım. Gariptir ki, Almanya'da tarımın ve elzanaatlarının karşı karşıya bulunduğu koşullarda öylesine yakınılan "serseri afeti"nin nasıl büyük sanayinin en zorunlu ürünü olduğunu; ve Almanya'daki büyük sanayinin bu gelişmesinin —her yerde sonuncu geldiği için— yalnız kötü iş durumunun sürekli baskısı altında olabileceğini darkafalılar anlamıyor. Çünkü Almanlar, ancak kelepir, açlıktan öldürmeyecek düzeye düşürülmüş ücret ve fabrika sanayiinin arkasında ev sanayiinin sürekli ve aşırı sömürülmesi sayesinde rekabete dayanabilirler. Elzanaatlarının ev sanayiine dönüşmesi ve ev sanayiinin giderek —kârlı olduğu sürece— fabrika ve makine sanayiine dönüşmesi, Almanya'daki gidiş budur. Şimdiye kadar yalnız demirde gerçekten büyük bir sanayiimiz oldu, dokuma sanayiinde tezgah hâlâ başattır — dokumacıların pek düşük ücretleri ve sahip oldukları patates bahçeleri sayesinde.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 18. Januar 1884 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 36, Berlin 1907, S. 87.

Hanımlar,

Size, kendi payınıza okurlarınız için yeterince ilginç bulursanız, haftalık derginizde yayımlanmak üzere, kızım Jenny'nin kızkardeşleriyle birlikte Bagnères-de-Luchon'da (Pireneler) kaldıkları sırada Fransız hükümetince izletildikleri kısa haberini göndermekten onur duyarım. Bu trajikomik olay, bana, Thiers Cumhuriyeti için karakteristik görünüyor.

Paris'te *Avenir Liberal,* bonapartçı bir gazete, öldüğüm haberini uydurdu.

Geçen pazar gününden beri Uluslararası İşçi Birliğinin kapalı toplantısı, Londra'da sürüyor. Görüşmeler bugün bitirilecek.

Bana dostça gönderdiğiniz pek ilginç gazeteler için candan teşekkürlerimle birlikte çok sadık *Karl Marx*'ınız olarak kaldığımı bildiririm, hanımlar.

K. Marx, "Brief an die Herausgeberinnen des 'Woodhull & Claflin's Weekly' am 23. September 1871 aus London",
Marx-Engels, *Werke,* Band 17, Berlin 1962, S. 431.

Fransa'da Thiers Cumhuriyetinde başat olan durumu size açıklamak için kendi kızlarımın başından geçen şeyi anlatacağım.

İkinci kızım, Laura, bir doktorla, bay Lafargue ile evlidir. Birinci kuşatmanın başlamasından birkaç gün önce Paris'ten ayrılıp Lafargue'ın babasının oturduğu Bordeaux'ya gittiler. Baba, oğlunu görmeyi, onun kendisine bakmasını ve ölümüne kadar hasta yatağının başında kalmasını istiyordu. Lafargue ve kızım sonra Bordeaux'da kaldılar. Lafargue'ın orda bir evi var. Komün sürerken Lafargue, Enternasyonalin Bordeaux kesiminin yazmanı olarak çalışıyordu ve oranın delegesi olarak da Paris'e gönderildi. Oradaki durumu öğrenmek için Paris'te altı gün kaldı. Bütün bu zaman boyunca Bordeaux'da polis onu rahatsız etmedi. Mayıs ortasına doğru iki bekar kızım Bordeaux'ya ve oradan da Lafargue ailesiyle birlikte Pirenelerde, İspanyol sınırı yakınında bulunan Bagnères-de-Luchon'a gittiler. Ciddi bir zatülcenp nöbeti geçiren en büyük kızım orada kaplıca tedavisi gördü ve düzen-

li olarak hekim gözetiminde kaldı. Lafargue ile karısının ölüm döşeğindeki bir çocuğa bakmaları gerekiyordu, ve en küçük kızım, aile dertlerinin elverdiği ölçüde, görkemli Luchon yöresinin tadını çıkarıyordu. Luchon, hastalar ve *beau monde** için bir tedavi yeridir ve politik entrikalar için her yerden daha az elverişlidir. Kızım, bayan Lafargue, bir de çocuğunu yitirmek mutsuzluğuna uğradı; cenaze kaldırıldıktan az sonra, ağustosun ikinci haftasında, evlerinde kim belirdi dersiniz? Meksika savaşındaki alçaklıklarından ve Alman-Fransız savaşında önce Paris polis müdürü ve sonra Brötanya'da *soi-disant* [söylendiği gibi] general olarak oynadığı rolden ötürü epeyce tanınan, o sırada Haute-Garonne polis müdürü olan ünlü Kèratry; onunla birlikte Toulouse Procureur Général'i Monsieur Delpech de göründü. Bu saygın çifte jandarmalar refakat ediyordu.

Lafargue akşam önceden bir işaret almış ve kendine bir İspanyol pasaportu sağladıktan sonra İspanyol sınırını aşmıştı.

Ana-babası Fransızdı, ama Küba'da doğduğu için İspanyoldu. Kızımın evi arandı, ve Thiers Cumhuriyetinin bu görkemili iki temsilcisi onu sert bir sorguya çekti. Kışkırtıcı bir haberleşmeyi yönetmekle suçlanıyorlardı. Bu haberleşme yalnızca annesine yazdığı ve içerikleri Fransız hükümetini elbette övmeyen mektuplardan, ve birkaç Londra gazetesinin nüshalarından başka bir şey değildi! Aşağı yukarı bir hafta boyunca evi jandarmalarca gözetlendi. Yolculukları için gerekli hazırlıkları yapar yapmaz, kalmaları tehlikeli olan Fransa'dan ayrılmaya, ve o arada kendilerini gözaltına alınmış kişiler olarak hareket etmeye söz vermek zorundaydılar. Kèratry ve Delpech onları pasaportsuz bulmaya umut bağlamışlardı, ama neyse ki düzgün İngiliz pasaportları vardı. Yoksa, tıpkı onlar gibi hiç suçları olmayan Delescluze'un kızkardeşi ve başka Fransız hanımlar gibi, alçakça bir davranışa katlanmak zorunda kalacaklardı. Henüz geri dönmediler ve belki de Lafargue'dan haber bekliyorlar.

K. Marx, "Brief an den redakteur der Zeitung *'The Sun', Chalse Dana*", Marx-Engels, *Werke*, Band 17, Berlin 1962, S. 400-402.

* Güzel dünya. —ç.

İKİNCİ BÖLÜM

KADININ HAK EŞİTLİĞİ VE ÖZGÜRLEŞMESİ ÜZERİNE

Halk sabah erkenden barikatlarını kurmaya başladı. Her zamankinden daha yüce ve daha kararlı idiler. St. Antoine varoşunun girişindeki barikatta büyük bir kızıl bayrak dalgalanıyordu.

St. Deniz bulvarı sapasağlam berkitildi. Barikatlar ... ve kale gibi berkitilen çevredeki evler tam bir savunma sistemi oluşturuyordu. Burada, dün haber verdiğimiz gibi, ilk önemli çarpışma oldu. Halk ölümü hiçe sayarak dövüşüyordu. Rue de Cléry barikatında kuvvetli bir ulusal muhafız müfrezesi yandan saldırıyordu. Barikatı savunanların çoğu geri çekildi. Yalnız yedi erkek ve iki kadın, genç ve güzel iki işçi kız, görevleri başında kaldılar. Yedilerden biri, elinde bayrakla barikatın üstüne çıkıyor. Öbürleri ateşe başlıyor. Ulusal muhafız karşılık veriyor, bayraktar düşüyor. O zaman işçi kızlardan biri, zarif giysili, iri güzel bir işçi kız, çıplak kollarıyla bayrağı kapıyor, barikatı aşıyor ve ulusal muhafızın üzerine yürüyor. Ateş sürüyor, ve ulusal muhafızın burjuvaları, süngülerine iyice yaklaşınca, kızı vuruyorlar. Öbür işçi kız hemen fırlıyor, bayrağı kapıyor, arkadaşının başını kaldırıyor, ve

ölmüş olduğunu görünce, deliye dönmüşçesine, ulusal muhafıza taş yağdırıyor. O da burjuvaların kurşunlarıyla yere seriliyor. Ateş gittikçe artıyor, pencerelerden, barikattan kurşun sıkılıyor; ulusal muhafızın safları seyrekleşiyor; sonunda yardımcı kuvvetler saldırıyor. Barikatın yedi savunucusundan yalnız biri sağ henüz, onun da silahları alındı ve tutsak edildi. Yedi işçiye ve iki işçi kıza karşı bu yiğitlik eylemini gerçekleştirenler, ikinci lejyonun aslanları ve borsa kurtlarıydı.

F. Engels, "Der 23 Juni",
Marx-Engels, *Werke,* Band 5, Berlin 1959, S. 119-120.

Bununla birlikte, komünist düzenin *daha bol işgücü kullanarak* sunduğu yasalar, *henüz en önemliler değildir*. Büyük işgücü tasarrufu, *tek tek güçlerin* toplumsal kolektif güçte *birleşmesinde* ve şimdiye kadar birbirinin karşısında olan güçlerin bu yoğunlaşmasına dayanan düzendedir. Burada İngiliz sosyalisti *Robert Owen*'ın önerilerine değinmek istiyorum, çünkü bunlar en pratik ve en iyi işlenmiş önerilerdir. *Owen, birbirinin yolunu kapatan* ayrı ayrı konutlarıyla bugünkü kentlerin ve köylerin yerine, yaklaşık 1.650 ayak uzunluğu ve genişliği olan bir kareye, büyük bir bahçe içine, aşağı yukarı iki-üç bin kişiyi rahatça barındırabilecek büyük saraylar kurulmasını öneriyor. Böyle bir yapı, oturanlara şimdiki en iyi konutun rahatlığını sunduğu gibi, şimdiki sisteme göre pek çok kimsenin gereksindiği ve çoğu kötü olan o tek konutlardan çok daha ucuza ve kolayca kurulur. Şimdi hemen hemen her uygun evde boş duran ya da yılda bir-iki kez kullanılan birçok oda hiçbir rahatsızlıkla karşılaşılmaksızın ortadan kalkar; erzak deposu, kiler vb. yerlerden de pek çok tasarruf edilir. — Ama ev yönetiminin ayrıntılarına girersek topluluğun yararlarını ancak o zaman gereği gibi anlarız. Şimdiki dağınık ev yönetiminde, örneğin, ısıtmada, ne kadar çok emek ve malzeme israf olur! Her oda için özel bir sobanız olmalıdır; her soba tutuşturulmak, yanar durumda tutulmak, bakılmak gerekir; yakıt bütün bu ayrı yerlere götürülmek, kül dışarı taşınmak gerekir; böyle ayrı ayrı

ısıtmak yerine, bir tek merkezden topluca ısıtmak, örneğin büyük dernek lokallerinde, fabrikalarda, kiliselerde vb. daha şimdiden yapıldığı gibi, bir tek ısıtma merkezi ve buhar boruları kullanmak ne kadar kolay ve ucuz olur! Bundan başka, şimdi yer altına daha ince borular döşemek gerektiğinden ve kentlerimizde ısıtılacak alanın büyüklüğü yüzünden pek çok boru kullanmak gerektiğinden, çok pahalı olan gazla aydınlatma daha çok harcama gerektirir; oysa önerilen düzende her şey 1.650 ayak karelik bir alana toplanır ve yanan lambalar aynı sayıda olduğu halde, orta büyüklükte bir kentteki kadar ödeme yapılır. Sonra, her ailenin bir miktar yemeği kendi başına pişirdiği, ayrı sofra takımı edindiği, ayrı mutfağı olduğu, yiyeceklerini pazardan, bahçeden, kasaptan ve fırından kendi başına sağladığı şimdiki dağınık ev yönetiminde her öğün için ne kadar yer, malzeme ve işgücü israf olur. Ortaklaşa yemek hazırlamada ve hizmette şimdi bu işle uğraşan işgücünün üçte-ikisinin tasarruf edileceği, buna karşın geri kalan üçte-birin işini şimdi olduğundan daha iyi ve daha dikkatli yürütebileceği rahatça kabul edilebilir. Ve sonunda ev işleri için de böyle olacaktır! Böyle bir yapı, burada olabildiği gibi, işin bu türlüsü de örgütlü ve düzenli bölünürse, şimdiki düzende iki-üç yüz ayrı evde olduğundan çok daha kolay temizlenip iyi durumda tutulamaz mı?

F. Engels, "Zwei Reden in Elberfeld (I)".
Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, S. 545-546.

Louise Morel'in tutuklanması nedeniyle, Rudolp düşüncelere dalar. Kısaca şöyle:

"Efendi, korkutarak, suçüstü yakalayarak ya da hizmet *ilişkilerinin* doğasından ileri gelen başka fırsatlardan yararlanarak hizmetçi kızı çoğu zaman baştan çıkarır. Onu mutsuzluğa, aşağılığa, suç işlemeye sürükler. Yasa bu konuda kayıtsız kalır. ... Kızı fiilen çocuk öldürmeye zorlamış olan cani, cezalandırılmaz."

Rudolp, düşüncelerini bir kez bile *hizmet ilişkisinin* kendisini yüce eleştirisinden geçirecek kadar ileriye götürmez. *Küçük* bir egemen olarak, hizmet ilişkilerinin *büyük* bir koruyucusudur. Bu-

günkü toplumda kadının genel durumunun insanca olmadığını kavramaya daha da az yanaşır. Şimdiye kadar vardığı teorisine tümüyle güvenerek, ayartanı cezalandıran ve acınmayı ve pişmanlığı korkunç cezalarla birleştiren bir yasanın eksikliğinden başka hiçbir şey duymaz.

Rudolp'un yalnızca başka ülkelerdeki yasamaya bakması yeterdi. *İngiliz* yasaması onun bütün isteklerini karşılar. Bu yasama, *Blackstone*'un övgüye değer anlatımıyla, bir zevk kızını ayartan baştan *çıkarıcıyı* suçlu ilan edecek kadar ileri gider.

Bay Szeliga *boru* çalar:

"İşte! — düşünün! — Rudolp! — ve şimdi bu ***düşünceleri kadının kurtuluşu ile ilgili hayallerinizle*** karşılaştırın. Bu kurtuluş eylemine nerdeyse elle dokunursunuz, oysa siz yaradılıştan aşırı pratiksiniz ve bu yüzden yalın girişimlerinizle böyle sık sık mutsuz oluyorsunuz."

Ne olursa olsun, bir eyleme düşünceden ellerle nerdeyse dokunabilmenin sırrını bay Szeliga'ya borçluyuz. Rudolp'un kadının kurtuluşunu öğretmiş olan adamlarla ilgili o eğlendirici karşılaştırmasına gelince, Rudolp'un ***düşüncelerini Fourier***'nin aşağıdaki hayalleriyle karşılaştırmak yeter:

"Zina, ayartma, ayartıcılara övünç verir, görgü kuralıdır. ... Ama, zavallı kız! Çocuk öldürmek bir cinayettir! Namusunu üstün tutarsa, namussuzluğun izlerini silmelidir, ama çocuğunu dünyanın önyargılarına kurban ederse, daha çok lekelenmiş olur ve yasanın önyargılarıyla karşılaşır. ... Bütün uygar mekanizmanın betimlediği ***kısır döngü*** budur."

"Genç kız, onun özel mülkiyetini elde etmek isteyen ilk en iyi adam için satışa sunulmuş bir meta değil midir? ... De même qu'en grammaire deux négations valent une affirmation, l'on peut dire qu'en ***négoce conjugal deux prostitutions valent une vertu.*** " [Gramerde iki olumsuzlamanın bir olumlamaya eşit olması gibi, evlilik ticaretinde de, ***iki orospuluğun bir erdeme eşit olduğu*** söylenebilir. —*ç*.]

"Bir tarihsel çağın değişimi, her zaman, kadınların özgürlüğe doğru ilerleme oranıyla belirlenir, çünkü burada, kadının er-

kekle, zayıfın kuvvetliyle ilişkisinde, insan doğasının kabalığa karşı yengisi en açık biçimde görünür. Kadının kurtuluş derecesi, genel kurtuluşun doğal ölçüsüdür."

"Kadın cinsin aşağılanması, barbarlığın olduğu gibi uygarlığın da kalın bir ayırdedici çizgisidir; şu farkla ki, barbarlığın basit tarzda uyguladığı her kötülüğün uygar düzeni, birleştirilmiş ikiyüzlü, iki anlamlı, yüze gülen bir varlık tarzına yükselir. ... Kadını kölelikte tutmak, hiç kimseyi erkeğin kendisinden daha ağır cezaya çarptırıyor olamaz." (Fourier.)

Rudolp'un düşünceleri karşısında, *evliliğin* Fourier'nin ustaca sunduğu karakteristiğine de, Fransız komünizminin materyalist fraksiyonunun yazılarına da işaret etmek gereksizdir.

Sosyalist yazının en acınası Abhub'u, roman yazarında da görüldüğü gibi, eleştirel eleştiriyi hâlâ bilinmedik "sırlarla" keşfeder.

F. Engels, *Die heilige Familie,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 2, Berlin 1962, S. 207-208.

Geçen makalede *Economist*'te, diyordum ki: İşçi sınıfının, çocuklarını ve kendisini eğitmek için zamanından yararlanmaması, şaşırtıcı değildir. Adları ve özellikleri bana açıklanan ve doğrudan doğruya parlamentoya gönderilmesi gereken aşağıdaki durumu artık size bildirebilirim: 1852 Eylülülün son haftasında. .... 'den dört mil uzaktaki ... yöresinde, bay ...'nin sahibi olduğu bir ağartma ve düzgünleme (apre) işliğinde, aşağıda gösterilen kişiler, yalnız *üç dinlenme saati* bir yana bırakılırsa, *altmış saat* sürekli çalışmışlardır!

Kızın adı	Yaşı (yıl)	Kızın adı	Yaşı (yıl)
M. S.	22	B. B.	13
A. B.	20	M. O.	13
M. B.	20	A. T.	12
A. H.	18	C. O.	12
Ç. N.	18	S. B.	10!

B. S.	16	Ann. B.	9!
T. T.	16		
A. T.	15	Oğlanlar	Yaşı
M. G.	15		
H. O.	15	W. G.	9
M. L.	13	J. K.	10

9-10 yaşlarındaki çocuklar 60 saat aralıksız çalışıyorlar ve yalnız 3 saat dinleniyorlar! Fabrika beyleri herhalde şimdi işçilerin eğitime aldırmazlığı konusunda ağızlarını tutmak isterler. Burada anılanlardan biri, küçük bir kız, Ann B., 60 saatlik çalışma sırasında yere düştü ve bitkinlikten uyuyakaldı; *sarsılarak uyandırıldı, ve ağlamasına karşın, gene çalışmaya zorlandı!!*

Fabrika işçileri, eğitim hareketini Manchester şarlatanlarının elinden almaya kararlı görünüyorlar. Preston'da, Orchard'da yapılan bir işsizler toplantısında öğrendiğimiz gibi,

"Bayan Margaret Fletcher, dinleyenlerin önünde, evli kadınların fabrikalarda çalışmalarının ve çocuklarını ve ev kadınlığı ödevlerini savsamalarının uygunsuzluğu üzerine konuştu. Doğru dürüst bir işgünü için doğru dürüst bir ücret almaya her erkeğin hakkı vardı. Bununla demek istiyordu ki, erkek, kendi ve ailesini yeterince beslemeye, ve kendisini evdeki ödevlerine adayabilmesi ve çocuklarını yetiştirebilmesi için karısının evde kalmasına elverir bir ücret almalıdır. (Alkışlar.) Konuşmacı kadın aşağıdaki kararın onaylanmasını önererek sözlerini bitirdi:

"Bu kentin evli kadınları, evli erkeklere emekleri karşılığında haklı ve tam ücret verilinceye kadar işe gitmemek niyetindedirler.

"Bayan Ann Fletcher (ilk konuşanın kızkardeşi), öneriyi destekledi, ve öneri oybirliği ile kabul edildi.

"Toplantı yönetmeni, yüzde-on sorununun çözümünden sonra, fabrika sahiplerinin asla beklemediği böyle bir kampanyanın evli kadınların fabrikalarda çalışmasıyla ilgili olarak açılacağını bildirdi."

K. Marx, "Prosperitat—Die Arbetierfrage"
Marx-Engels, *Werke,* Band 9, Berlin 1960, S. 481-482.

Fourier yalnız bir eleştirici değildir; serinkanlı ve duru doğası onu yergici, gelip geçmiş en büyük yergicilerden biri yapmıştır. Devrimin güçten düşmesi üzerine artan dolandırı ve o zamanki Fransız ticaretinde başat ve ona özgü olup dükkan dükkan dolaşan korkunç ruhu, aynı yetkinlik ve eğlendiricilik ile anlatır. Burjuva biçimi kadın-erkek ilişkileri ve kadının burjuva toplumundaki yeri üzerine eleştirileri daha da ustalıklıdır. Belirli bir toplumda kadınsal kurtuluşun derecesinin, genel kurtuluşun ölçüsü olduğunu ilk defa açıkça söyleyen odur.

F. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, S. 196.

F. Engels, *Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme*,
Bilim ve Sosyalizm Yayınları,
Ankara 2000, Birinci baskı, S. 50-51 —*Ed*.

Kaldı ki hanımlar "*Enternasyonal*"den yakınamazlar; çünkü aynı hanım, Madame Law, *Genel Danıştay* üyeliğine atanmıştır. Şaka bir yana, Amerikan "*Labor Union*"ın son kongresinde çok büyük bir ilerleme görülüyor; kadın işçilere tam eşitlikle davranılıyor; oysa bu bakımdan İngiliz kadınlarına, ama daha çok da şık Fransız kadınlarına cimrice davranılıyor. Biraz tarih bilen herkes, büyük toplumsal devrimlerin kadınsal maya olmaksızın gerçekleşemeyeceğini de bilir. Toplumsal ilerleme, güzel cinsin (çirkinler de birlikte olmak üzere) toplumsal durumuyla tam olarak ölçülebilir. ...

Uluslararası Kadınlar Birliği, dük Frau Goegg (Geck okunur), Brüksel kongresine bir mektup göndererek kadınların da bize katılıp katılamayacağını sordu. Elbette nazikçe olumlu yanıt verildi. Dolayısıyla, kararınızı değiştirmezseniz, karınıza Genel Danıştay muhabirliği tam yetki belgesini göndereceğim.

K. Marx, "Briefe an Ludwig Kugelmann am 12. Dezember und 12. Oktober 1868 aus London".
Marx-Engels, *Werke*, Band 32, Berlin 1965, S. 582-583 ve S. 567.

Komün, 75 santimlik zarar ödentisiyle ilgili olarak belediyelere, ulusal muhafızların yasa-dışı denen karıları ve anaları ve dulları arasında hiçbir ayrım yapılmaması buyruğunu verdi.

Komün, şimdiye kadar Paris'te "düzenin adamları" için ayrılmış, ama onların "güvenlikleri" için polis gücünün kişisel uşaklık bağımlılığı altında bulundurulan belgeli fahişeleri bu aşağılık kölelikten kurtardı, ve aynı zamanda fuhuşun geliştiği ortamı ve onu yaratan adamları ortadan kaldırdı. Düpedüz fahişeler —yosmalar (koketler)— düzenin egemenliği altında kadın köle değildiler, tersine, polisin ve yöneticilerin efendileriydiler.

Kamusal öğretimi (eğitimi) yeniden düzenlemek için Komünün elbette zamanı olmadı; ama Komün, dinsel ve ruhani öğeleri gidererek halkı manen kurtarmaya girişti. (Genel [ilk] ve mesleki) eğitimin düzenlenmesi için bir komisyon atadı. (*28 Nisan.*) Kitap, harita, kâğıt vb. gibi bütün eğitim araçlarının, bunları bağlı oldukları belediyelerden sağlayan öğretmenlerce parasız dağıtılmasını düzenledi. Hangi nedenle olursa olsun, hiçbir öğretmene bu öğretim araçları için öğrencilerinden para isteme izni vermedi. (*28 Nisan.*)...

K. Marx, "Erster, Entwurf zum *Bürgerkrieg in Frankreich*",
Marx-Engels, *Werke*, Band 17, Berlin 1962, S. 529.

İşçi sınıfı içinde kadın yan-derneklerinin kurulması buyuruldu. Bu makale, kendiliğinden anlaşıldığı gibi, erkek ve kadın işçilerin yan-kuruluşlarının birleştirilmesine karşı çıkmıyor.

K. Marx, "Allg. Statuten und Verwaltungs Verordnungen der IAA".
Marx-Engels, *Werke*, Band 17, S. 48.

Birleşik Devletler'de Enternasyonelin üyeleri arasında bir bölünme olduğunu okurlarımız daha önce Amerikalı muhabirlerimizden öğrenmişlerdir. Son aylarda New York'ta olan, Enternasyonalin tarihinde gerçekten öyle yenidir ki tam olarak açıklanmaya değer. Bu arada Madrid'ten "Emancipation"un bir makalesini

(22 Temmuz) temel alıyor ve onu aşağıdaki özgün belgelerle tamamlıyoruz.

Bilindiği gibi Avrupa'da burjuvazi ve hükümetler, Enternasyonalden kendi amacını aşmış ve bütün iyi yurttaşları ürküten öyle korkunç bir umacı yarattılar ki, burjuva öğelerin yığın halinde katılmasıyla Enternasyonalin ilk amacına yabancılaştırıldığından kimsenin kaygılanmasına gerek yoktur. Amerika'da durum bambaşka. Avrupalı burjuvaziyi ve hükümetleri sinir bunalımına uğratan şeyler, orada, tam tersine, ilginç görünüyor. Toprak sahibi soyluluğun ve katışıksız burjuva temel üzerinde gelişmiş monarşinin bulunmadığı bir toplum, monarşinin ve soyluluğun köklerini —Fransa'da bile hiç değilse manen— kurutamamış olan Avrupalı burjuvazinin çocukça ölüm korkularına gülüyor. Enternasyonal Avrupa'da ne kadar korkunç görünüyorsa, Amerikan basın muhabirleri onu ne kadar ürkünç gösteriyorsa —ki hiç kimse bu baylardan daha ayrıntılı resim çizmeyi bilmiyor—, Enternasyonalin şimdi sermayeyi, para-sermayeyi ve politik sermayeyi mevziinden çıkarmaya yaradığı Amerika'da o kadar iyi kavranıyor.

Amerikalı toplum Avrupalıdan ne kadar ilerde olduğunu şu olguda açıkça gösteriyor ki bunu ilk ortaya çıkaran ve buna dayanarak iş tutmayı deneyen Amerikalı iki hanım oldu. Avrupalı burjuvazinin erkekleri Enternasyonalin karşısında titrerken, Amerikalı iki burjuva kadın, bayan Victoria Woodhull ve kızkardeşi Tenni Claflin ("Woodhull and Claflin's Weekly"nin yayıncısı), bu korkunç derneği sömürmenin yolunu buldu. Ve neredeyse bunu başarıyorlarmış.

Bu iki kızkardeş, milyon sahibeleri, kadınlara özgürlük ve özellikle "özgür aşk" savunucuları, resmen Enternasyonale girdiler. 9 numaralı şube bayan Claflin'in, 12 numaralı şube bayan Woodhull'un kılavuzluğunda oluştu; bunu hemen Amerika'nın çeşitli kesimlerinde, kızkardeş çiftin yandaşlarınca oluşturulan yeni şubeler izledi. Yürürlükteki tüzüğe göre her şubenin New York'ta toplanan merkez komitesine bir delege gönderme hakkı vardı. Sonuç, başlangıçta Alman, İrlandalı ve Fransız kadın işçilerinden oluşan bu federal meclisin her çeşit ve her iki cinsten

Amerikalı birsürü burjuva serüvenciyle dolup taşması oldu. İşçiler arka plana itildiler, spekülasyoncu iki kızkardeşin yengisi kesin görünüyordu. O sırada 12 numaralı şube ön plana geçti ve Amerikan Enternasyonalinin kurucularına gerçekten neyin söz konusu olduğunu açıkladı.

30 Ağustos 1871'de 12. şube, yazman W. West imzasıyla bildirisini yayımladı. Bildiride deniyordu ki:

"Enternasyonalin son amacı, yalnızca politik iktidarı ele geçirerek erkek ve kadın işçileri kurtarmaktır. Bu şunları içerir: Önce her iki cinsin politik eşitliği ve toplumsal özgürlüğü. *Politik eşitlik,* herkese uygulanan yasaların hazırlanmasına, çıkarılmasına ve yürütülmesine herkesin kişisel olarak katılması demektir. *Toplumsal özgürlük,* tümüyle kişisel doğada olan her işte, örneğin dinsel inançta, *cinsel ilişkide,* giyim tarzında vb. yersiz her müdahaleye karşı tam güvence demektir. Bundan başka, bütün dünya için evrensel bir hükümet kurulmasını içerir. Kendiliğinden anlaşıldığı gibi, bütün dil farklılığının ortadan kaldırılması da bu programın kapsamındadır."

Söz konusu amaçla ilgili hiçbir yanlış anlaşılma olmasın diye bir örgütlenme isteniyor. Buna göre "politik eylemi kolaylaştırmak için belki her seçim bölgesinde bir şube bulunmalıdır ... her kentte, varolan belediye meclisine benzer bir kentsel komite; her devlette devletin yasama meclislerine benzeyen bir devlet komitesi, ve bütün ulus için Birleşik Devletlerin kongresine benzeyen bir ulusal komite olmalıdır... Enternasyonalin çalışması, varolan biçimler içinde, eskilerin yerini alacağı belli olan yeni bir yönetim biçiminin kuruluşu olarak, önemsiz ölçüde bile sınırlanamaz."

Varolan devletlerin temellerini yıkmamak, tersine onlardan yararlanmak, buna göre, Enternasyonalin göreviydi. Bay West, şöyle haykırırken ("Woodhull & Claflin's Weekly", 2 Mart 1872) haklıydı:

"12. Şube bildirisinin yayını, Enternasyonalin tarihinde yeni bir çağın başlangıcıydı!"

Bu "yeni çağ"ı tamamlamak için, her şeyden önce, şimdiye kadar yasalarla tartışmasız onaylanmış tüzüklerden ve kongre ka-

rarlarından kurtulmak gerekliydi. Bundan dolayı 12 numaralı şube şunu bildiriyordu ("W & C. Weekly", 21 Ekim 1871):

"Kongre, kararlarını, tüzükleri ve Genel Meclis yönetmeliklerini" (Birliğin genel tüzüğü ve yönetmelikleri anlamına gelmeli) özgürce yorumlamak her şubenin ayrıca hakkıdır ve böyle yaparken her şube kendi tutumundan sorumludur."

Muziplik artık aşırı vahimleşiyordu. İşçi şubeleri yerine, her türlü burjuva dolandırıcıların, özgür aşk savunucularının ruh çağırıcıların, ruh çağıran Shaker'ların vb. şubeleri kuruldu, ve böylece 1 numaralı şube (Alman), Enternasyonalin Amerika'da ilk kurulan şubesi, sonunda, bu hileyi ortaya koyan bir bildiri yayımladı. 12 numaralı Amerikan ana şubesi hemen yanıt verdi. Şubenin yazmanı West, 18 Kasım 1871 günlü "W. & C. W"de şunu açıkladı:

"Kadınlara eşit yurttaşlık hakkının bütün dünyada tanınması, *sermaye ile emek arasındaki ilişkide yapılacak her genel değişiklikten önce gelmelidir* ... 12 numaralı şube de, (1. şubenin) Enternasyonal sanki işçi birliği imiş, *işçi sınıfının bir örgütü imiş* gibi yükselttiği protestonun tümündeki yanlış varsayıma karşı çıkmak zorundadır."

25 Kasımda 12. şubenin bunu izleyen yeni bir protestosunda deniyordu ki:

"İşçi sınıfının kendini ancak kendisinin kurtarabileceği iddiası (Genel Tüzük), yalan söylemek değildir; ama bu, *yalnız, işçi sınıfının kendi istencine karşı kurtarılamayacağı anlamında doğrudur*."

Sonunda, bir yanda devlet sömürücüleri, makam avcıları, ruh çağırıcıları ve öbür burjuva dolandırıcıları, ve öte yanda işçiler, Enternasyonelin işçi birliği olduğuna, Amerika'da da burjuvazinin değil, işçi sınıfının bir örgütü olduğuna bönce gerçekten inanan işçiler arasında savaş koptu. 1 numaralı Alman şubesi, 12. şubenin uzaklaştırılmasım ve üyelerinin en az üçte-ikisi ücretli işçi olmayan bütün şubelerin delegelerinin kovulmasını merkez komitesinden istedi. Bu istem üzerine merkez komitesi bölündü; Almanların ve İrlandalıların bir kesimi birkaç Fransızla birlikte 1. şubeyi desteklerken, daha çok sayıda Fransızla birlikte Amerikalılar ve iki Alman (Schweitzerschen) yeni bir merkez komitesi kurdular ...

Çaresiz kadın gazetesi "W. & C. W."nin 2 Mart 1872 günlü sayısında "Önümüzdeki Birleşik Uzlaşma" başlıklı bir makalede deniyor ki:

"Ülkenin çeşitli reformcu öğelerinin temsilcileri, şimdi, burada, mayısta büyük bir toplantı yapılmasını öğütleyen bir öneride bulunuyorlar ... Gerçekten, bu toplantı, akıllıca davranılırsa, ölü demokrat" (yani kölelik sever) "partiden artakalanların ortaya çıkıp buna katılmayacağını kimbilir ... Bütün köktenciler (radikaller) orada bulunmalıdır" vb..

Aynı gazete artık, bütün dünya reformcularına,

"Emek, mülkiyet, barış ve ucuzluk reformcularına, uluslararası, kadınlara seçim hakkı verilmesini savunan doktorlara, ve gerçek ahlak ve din ilkelerini (!) uygulama zamanının geldiğine inanan herkese", önce Victoria Woodhull'un, sonra Th. H. Bank, R. W. Hume, G. R. Allen, W. West, G. W. Maddox, T. Mullot'un, sözün kısası II numaralı komitenin ileri gelenlerinin imzalarıyla artık her hafta çağrıda bulunuyor. Bütün bu çağrılarda, delegeler toplantısının Birleşik Devletler başkanlığı ve başkan yardımcılığı için aday göstereceği açıkça söyleniyor.

Sonunda, 9, 10, ve 11 Mayısta bu garip delegeler toplantısı New York'ta, Apollo-Hall'de yapıldı. Amerika'nın kadın ve erkek bütün garip kafalı kişileri orada birleşmişti. II numaralı komite topluca hazırdı. *Bayan Victoria Woodhull'un Birleşik Devletler Başkanlığı için aday* gösterilmesi kararlaştırıldı, hem de Enternasyonal adına!

Bunun üzerine bütün Amerika'da bir kahkahadır koptu. Konuyla ilgilenen düşünceli Amerikalılar bu şekilde aldatılmalarına elbette izin vermediler. Toplantıya katılan Almanlar ve Fransızlar için böyle olmadı. 2. şube (Fransız), delegesini II numaralı komiteden ayırdı ve Genel Danıştayın kararlarına boyun eğdi. 6. şube (Alman) de delegesini, Dr. Grosse'yi, Berlinli Schweitzer'in yazmanını, aynı II numaralı komiteden ayırdı ve Genel Danıştayın kararlarına boyun eğinceye kadar II numaralı komiteden çekildi. 20 Mayısta sekiz şube daha —Fransız ve Alman— şimdi yalnız o bilinen kuşkulu Amerikalı öğeleri, gerçekte daha Enternasyonale

girmelerinden önce madam Victoria Woodhull'un yanında hep birlikte bulunan öğeleri temsil eden II numaralı komiteden çekildiler. Bunlar, şimdi, ayrı, baştan sona Amerikalı bir Enternasyonal kurmak istediklerini açıklıyorlar ki bu konuda elbette özgürdürler.

Bu arada Genel Danıştay, Saint Louis Alman şubesinin ve New Orleans Fransız şubesinin istemesi üzerine, yalnız I numaralı komiteyi (şimdi Birleşik Devletlerin geçici Federal Danıştayı) tanıdığını açıkladı. Ve bununla madam Victoria Woodhull'un Enternasyonali ele geçirme savaşı doruğuna ulaştı.

"Emancipation" şunları ekliyor:

"Bu olgulardan sonra bütün tarafsızlar kendilerine şunu sormalıdırlar: Enternasyonalin temel ilkelerini ayakta tutmaya ve Birliği kendi politik veya kişisel amaçlarının aracı durumuna getirmeye çalışan şubeleri ve federasyonları geçici olarak görevden el çektirmeye tam yetkili bir Genel Danıştay yoksa, bu skandal ne zaman ve nasıl biter?"

F. Engels, "Die Internationale in Amerika"
Marx-Engels, *Werke,* Band 18, Berlin 1962, S. 97-103.

Komünizme yönelmesi, Owen'ın yaşamının dönüm noktası oldu. Yalnız bir insansever olarak kaldığı süre içinde, servetten, alkıştan, saygıdan ve övgüden başka bir şeyle karşılaşmamıştı. Avrupa'nın en ünlü kişisiydi. Yalnız onun sınıfından olan kimseler değil, devlet adamları ve prensler de onu beğeniyle dinliyorlardı. Ama komünist teorileri ile ortaya çıkar çıkmaz, durum değişti. Şu üç engel, ona, toplumsal reforma çıkan yolu özellikle kapatmış görünüyordu: Özel mülkiyet, din, evliliğin yürürlükteki biçimi. Bunlara saldırırsa başına neler geleceğini biliyordu: resmi toplumdan kesin bir dışlanma ve toplumsal konumunu tam anlamıyla yitirme. Ama bunların hiçbiri, onu bu kurumlara acımasızca saldırmaktan alıkoymadı ve tahmin ektikleri de başına geldi. Resmi toplumdan dışlanmış, basın tarafından görmezden gelinerek ortadan silinmiş, tüm servetini adadığı Amerika'daki komünist deneylerin başarısız olması nedeniyle yıkıma uğramış, yok-

sullaşmış bir kişi olarak doğrudan doğruya işçi sınıfına yöneldi ve işçiler arasında otuz yıl daha etkinliğini sürdürdü. İngiltere'de işçilerin yararına olan her toplumsal hareket ve her gerçek ilerleme Owen'm adı ile bağlantılıdır. Beş yıllık bir uğraş sonunda, 1819 yılında, fabrikalarda kadın ve çocuk işgücünün kullanımım sınırlayan ilk yasanın kabul edilmesini sağladı.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, S. 245.

Belçika'da kadınların ya da çocukların çalışma süresini sınırlayan hiçbir fabrika yasası yoktur; ve Gent'teki ve yöresindeki işçi seçmenler, pamuk fabrikalarında her gün onbeş ve daha çok saat çalışmak zorunda olan kadınları ve çocukları için ilk önlem olarak bunu istemektedirler.

F. Engels, "Die europäischen Arbeiter im Jahre 1877",
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, S. 126.

Seçimlere katılamadığınız sürece, seçimlerin canınızı sıktığına inanıyorum. Biz iktidara gelirsek, kadınlar yalnız seçmekle kalmayacak, tersine, aynı zamanda seçilecek ve söylevler verecek; bu sonuncular artık burada okul yönetiminde oluyor; ve geçen kasımda 7 oyumun hepsini bir hanıma verdim, sonunda, seçilen 7 adayın her birinden daha çok oy aldı.

F. Engels, "Brief an Ida Pauli am 14. Februar 1877 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 34, Berlin 1960, S. 253.

İşgününün düzenlenmesi, işgününün süresi, molalar vb. bakımından, kadın emeğinin sınırlanmasını kapsamalıdır; yoksa, yalnızca, kadın vücuduna özellikle zararlı ya da kadın cinsiyeti için ahlaka aykırı işkollarından kadın emeğinin kovulması anlamına gelebilir. Kastedilen bu idiyse, söylenmeliydi.

K. Marx, "Kritik des Gothaer Programms",
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, S. 31.

Fransızlar kadın emeğinin sınırlanmasını Almanlardan daha az istiyorlarsa, bu, kadın emeğinin Fransa'da, özellikle Paris'te, oranca ancak ikinci derecede bir rol oynamasındandır. Her iki cinsiyet için aynı işte ücret eşitliği, bildiğim kadarıyla, ücret genellikle henüz düzenlenmediği zaman bütün sosyalistlerce istenmektedir. Çalışan kadının özel fizyolojik fonksiyonlarından ötürü kapitalist sömürüye karşı özel koruma gereksinmesi, bana anlaşılır görünüyor. Biçimsel kadın hakları uğruna ön safta savaşan İngiliz kadınlar, erkekleri de kendilerini de kapitalist sömürüden tümüyle kurtarmak için, her iki cinsiyetin kapitalist sömürüsüyle de dolaylı ve dolaysız olarak ilgilenmektedirler. İtiraf ederim ki, kapitalist üretim tarzının son yaşam yıllarında, cinsiyetlerin kesin biçimsel eşitlenmesinden daha çok, gelecek kuşağın sağlığıyla ilgileniyorum. Gerçek bir kadın ve erkek hak eşitliği, benim kanımca ancak ikisinin de sermayece sömürülmesi ortadan kaldırılır ve özel evişi bir kamu sanayiine dönüştürülürse bir gerçeklik olabilir.

F. Engels, "Brief an Gertrud Guillame-Schack (Entwurf), London, um den 5. Juli 1885",
Marx-Engels, *Werke*, Band 36, Berlin 1967, S. 341.

Dostlar!

Bugün toprağa vermekte olduğumuz yücegönüllü kadın, 1814'te, Salzwedel'de doğdu. Babası, Baron von Westphalen, Trier'de Marx'ın ailesiyle yakın dostluk kurdu; her iki ailenin çocukları birlikte büyüdüler. Marx, üniversiteye giderken, o ve gelecekteki karısı, yazgılarını sürekli birleştirmeye önceden karar vermişlerdi.

Marx ilk *Rheinischen Zeitung*'un başyazarı olarak tanındıktan ve gazete Prusya hükümetince kapatıldıktan sonra, 1843 yılında evlendiler. Ondan sonra Jenny kocasının yazgısını, işlerini, savaşımlarını yalnız paylaşmakla kalmadı, onlara da en büyük anlayışla ve en ateşli tutkuyla katkıda bulundu.

Genç çift Paris'e gitti; gönüllü sürgünlük hemen zorunlu sürgünlük oldu. Prusya hükümeti Marx'ı Paris'te bile izledi. Üzüle-

rek anmalıyım ki, A. V. Humbold gibi bir adam, Louis-Philiphe hükümetinin Marx'ı Fransa'dan sınır-dışı etmesini sağlamak için Prusya hükümetiyle birlikte çalıştı. Marx, Brüksel'e sığındı. Şubat devrimi patladı. Bu olayın Brüksel'de yol açtığı kargaşalıklar arasında, Belçika polisi yalnız Marx'ı tutuklamakla yetinmedi, karısını da hiçbir gerekçe göstermeden hapse attı.

1848 devrimci atılımı ertesi yıl bastırıldı. Sürgün yeniden başladı; önce Paris'te, sonra, Fransız hükümetinin işe karışmasıyla, Londra'da. Bu defaki bütün yoksunluklarıyla bir sürgündü. Bunlar iki oğlunu ve bir kızını yitirmesine neden olmakla birlikte, Jenny sürgünlerinin bilinen bütün acılarına hâlâ katlanabilirdi; ama bütün partilerin, muhalefettekiler (feodaller, liberaller, sözde demokratlar) gibi hükümettekilerin de kocasını kargıması (lanetlenmesi), ona en bayağı ve en alçakça iftiralarda bulunması, istisnasız bütün basının ona kapanması, ikisini de hor gören hasımları karşısında kocasının yardımsız ve silahsız kalması — bu, onu derinden yaraladı. Ve bu, yıllarca sürdü.

Ama sonunda bitti. Avrupa işçi sınıfı, giderek, kendisine birkaç eylem olanağı veren politik koşullara kavuştu. Uluslararası İşçi Birliği kuruldu, uygar ulusları birbiri ardına savaşıma soktu, ve kocası bu savaşımda en öndekilerin önünde savaştı. Sonunda geçmişteki bütün acılarının dinmeye başladığı zaman geldi. Kocasının üzerine dolu sağnağı gibi yağdırılmış alçakça iftiraların toz gibi dağıldığını gördü; kocasının bütün ülkelerdeki gericilerin boğmaya çalıştıkları öğretilerinin, bütün uygar ülkelerde, bütün uygar dillerde özgürce ve yengiyle yayımlandığını gördü; proletaryanın devrimci hareketinin, yengisinin bilincinde olarak, Rusya'dan Amerika'ya kadar, bir ülkeden öbürüne yayıldığını gördü. Son sevinçlerinden biri de, ölüm döşeğindeyken, Alman işçi sınıfının bütün olağanüstü yasalara karşın son seçimlerde gösterdiği tükenmez yaşam gücünün kesin kanıtını görmek oldu.

Keskin ve eleştirici bir anlayışla, politik bakımdan güvenilir bir ağırbaşlılıkla, coşkun bir enerjiyle, büyük bir özveriyle, böyle bir kadının devrimci harekette ne yaptığı açıkça ortaya konmadı. Gazete sütunlarında asla anılmadı. Onun ne yaptığını yalnız

onunla birlikte yaşamış olanlar biliyor. Ama biliyorum ki onun gözüpek ve tedbirli —övünmesiz, gözüpek, onura biraz olsun gölge düşürmeksizin tedbirli— öğütlerinin yokluğunu sık sık duyacağız.

Onun kişisel özelliklerinden söz etmeyi hiç gereksinmiyorum. Dostları bu özellikleri bilirler ve asla unutmayacaklar. En büyük mutluluğu başkalarını mutlu etmekte görmüş olan bir kadın var idiyse, o, bu kadındı.

F. Engels, "Rede am Grabe von Jenny Marx", Marx-Engels, *Werke,* Band 19, Berlin 1962, S. 293-294.

Rahatsızlığımı senin yanında geçirip de Long Branch'ta onu ziyaret etmedim diye, Ana Wischnewetsky çok kırgın. Teşrifata uymazlık ve hanımlara karşı nezaket eksikliği yüzünden incinmiş görünüyor. Ama kadın hakları-madamlarına bizden nezaket göstermemizi istemeleri iznini vermiyorum: Erkek hakları istiyorlarsa, kendilerine de erkeklere olduğu gibi davrandırmalıdırlar.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolp Sorge am 12. Januar 1889", Marx-Engels, *Werke,* Band 37, Berlin 1967, S. 133.

Clara Zetkin *Berliner [Volks-] Tribüne*'de dikkate değer bir makale yazdı — üç ay önce elimizde böylesine tam bir sunu bulunsaydı, bizim için çok değerli olurdu. Bernstein sabah Massingham'a gidip bundan yararlanacak.

F. Engels, "Brief an Paul Lafargue am 16. Mai 1889 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 37, S. 209.

Tersane grevinden beri Tussy gerçek bir *East-Enderin* (doğu-uçlu kadın) oldu, sendikalar örgütlüyor ve grevleri destekliyor — geçen pazar onu hiç görmedik, çünkü sabah ve akşam söylev vermesi gerekiyordu. Bu, yetişmemiş erkek ve kadın işçilerin sendikaları, işçi aristokrasisinin eski örgütlerinden tümüyle ayrı-

lıyor ve aynı tutucu yola yöneltilemiyor; ... Ve tümüyle farklı koşullarda örgütleniyorlar — bütün yönetici erkekler ve kadınlar sosyalist ve bir de sosyalist ajitatördürler.

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 17. Oktober 1889 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 37, S. 288.

İşçiler şimdi işi çok başka türlü tutuyorlar, büyük yığınları kavgaya sokuyorlar, toplumu çok daha derinden sarsıyorlar, çok daha ileri isteklerde bulunuyorlar: 8 saatlik işgünü, bütün örgütler için genel federasyon, tam dayanışma. Gaz İşçileri ve Genel Emekçiler Birliği, Tussy'nin aracılığıyla *ilk defa* kadın kollarına kavuştu. İşçiler onun anlık önerilerine ancak gelip geçici gözüyle bakıyorlar, bununla birlikte hangi kesin ereğe ulaşmak için çalıştıklarını daha bilmiyorlar.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge am 7. Dezember 1889", Marx-Engels, *Werke,* Band 37, S. 320.

Tussy gece-gündüz komitede çalıştığı —gerçek, yönetici çalışmayı 3 kadın yürütüyor— tersane grevinden beri boğazına kadar grev hareketine gömüldü. Tersane greviyle aynı zamanda, en doğu uçta, 3.000 kişi greve gitti; Tussy de aralarındaydı, kızlardan görevli bir birlik örgütledi, her sabah gitmesi gerekiyordu — ama 12 hafta sonra grev bir yenilgiyle bitti. Şimdi güney kesiminde gaz grevinde etkinlik gösteriyor, pazar sabahı Hyde Park'ta konuştu; ama bu daha az uğraştırıcı, ve Tussy'nin daha çok zamanı var. O ve Aveling, E. B. Bax'ın 1 Ocakta teslim aldığı aylık bir derginin yazı kuruluna yardım ediyorlar, orada yeterince iş var. Bu arada iki kadın kolunun da yazmanı.

F. Engels, "Brief an Natalie Liebknecht am 24. Dezember 1889 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 37. S. 330.

Üstelik kuzeyli kadınlar hareketi dediğiniz şeyden hiç haberim yok. Yalnız İbsen'in birkaç dramını biliyorum ve burjuva ve

darkafalı aşırı hırslı kadınların az veya çok histerik emek ürünlerinden acaba İbsen'i sorumlu tutmalı mı, tutmamalı mı, ne kadar sorumlu tutmalı, bilmiyorum.

İnsanın alıştığı bir alanın kadınlar hareketinin adıyla belirlenmesi de öylesine ayrıntılıdır ki, bir mektubun çerçevesi içinde bu konuda yorumlayıcı hiçbir şey söylenmemeli ya da yalnız epeyce kıvandırıcı şeyler söylenmelidir. ... Norveçli küçük-burjuva, özgür köylünün oğludur ve bu koşullarda düşkünleşmiş Alman küçük-burjuvasına karşı bir *adam*dır. Ve Norveçli küçük-burjuva kadın da Alman küçük-burjuva kadından üstündür. ... Öte yandan, anılan enenmiş koçu, yani bay Bahr'ı altetmek için Almanya'da insanların birbirlerine böylesine korkunç resmi davranmalarına şaşıyorum. Alay ve mizah artık yasaklanmış ve can sıkıcılık yurtaşlık görevi olmuş görünüyor. Yoksa bay Bahr'ın "tarihsel olmuş" her şeyin kendisinden uzak kaldığı "karısına" elbette biraz daha yakından bakarlardı. Tarihsel olan onun derisidir, çünkü ya ak ya da kara, sarı, esmer ya da kızıl olmak gerekir — bundan ötürü insani bir derisi olamaz. İnsani saçlar da ona yasaklanmıştır. Derisiyle ve saçlarıyla tarihsel olandan uzak kaldıysa ve "kadının kendisi ortaya çıktıysa" sergilenen nedir? Yalnızca dişi maymun, *anthropopithecay* ki o, "doğal içgüdüleri" ile, bay Bahr'ı "tümüyle açıkça ve belli niyetle" yatağına almak ister.

F. Engels, "Brief an Paul Ernst (Entwurf) am 5. Juni 1890 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band, 37, S. 411-413.

Viyana *Kadın İşçiler Gazetesi*, belki sizin "kadın gazetesi kadınlarını" çok öfkelendirecek. Bunların hepsi henüz birbirine kuvvetle kenetlenmiş durumdadırlar ve yalnızca işçi hareketinin kadınsal bir yanını değil, özellikle kadınsal bir hareket istiyorlar. Ama bu son görüş noktası Viyana gazetesinde en büyük enerjiyle savunulacak, ve yanımızdaki kadınlar, senin söylediğin gibi, iyi davranırlarsa, garip kadın-hakçılığı oyunu —ki kesinlikle burjuva bir oyundur— hemen arka plana itilecek. Sonra şimdiki sözcüler kendi cinsiyetlerince bir kenara itilirse, yazık olmaz, ama

meydan Viyana gazetesine kalır; bu görüş noktası önce bütün kadın gazetelerince benimsenmeli ve savunulmalıdır.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 1. Oktober 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, Berlin 1968, S. 164.

Louse'in *Sırtlan-Gazetesi (Hyaenen-Zeitung)* bu ayın onbeşinden önce çıkmayacak; senin, Tussy'nin ve Louise'in makaleleriniz Almanya'da ve Avusturya'da kadın haklarını savunan kadınlar arasında bir coşkunluk yaratacak; çünkü gerçek sorun, şimdiye kadar asla üçünüzün yaptığı gibi böylesine doğrudan konup yanıtlanmadı. Ve Louise de, Tussy de, Alman (Berlinli) kadın hakları savunucusu kadınlar karşısında gizli bir korku duyduklarım bana açıkladılar. Ama onların egemenliği artık uzun sürmeyecek. Bebel, Almanya'da emekçi kadınların şimdi harekete atılırken gösterdikleri çaba üzerine çok coşkunca yazıyor, ve bu doğruysa, kocamış yarı burjuva kadın-hakları-Ânesses hemen arka plana itilecektir.

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 2. Oktober 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 169.

25 Ekim Çarşamba günlü mektubumda, bana zaman zaman bir *kadın gazetesi* ya da dergisi —elbette burjuva kadın hareketinin ürünlerinden— göndermeni rica etmek istediğim sırada mektubumu kesmem gerekti. Louise, Alman ve Avusturya ve buradaki *kadın işçi h*areketinin yararı için kullanmak üzere bu metaı da gözden uzak tutmamayı üsteleyerek istiyor ve demek ki bu hanımların orada yaptıklarına arada bir göz atıvermeyi çok arzu ediyor.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge am 29. Oktober 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 194.

Pratik önerilerin —bugünkü ilişkilere uygulandığında— bazıları darkafalıca görünen çeşitli pürüzleri var; ama bu günkü po-

litik gücümüze bakıp haklı olarak denebilir ki, biz iktidara geçinceye kadar onlar kesinlikle uygulanmaz ve sonra da tümüyle başka bir karaktere bürünür. Parasız adli işlemler için de öyle; 18 yaşından küçükler için altı saatlik işgünü üzerinde elbette durulmalıdır — kadınların gece ve doğumdan sonra hiç değilse 4-6 hafta çalışmaktan bağışık tutulması da öyle.

F. Engels, "Brief an Karl Kautsky am 3. Dezember 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 234.

Louise, yalnız *Women's Journal*'ı (Boston) ve onu da *ancak 31 Marta kadar* göndermenizi rica ediyor, yoksa o zamana kadar başka bir şey yazmayacağız. Onu Viyana *Arbeiterinnen-Zeitung* için gereksiyor (o, Laura ve Tussy yazı kurulunu oluşturuyor) ve çalımlı Amerikan hanımlarının zırvalarını işçi kadınlara kabul ettirmek aklının ucundan geçmezmiş. Dostça gönderdiklerinizle gene bu hanımların her zamanki gibi *au courant* (rahat), büyük burunlu ve darkafalı oldukları kanısında, ve bu zırvaları yalnızca birkaç aylık bir deneme süresince bağışlamak istiyor. Bu arada iyilikseverliğin için sana gönülden teşekkür ediyor.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolp Sorge am 6. Januar 1892 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 249.

Ve Victor, gazeteye malzeme sağlanmasından sorumlu olduğu için, kadın gazetesinin iyi yazılar bulmasına yardım edersen, böylelikle ona ve Avusturya Partisine büyük bir iyilikte bulunursun; burjuva *émancipées* (kurtulmuş kadınlar) kuruntularına ve evrensel ilaçlarına işçi kadınların organında bir yer bulma olanağından büyük sevinç duyarlardı.

F. Engels, "Brief an Laura am 6. Januar 1892 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 250.

Reichstag stenogramı için çok teşekkür. Büyük askeri konuşmanı ancak bu akşam okuyabiliyorum; lex Heinze üzerine olan ho-

şuma gitti. Fuhuş tümüyle yok edilmedikçe, benim görüşüme göre genç kızların bütün istisnai mevzuattan tümüyle kurtarılması bizim için birinci buyruktur. Burada, İngiltere'de, bu hiç değilse az çok var; "ahlak zabıtası" yok, denetim ya da hekim muayenesi yok, ama polisin yetkisi her zaman pek büyük, çünkü bir *desorderly house* (uygunsuz ev) işletmek yasal olarak cezalandırılabilir, ve bir genç kızın oturduğu ziyaretçi kabul eden her ev, böyle bir ev gibi işlem görebilir. Gene de buna istisnai olarak başvurulur, bununla birlikte genç kızlar her zaman polislerin sert baskısı altındadırlar. Aşağılatıcı polis boyunduruğundan bu nispi özgürlük, genç kızların bağımsız ve özsaygılı bir karakteri korumalarına genellikle izin veriyor; ki bu Kıtada güçlükle olanaklıdır. Onlar durumlarını bir kez başlarına gelmiş ve katlanmaları gereken, kaçınılmaz, ama ayrıca karakterlerini ve namus duygularını hiç etkilememesi gereken bir mutsuzluk olarak görüyorlar, ve mesleklerinden kurtulma fırsatı bulurlarsa, o fırsata sarılırlar, hem de çoğu zaman başarıyla. Manchester'da böyle kızlarla yaşayan —burjuva ya da Commis— bir yığın genç kimse vardı, ve çoğu onlarla yasal olarak evliydi ve en az burjuva erkekler ve kadınlar gibi iyi geçiniyorlardı. Arada sırada birinin bir kez içkiye düşmesi, onu bu ülkede bunu çok iyi anlayan burjuva kadınlardan hiçbir şekilde farklı kılmaz. Böyle evlenmiş tek-tük kızlar, hiçbir "eski tanıdık"a raslamaktan korkmadıkları başka kentlere taşındıktan sonra, hiç kimse onlarda en küçük uygunsuzluk farketmeden, saygın yurttaşlar dünyasına ve hatta eşraf —buranın toprak soyluları— arasına alındılar.

Benim kanıma göre her şeyden önce bu konuyu ele alırken bugünkü toplum düzeninin kurbanları olarak kızların çıkarlarını göz önüne almalıyız ve onları lumpenleşmekten —hiç değilse, bütün Kıtada olduğu gibi, yasalarla ve polis edepsizlikleriyle, lumpenleşmeye zorlanmaktan— korumalıyız. Kıtada yapılanlar, burada da, birkaç garnizon kentinde denendi ve denetim ve hekim muayenesi kondu; ama uzun sürmedi; biricik iyiliği, toplumsal iffet yandaşlarını buna karşı kışkırtmak oldu.

Hekim muayenesi temiz olmaktan uzaktır. Burada nereye girdiyse frengi ve belsoğukluğu artıyor. Polis hekimlerinin kullandık-

ları aletlerin cinsel hastalıkların taşınmasında çok etkili olduklarına inanıyorum; çünkü dezenfekte edilmeleri için pek zaman ayırıp özen gösterilmiyor. Kızlara cinsel hastalıklar konusunda parasız dersler verilmelidir; o zaman pek çoğu kendisini koruyacaktır. Blaschko bize hekim denetimi konusunda bir makale gönderdi; bunun kesinlikle değersiz olduğunu da kabul etmelidir; kendi varsayımlarından sonuçlar çıkarsaydı, fuhuşun kesinlikle serbest bırakılmasına ve kızların sömürüye karşı korunmasına karar vermesi gerekirdi; ama bu, Almanya'da tümüyle ütopistçe görünüyor.

F. Engels, "Brief an August Bebel aın 22. Dezember 1892 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 38, S. 552-553.

Evet, *Arbeiterinnen-Zeitung* ("İşçi Kadınlar Gazetesi") hoşuna gidecek. Onu bütün öbür kadın gazetelerinden ayıran sağlıklı bir proleter karakteri —ve yazınsal eksiklikleri— var. Ve bundan sen de övünç duyabilirsin, çünkü onun analarından birisin! ...

Viyana'da iki kez "Parti"nin huzuruna çıkmam gerekti! Bana pek hayran oldular. Fransızlar gibi pek canlı ve alınganlar, yalnız biraz daha ciddiler. Özellikle kadınlar büyüleyici ve coşkunlar; çok etkin çalışıyorlar; bunu, birçok yanıyla, Louise'e borçlular. ...

Avusturya'daki ve Almanya'daki hareket en kuvvetli beklentilerimi aştı. ... Oradaki yandaşlarımız bir güç, ve bunu yalnız onlar değil, hasımları da biliyorlar. Viyana'da aşağı yukarı 6.000 kişilik bir toplantıdaydım, ve Berlin'deki şölende beni onurlandırmak için 4.000 kişi hazır bulundu — yalnız partinin en önde gelen temsilcileri —erkekler ve kadınlar—, ve bana inanabilirsin ki bu insanları görmek ve dinlemek bir mutluluktu.

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 12. Februar, 18. und. 30. September 1893 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 39, S. 31, 121 und 124.

Başka bakımlardan, tanınmış bir kadının bağımsızlık için bayrak açtığım işitmek her zaman sevindiricidir. Hermann'ından kesin-

likle ayrılma kararı, ona kendisiyle çok uzun savaşımlara malolmuş ve böylelikle karakterini olduğundan daha kararsız göstermiş olabilir. Önce içine girilinceye kadar, sonra sürdükçe, ve sonra yeniden kurtuluncaya kadar, burjuva evliliği ne büyük bir enerji israfı.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 12. Oktober 1893 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 39, S. 142.

Louise özellikle kadınlar birliği dilekçelerinin kesinlikle geri çevrilmesine seviniyor — Clara Zetkin'in *Vorwärts*'in perşembe ekindeki makalesine bak. Clara haklı ve çetin, uzun bir savaşımdan sonra makalenin kabul edilmesini sağladı. Bravo Clara!

F. Engels, "Brief an V. Adler vom 28. Januar 1895 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 39, S. 400.

Programın pratik bölümüne gelelim. Bu bölüm, bizim kanımızca, sunuluş bakımından değilse bile, özü bakımından üç kesime ayrılıyor: 1. Genel demokratik değişiklik istekleri, 2. işçi güvenliği önlemleri istekleri ve, 3. köylülerin çıkarına güvenlik istekleri. 1. Genel oy hakkı; 2. halk temsilcileri için yolluk; 3. genel, laik, parasız ve zorunlu okul öğrenimi vb.; 4. kişi ve konut dokunulmazlığı; 5. sınırsız inanç, söz, toplantı vb. özgürlüğü (grev özgürlüğü belki özellikle buraya konmalıdır); 6. bir yerde oturma ve çalışma (meslek) özgürlüğü (buraya belki şunlar da konmalıdır: "ülke değiştirme özgürlüğü" ve "pasaportların tümüyle kaldırılması"); 7. bütün yurttaşların tam eşitliği vb.; 8. sürekli ordular yerine genel halk silahlanması; 9. "Bütün yurttaşlık ve ceza yasalarımızın gözden geçirilmesi, insanlıkla bağdaşmayan kurulu düzenin ve cezaların ortadan kaldırılması" isteklerinde bulunan birinci kesimde "emek özgürlüğü" grubunun "program taslağında" köklü değişiklikler yapmak pek de gerekli değil. Buraya şu konmalıdır: "kadının erkekle tam hak-eşitliği".

W. I. Lenin, "Entwurf eines Programms unserer Partei" (1899 sonunda yazılmıştır), Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1960, S. 233-234.

Kadınların oy hakkı sorunu kongrede hemen hemen hiçbir görüşmeye yol açmadı. Yalnız aşırı oportünist İngiliz "Fabian Derneği"nden bir İngiliz kadın çıkıp, kadınlara sınırlı bir oy hakkı için sosyalist bir savaşımın benimsenebilirliğini, yani genel olmayan, tersine, sınırlı olan bir oy hakkını savunmayı denedi. Bu fabiancı kadın tümüyle yalnız kaldı. Onun görüş noktasının ardındakiler bellidir: İngiliz burjuva hanımlar kendileri için oy hakkı umuyorlar, ama bunun proleter kadınlara tanınmasını istemiyorlar.

Uluslararası Sosyalistler Kongresiyle birlikte, aynı binada, ilk Uluslararası Sosyalist Kadınlar konferansı toplandı. Bu konferansta ve kongrenin komisyonunda, Alman ve Avusturyalı sosyal-demokratlar arasında, kararla ilgili görüşmeler sırasında ilginç tartışmalar oldu. İkinciler, genel oy hakkı savaşımlarında kadınların eşitlenmesini biraz arkaya ittiler: pratikçi düşüncelerden ötürü isteklerinde genel oy hakkına değil, ama erkekler için oy hakkına ağırlık verdiler. Clara Zetkin'in ve öbür Alman sosyal-demokratların konuşmalarında, Avusturyalılar, yanlış davrandıkları ve böylece, yalnız erkekler için oy hakkı istedikleri, ama bu hakkı kadınlar için bütün güçleriyle istemedikleri, yığın hareketinin gücünü zayıflattıkları gerekçesiyle haklı olarak kınandılar. Stuttgart kararının son sözleri ("kadınlar ve erkekler için genel oy hakkı isteği"), kuşkusuz, Avusturya işçi hareketi tarihindeki aşırı bir "pratikçiliğin" bu epizodu ile bağlantılıdır.

W. I. Lenin, "Der Internationale Sozialistenkongress in Stuttgart", *Werke*, Band 13, Berlin 1965, S. 68-69.

Kadınların oy hakkı konusundaki karar da oybirliğiyle alındı. Yalnızca yarı burjuva "Fabian Derneği"nden bir İngiliz kadın, kadınlar için tam değil de mülk sahiplerinin çıkarı uğruna sınırlanmış bir oy hakkı savaşımını savundu. Kongre, bu görüş noktasını kesinlikle reddetti ve işçi kadınların oy hakkı savaşımını burjuva kadın hakları savunucusu kadınlarla birlikte değil, ama proletaryanın sınıf partileriyle birlikte vermeleri gerektiğini savundu. Kongre, kadın hakları için açılan kampanyada, sosyalist ilkeleri

ve erkeklerle kadınların hak-eşitliğini bütün genişliği ile savunmayı ve bu ilkelerin amaca uygun herhangi bir nedenle daraltılamayacağını onayladı.

Komisyonda, bu sorunda ilginç bir tartışma oldu. Avusturyalılar (Victor Adler, Adelheid Popp) erkeklerin genel oy hakkı savaşımındaki taktiklerini aşağıdaki gibi haklı göstermeyi denediler: Bu hakkın kazanılması için kışkırtmalarında *(Agitation)* kadınlar için de oy hakkı istemini ön plana çıkarmamak, amaca uygun olurmuş. Alman sosyal-demokratlar, özellikle Clara Zetkin, bunu, daha Avusturyalılar genel oy hakkı kampanyalarını açtıkları zaman protesto etmişlerdi. Clara Zetkin basında şunları açıklıyordu: kadınlara oy hakkı istemi asla arkaya itilemez, Avusturyalılar amaca uygunluk gerekçeleriyle ilkeyi kurban etmişlerdir; kadınlara oy hakkını savunsalardı, kışkırtmanın hızını ve halk hareketinin gücünü kırmamış olacaklardı. Önde gelen başka bir Alman sosyal-demokrat, Louise Zietz, komisyonda Clara Zetkin'in görüş noktasına tümüyle katılıyordu. Avusturya taktiğini dolaylı olarak haklı gösteren Adler'in bir değiştirme önergesi, 9'a karış 12 oyla *reddedildi* (bu önergede yalnızca deniyordu ki, oy hakkı uğruna savaşımda bütün yurttaşlar için gerçekten hiçbir kısıntı yoktur; ama oy hakkı uğruna savaşımı kadınların erkeklerle hak eşitliği istemine bağlı olmak gerektiği için değil). Komisyonun ve kongrenin görüş noktası yukarda anılan sosyal-demokrat Zietz'in Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansında verdiği söylevdeki şu sözlerle pek güzel belirtiliyor (bu konferans, Stuttgart'ta, kongre ile aynı zamanda toplandı): "Doğru bulduğumuz her şeyi, ilke olarak istemeliyiz", diyordu Zietz, "ve ancak, gücümüz daha çoğuna yetmezse, elde edebildiğimizi alırız. Sosyal-demokrasinin taktiği hep bu olmuştur. İstemlerimizde ne kadar yetingen olursak, hükümet de bağışlarında o kadar yetingen olur. ..." Alman ve Avusturyalı sosyal-demokrat kadınların bu kavgasından, okur, tutarlı, ilkesel bir devrimci taktikten en küçük bir sapma karşısında en iyi marksistlerin ne kadar hoşgörüsüz olduğunu çıkarabilir.

W. I. Lenin, "Der Internationale Sozialisten Kongress in Stuttgart", *Werke,* Band 13, Berlin 1963, S. 81-83.

Yakıp kül ettiği her yerde pek çok acıya yol açan, Belçika'yı ve Galiçya'yı çölleştiren ve örenleştiren ve binlerce işçiyi yok eden bugünkü savaş, çeşitli ülkeler egemen sınıflarının, sömürgelerin paylaşımı ve dünya pazarında egemenlik ve sülale çıkarları savaşımı yüzünden patlamış bir emperyalist savaştır. Kapitalist sınıfın politikasının doğal uzantısıdır ve bundan ötürü ilk darbeyi kimin vurduğu, sosyalist görüş noktasından hiç ilginç değildir.

Bu savaş asla işçilerin çıkarına hizmet etmiyor, tersine, işçilerin uluslararası dayanışmasını ve hareketlerini ve tek tek her ülkedeki sınıf savaşımını zayıflatmak için egemen sınıfların elinde bir silahtır. Burjuvazinin ortaya attığı ve oportünistlerin desteklediği "anayurt savunması" sloganı da, burjuvazinin çıkarları uğruna proletaryaya kanını ve canını feda ettirmesine yarayan bir kandırmacadan başka bir şey değildir.

Sosyalist kadınların olağanüstü uluslararası konferansı bu olgulardan ötürü —savaşın yol açtığı toplumsal ve politik bunalımı halkı uyandırmak için sonuna kadar kullanmayı ve böylelikle kapitalist sınıf egemenliğinin yıkımını çabuklaştırmayı salık veren Stuttgart kararına; milletvekillerinin savaş kredilerine karşı oy vermeleri gerektiği bildirilen Kopenhag kararına, ve işçilerin birbirini vurmasını bir cinayet sayan Basel kararına dayanarak— konferans açıklıyor ki, savaşan ülkelerin sosyalist partilerinin çoğunluğunun milletvekilleri bu kararlara tümüyle aykırı davranmışlardır, koşulların baskısına dayanamayarak sosyalizme tam anlamıyla ihanet etmişler ve onun yerine ulusalcılığı *(Nationalismus)* koymuşlardır. Konferans, bütün ülkeler proletaryasının kendi sınıf düşmanından —kapitalist sınıftan— başka düşmanı olmadığını doğrulamaktadır.

Bu savaşın korkunç acıları bütün kadınlarda ve özellikle proleter kadınlarda, gittikçe kuvvetlenen bir barış tutkusu uyandırıyor. Konferans her *emperyalist* savaşa *savaş* açıyor ve, bu barış tutkusunu *bilinçli* bir *politik güce* dönüştüreceklerse *işçi kadınların mülk sahibi sınıfların yalnız* ilhaklar, fetihler ve egemenlik için *çalıştıklarını,* emperyalizm çağında savaşların kaçınılmaz ol-

duğunu ve *proletarya, kapitalizmi kesinlikle yok etmek, kapitalist düzene son vermek için kendinde yeterince güç bulmadıkça*, emperyalizmin dünyayı tam bir savaşlar zinciriyle tehdit ettiğini *açıkça anlamaları gerektiğini* bildiriyor. İşçi kadınlar, emperyalist savaşların birlikte getirdiği acılar çağını kısaltmak istiyorlarsa, *barış çabaları sosyalizm uğruna ayaklanmaya ve savaşıma* dönüşmelidir. Bu savaşta *işçi kadın, ancak yığınların devrimci hareketiyle, sosyalist savaşımın kuvvetlendirilmesi ve kesinleştirilmesiyle amacına ulaşacaktır*. Bundan ötürü, savaş kredilerine karşı, burjuva hükümetlerinin çıkarlarına karşı savaşımla, muharebe meydanlarında askerlerin kardeşleşmesini desteklemek ve herkese duyurmakla, hükümetin anayasal özgürlükleri kaldırdığı her yerde yasa dışı örgütler kurmakla, ve son olarak yığınları gösterilere ve devrimci harekete katılmak için kazanmakla sendikal ve sosyalist örgütleri desteklemek ve kutsal ittifakı kırmak, onun en önemli ödevidir.

Sosyalist kadınların uluslararası konferansı, bütün ülkelerin kadın işçilerini, bu savaşımı hemen başlatmaya, uluslararası çapta örgütlemeye ve, çabalarını bütün ülkelerin Liebknecht gibi ulusalcılığa karşı savaşan ve devrimci sosyalist bir savaşım sürdüren sosyalistlerinin çabalarıyla sıkıca birleştirmeye çağırıyor.

Konferans, aynı zamanda, Avrupa'nın ilerlemiş ülkelerindeki nesnel koşulların sosyalist üretim için olgunlaşmış olduğunu, bütün hareketin yeni bir evreye girdiğini, bugünkü savaşın onlara yeni ve ciddi görevler yüklediğini, hareketlerinin bütün sosyalist harekete yeni bir hız verecek ve kesin kurtuluş saatini yaklaştıracak genel bir yığınsal eylemin muştucusu olabileceğini anımsatıyor. İşçi kadınlar, bildirilerle ve devrimci gösterilerle inisiyatifi ele geçirir ve bir de proletarya ile omuz omuza giderlerse, bu, proleter savaşımın, proletaryanın ilerlemiş ülkelerde sosyalizmi ve geri kalmış ülkelerde demokratik cumhuriyeti savaşarak kuracağı yeni bir çağın başlangıcı olabilir.

W. I. Lenin, "Resoultion für die Internaitonale Sozialistische Frauen-konferenz",
Werke, Ergaenzungsband (1896-Oktober 1917), Berlin 1969, S. 351-353.

Enternasyonaldeki sallantılı öğelere karşı tutumumuz genellikle pek önemlidir. Böyle öğeler *—barışçı* (uzlaşmacı, *pazifistisch*) önde gelen sosyalistler— savaşan birkaç ülkede bulunduğu gibi (örneğin İngiltere'de Bağımsız İşçi Partisi), tarafsız ülkelerde de var. Bu öğeler bizim yol arkadaşımız olabilirler. Sosyal-şovenistlere karşı onlarla bir bağlantı kurulabilir. Ama unutulmamalıdır ki *yalnızca* yol arkadaşıdırlar, Enternasyonalin yeniden kurulması sırasında, işin en önemli yerinde, bizimle değil, tersine, bize karşı yürüyecekler, Kautsky, Scheidemann, Vandervelde ve Sembat ile birlikte gideceklerdir. Uluslararası konferansların programlarında bu öğelerin benimseyebilecekleriyle asla yetinilmemelidir. Yoksa bu sallantılı barışçıların tutsaklığına kendimiz düşeriz. Örneğin Bern'deki uluslararası kadınlar konferansında böyle oldu. Clara Zetkin yoldaşın görüşlerini destekleyen Alman delegeler, bu konferansta gerçekten "merkez" rolünü oynadılar. Kadınlar konferansı yalnızca (Hollandalı) Troelstras'ın oportünist partisi ile ILP (Bağımsız İşçi Partisi) delegeleri için benimsenebilir olanları söyledi.

W. I. Lenin, "Sozialismus und Krieg",
Werke, Band 21, Berlin 1970, S. 329-330.

Bugünkü savaş gerici hıristiyan sosyalistlerde ve sulugözlü küçük-burjuvalarda her türlü silah kullanımı, kan, ölüm vb. karşısında yalnız *korku*, yalnız ürkü, yalnız tiksinti uyandırıyorsa, deriz ki: Kapitalist toplum her zaman *sonsuz bir korkuydu ve öyledir*. Ve şimdi bütün savaşların en gericisi olan bu savaşla bu toplumda *korkuya* bir son verilirse, kuşkulanmak için hiçbir gerekçemiz yok demektir. Bütün gözlerin önünde biricik yasal ve devrimci savaşı, emperyalist burjuvaziye karşı iç savaşı bu burjuvazinin kendisinin hazırladığı bir zamanda, silahsızlanma "isteminin" —daha doğrusu: silahsızlanma düşünün— nesnel anlamı, kuşkunun kaynağından başka bir şey değildir.

Bunun yaşamdan kopuk bir teori olduğunu kim söylerse, ona dünya tarihinin iki olgusunu anımsatırız: bir yandan tröstlerin ve kadın fabrika emeğinin rolünü, öte yandan da 1871 Komününü ve Rusya'da 1905 Aralık ayaklanmasını.

Tröstleri istemek, çocukları ve kadınları, onlara orada işkence etmek, onları baştan çıkarmak, onlara anlatılmaz acılar çektirmek için fabrikalara tıkmak, burjuvazinin işidir. Biz, böyle bir "gelişme"yi istemiyoruz, "desteklemiyoruz", buna karşı savaşıyoruz. Ama *nasıl* savaşıyoruz? Biliyoruz ki tröstler ve kadınların fabrikalarda çalışması ileri bir adımdır. Geriye, zanaatçılığa, tekelcilik-öncesi kapitalizme, kadınların ev-emeğine dönmek istemiyoruz. Tröstleri vb. aşarak ileri, onları aşarak sosyalizme!

Gelişmenin nesnel gidişini dikkate alan bir düşünüş, uygun değişikliklerle birlikte, halkın bugünkü askerileştirilmesi için de geçerlidir. Emperyalist burjuvazi bugün yalnız bütün halkı değil, gençliği de askerileştiriyor. Yarın belki kadınları da askerileştirecek. Buna yanıtımız şu olmalıdır: Böylesi daha iyi! Her zaman daha hızla ileri! Ne kadar hızlı olursa, kapitalizme karşı silahlı ayaklanmaya o kadar çok yaklaşırız. Sosyal-demokratlar, Komün örneğini unutmazlarsa, gençliğin vb. askerileştirilmesi ile gözlerinin yıldırılmasına nasıl ses çıkarmayabilirler? Bu, "yaşamdan kopuk" bir "teori" değildir, bir düş değildir, tersine, olgudur. Ve sosyal-demokratlar bütün ekonomik ve politik olgulara karşın, emperyalist çağın ve emperyalist savaşların kaçınılmaz olarak böyle olguların yinelenmesini gerektireceğinden kuşkulanmaya başlarlarsa, halimiz gerçekten çok kötü olur.

Komünün bir burjuva gözlemcisi Mayıs 1871'de bir İngiliz gazetesinde şöyle yazıyordu: "Fransız ulusu yalnız kadınlardan oluşsaydı, ne korkunç bir ulus ortaya çıkarda!" Kadınlar ve onüç yaşındaki çocuklar, Komün sırasında erkeklerle birlikte savaşıyorlardı. Ve burjuvazinin yere serilmesi için verilecek savaşlarda da başka türlü olamaz. İyi silahlanmış burjuvazi kötü silahlanmış ya da hiç silahlanmamış proleterleri kurşunlarken, proleter kadınlar seyirci kalmayacaklardır. Gene, 1871'deki gibi, silaha sarılacaklar, ve bugünün gözü yıldırılmış uluslarından —daha doğrusu: hükümetlerden çok oportünistlerin örgütsüzleştirdiği bugünkü işçi hareketinden— kuşkusuz, er ya da geç, herhalde ama besbelli, devrimci proletaryanın "korkunç ulusları"ndan uluslararası bir birlik doğacaktır.

Askerileştirme şimdi bütün kamusal yaşama sızıyor. Emperyalizm, dünyanın paylaşılması ve yeniden paylaşılması için büyük güçlerin azgın bir savaşıdır; bundan ötürü, askerileştirmeyi bütün ülkelere, tarafsız ve küçük ülkelere bile ister istemez yaymak zorundadır. Proleter kadınlar buna karşı ne yapmalıdır? Yalnız her savaşı ve askeri her şeyi lanetlemeli, yalnız silahsızlanma mı istemelidir? Gerçekten devrimci olan ezilen bir sınıfın kadınları, böyle çirkin bir rolle asla yetinmeyeceklerdir. Tersine, oğullarına şöyle diyeceklerdir:

"Çabucak büyüyeceksin. Sana bir tüfek verilecek. Onu al ve savaş sanatını iyi öğren. Bu bilgi proleterlere şimdi bu savaşta olduğu gibi ve sosyalizme hainlik edenlerin sana öğütledikleri gibi kardeşlerine, öbür ülkelerin işçilerine kurşun sıkmak için değil, tersine, sömürüye, acıya ve savaşlara, yalnızca istemekle değil, ama burjuvaziyi yenerek ve *onu* silahsızlandırarak bir son vermek için, kendi öz ülkenin burjuvazisine karşı savaşmak için gereklidir."

Böyle bir propaganda ve özellikle şimdiki savaşla bağlantılı olarak böyle bir propaganda yapmak reddedilirse, o zaman uluslararası devrimci sosyal-demokrasiden, sosyalist devrimden, savaşa karşı savaştan söz etmek lütfen bırakılsın.

W. I. Lenin. "Über die Losung der 'Entwaffnung' ",
Werke, Band 23, Berlin 1960, S. 94-96.

17. Erkeklerin aynı haklarına göre kadınların politik haklarındaki bütün sınırlamaların istisnasız kaldırılması. Savaşın ve kıtlığın geniş halk yığınlarını sarstığı ve özellikle kadınların dikkatinin politikaya çevrildiği bir zamanda, bu değişmenin olağanüstü ivediliği konusunda yığınların aydınlatılması.

W. I. Lenin, "Die Aufgaben der Linksradikalen (oder der linken Zimmerwaldisten) in der Sozialdemokratischen Partei der Schweiz",
Werke, Band 23, S. 140-141.

Biz, proletarya, bütün çalışanlar, nasıl bir milis gereksiyoruz. Gerçek bir halk milisi, yani, birincisi, gerçekten *bütün* halktan,

her iki cinsin bütün yetişkin yurttaşlarından oluşan, ve ikincisi, bir halk ordusunun göreviyle polislik görevini, devlet düzeninin en önemli ve ana organlarının ve devlet yönetiminin görevlerini birleştiren bir milis.

Bu düşünceleri olabildiğince açıklamak için tümüyle şematik bir örnek vermek istiyorum. Proleter milisi herhangi bir "plan"a göre kurmak düşüncesi elbette saçmadır: İşçiler ve bütün halk işe topluca başlarsa, her şeyi herhangi bir teoriciden yüz kat daha iyi yapıp düzenleyecektir. Hiçbir "plan" önermiyorum, yalnız düşünüşümü anlatmak istiyorum.

Petrograd'ın yaklaşık 2 milyon nüfusu var ve bunun yarıdan çoğu 15-65 yaşındadır. Diyelim ki yarısı, bir milyonu. Bunun dörtte-birini de pekâlâ çıkarabiliriz: geçerli gerekçelerden ötürü bugün kamu hizmeti göremeyecek durumdaki hastaları ve öbürlerini. Geriye 750.000 kişi kalır ki, bunlar, örneğin her onbeş günde bir miliste çalışırlarsa (ve bu süre için girişimciden ücretlerini alırlarsa), 50.000 kişilik bir ordu kurulur.

Bizim gereksindiğimiz devlet tipi "böyle" bir "devlet"tir!

Böyle bir milis, yalnız adıyla değil, gerçekten bir "halk milisi" olur.

Bu yolu tutmalıyız ki, halktan ayrı *hiçbir* özel polis ve *hiçbir* özel ordu yeniden *kurulamasın*.

Böyle bir milis, yüzde 95 işçilerden ve köylülerden oluşur ve halkın ezici çoğunluğunun sağduyusunu ve istencini, gücünü ve kuvvetini dışavurur. Böyle bir milis, gerçekten bütün halkı istisnasız silahlandırır ve askeri sorunlarda eğitir ve halkı Guçkov'ca *olmayan,* Milyukov'ca olmayan bir tarzda, bütün eskiyi onarma denemelerine ve çar ajanlarının bütün tertiplerine karşı güvenlik altına alır. Böyle bir milis, İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetinin yürütme organı olur, halkın *mutlak* saygısını ve *mutlak* güvenini kazanır; çünkü kendisi istisnasız bütün halkın bir örgütüdür. Böyle bir milis, demokrasinin halkın kapitalistlerce köleleştirilmesini ve alaya alınmasını gizleyen yaldızlı bir tabela olarak kalmasını önler, *yığınların bütün* devlet işlerine katılması amacıyla gerçekten eğitilmesi olur. Böyle bir milis gençliği politik yaşama sokar

ve yalnız sözle değil, eylemle de, *iş* ile de eğitir. Böyle bir milis —bilimsel konuşmak gerekirse— "toplumsal yardım polisi"nin, sağlık denetimi alanına giren hizmetleri geliştirir, ve bütün yetişkin kadınlara böyle görevlerde yer verir. Çünkü kamusal hizmette, miliste, politik yaşamda kadınlara yer vermeksizin, kadınları o uyuşturucu ev ve mutfak havasından çıkarmaksızın, *hiçbir* gerçek özgürlük *güvenceye bağlanamaz,* sosyalizm şöyle dursun, demokrasi *bile kurulamaz.*

Böyle bir milis proleter bir milis olur, çünkü sınai ve kentsel işçiler, 1905-1907 ve 1917 yıllarında halkın bütün devrimci savaşında doğal ve kaçınılmaz olarak yönetici durumda oldukları gibi, bu miliste de yoksul halk yığınları üzerinde doğal ve kaçınılmaz olarak sonuç alıcı bir etkide bulunurlar.

Böyle bir milis kesin düzen ve sarsılmaz arkadaşça disiplin yaratır. Ama aynı zamanda, şimdi savaşan bütün ülkelerin uğradığı ağır bunalımlarda, bu bunalımlarla gerçekten demokratik savaşımı, ekmek ve öbür geçim araçları dağıtımını doğru ve çabuk yapmayı ve şimdi Fransızların "sivil seferberlik" ve Almanların "anayurt yardımcı hizmeti" dedikleri ve yokluğu halinde, yağma savaşının açtığı korkunç yaraların iyileştirilemediği *—göründüğü kadarıyla iyileştirilemediği—* "genel çalışma ödevi"ni gerçekleştirmeyi olanaklı kılar.

Rusya proletaryası, şimdi büyük ölçüde yalnızca politik demokratik reform vaatlerine bağlanmak için mi kan döktü? Çalışan *herkesin* geçiminde *hemen* belirli bir iyileşme görmesini, duymasını ve bunun sağlanmasını istemeyecek mi? Her ailenin ekmeği olmasını? Her çocuğun bir şişe iyi süt almasını ve çocuklara sağlanmadığı sürece zengin bir aileden hiçbir yetişkinin süt istemeye cesaret edememesini? Çarın ve aristokrasinin geride bıraktıkları sarayların ve lüks konutların boş durmamasını, tersine, yersiz yurtsuzlara konut hizmeti görmesini? Kadınların erkeklerle tümüyle eşit haklarla katıldığı bir genel halk milisi bu önlemleri alamazsa kim alabilir?

Böyle önlemler sosyalizm *de değildirler.* Tüketimin düzen-

lenmesiyle ilgilidirler, ama üretimin yeniden düzenlenmesiyle ilgili değildirler. Bir "proletarya diktatörlüğü" *değildirler*, ama yalnızca bir "proletaryanın ve yoksul köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü"dürler. Şimdi bu önlemlerin teorik olarak nasıl sınıflandırılması gerektiği de söz konusu değildir. Teoride her şeyden önce ve ilk planda bir *eyleme giriş* görmek yerine, devrimin çapraşık, güncel, çabuk gelişen ödevlerini, dar anlaşılan bir "teori"nin Prokrustes masasına zorla yatırırsak, bu en büyük hata olur.

W. I. Lenin, "Brief aus der Ferne, Brief 3, Über die proletarische Miliz", *Werke,* Band 23, S. 342-344.

Çok önemli, olağanüstü güncel ikinci bir sorun da devletin kurulması ve devletin yönetimi sorunudur. Demokrasi öğütleri vermek yetmez, demokrasiyi ilan etmek ve karara bağlamak yetmez, demokrasinin gerçekleştirilmesini temsil organlarındaki halk "temsilcileri"ne bırakmak yetmez. Demokrasi, yığınların aşağıdan yukarıya, kendi inisiyatifiyle, bütün devlet yaşamına etkin olarak katılmasıyla, yukardan "gözetim" olmaksızın, devlet memurları olmaksızın, hemen kurulmalıdır.

Polisin, bürokrasinin, sürekli ordunun yerini bütün halkın genel silahlanmasının, genel, koşulsuz, kadınların da katıldığı, herkesi kapsayan milisin alması — hemen başlanabilecek ve başlanması gereken pratik iş budur.

W. I. Lenin, "Der Kompass der Bauerndeputierten", *Werke,* Band 24, Berlin 1969, S. 156.

Rusya demokratik cumhuriyetinin anayasası şunları güvence altına almalıdır. ...

14. 16 yaşına kadar her iki cinsten bütün çocuklar için parasız ve zorunlu genel ve politeknik (teorik ve pratik olarak üretimin bütün ana dallarının temellerini bağdaştıran) eğitim; derslerle çocukların toplumsal-üretken emeği arasında sıkı bağlantı. ...

İşçi sınıfını bedensel ve zihinsel körelmeden korumak ve güçlendirmek, özgürlük savaşımına kılavuzluk etmek için parti şunları ister: ...

6. Çalışmanın kadın organizmasına zararlı olduğu ekonomi dallarında kadın emeğinin yasaklanması: Kadınlar için gece çalışmasının yasaklanması; doğumdan 8 hafta öncesi ile 8 hafta sonrası arasında, tam ücret ödenmesi ve parasız tıbbi yardım ve bakımla birlikte ilaç sağlanması koşuluyla, kadınların çalışmaktan bağışık tutulması. ...

7. Kadınların çalıştığı bütün işliklerde, fabrikalarda ve işletmelerde süt çocukları ve küçük çocuklar için bakım yerleri ve emzikli kadınlar için özel yerler açılması; emzikli annelerin en az her üç saatte bir ve en az yarım saat süreyle çalışmaktan bağışık tutulması; emzikli annelerin yardımlarla gözetilmesi ve çalışma günlerinin kısaltılıp 6 saate indirilmesi; ...

9. İşçi örgütlerince seçilmiş bir iş denetçiliğinin kurulması ve bunun hizmetliler de içinde olmak üzere ücretli emek kullanan her türlü işletmeyi kapsaması; kadın emeği kullanan her ekonomi dalında kadın denetçi kurumları örgütlenmesi.

W. I. Lenin, "Materialien zur Revision des Parteiprogramms", *Werke*, Band 24, Berlin 1959, S. 473-478.

Polisin yerini halk milisinin alması — bu, devrimin bütün ilerleyişi sırasında doğmuş ve şimdi Rusya'nın pek çok yerinde gerçekleştirilmiş bir yeniden örgütlenmedir. ... 15-65 yaşlarındaki kadın ve erkek bütün yurttaşlar bu milisin etkinliklerine istisnasız katılmalıdırlar. ... Kadınların yalnız politik yaşama değil, herkesçe yerine getirilen sürekli kamusal hizmetlere özgürce katılmaları sağlanmadan, değil sosyalizmden, tam ve sağlam bir demokrasiden bile söz edilemez. Hastalara yardım, kimsesiz çocukların gözetimi ve sağlıklı beslenmesi vb. gibi "polisiye" görevler, kadınların yalnızca kâğıt üzerinde kalmayan gerçek hak eşitliği olmaksızın asla yeterince yapılamaz.

W. I. Lenin, "Die Aufgaben des Proletariats in unserer Revolution", *Werke*, Band 24, S. 55-56.

Dini ya da kadının haklarından yoksunluğunu ya da Rus-olmayan ulusal-toplulukların ezilmesini ve hak eşitliğinden yoksunluğunu ele alalım. Bütün bunlar burjuva demokratik devrimin sorunlarıdır. Küçük-burjuva demokrasinin bilgiçleri bu konuda sekiz ay gevezelik ettiler; dünyanın ilerlemiş ülkeleri arasında *bu* sorunları *burjuva demokratik* yolda *tümüyle* çözmüş *bir* tek ülke yoktur. Bunlar bizde Ekim Devriminin yasalarıyla baştan sona çözülmüştür. Dine karşı gerçekten savaştık ve bunu eskiden olduğu gibi yaptık. Rus-olmayan *bütün* ulusal-topluluklara *kendi* cumhuriyetlerini ya da özerk ülkelerini verdik. Bizde, Rusya'da, kadının haklarından ya da tam hak eşitliğinden yoksunluğu gibi hiçbir bayağılık, iğrençlik ve alçaklık yoktur. Serfliğin ve ortaçağın bu öfkelendirici kalıntısını bencil burjuvazi ve yılgın küçük-burjuvazi yeryüzünün bütün ülkelerinde her zaman yeniden diriltiyor.

Burjuva demokratik devrimin bütün içeriği budur. Bir-buçuk ve iki-buçuk yüzyıl önce, bu devrimin (genel bir tipin her ulusal çeşidinden söz etmek istenirse, bu devrimlerin) ileri gelen önderleri, halklara, insanlığı ortaçağ üstünceliklerinden, kadının hak eşitsizliğinden, şu ya da bu dinin (ya da genellikle "din *idesinin*", "dinselliğin") resmi üstünceliğinden kurtarmayı vaadediyorlardı. Söz veriyorlardı, ama sözlerini tutmuyorlardı. Sözlerini tutamıyorlardı, çünkü ... "kutsal özel mülkiyet" karşısındaki "saygı" onları engelliyordu. Bizim proleter devrimimizde bu üç kat iğrenç ortaçağ ve bu "kutsal özel mülkiyet" karşısında "saygı" yoktur.

W. I. Lenin, "Zum vierten Jahrestag der Oktoberrevolution", *Werke*, Band 33, Berlin 1966, S. 33-34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞK, EVLİLİK VE AİLE ÜZERİNE

İktidarı ele aldığı her yerde burjuvazi, feodal, ataerkil, duygusal ilişki olarak her ne varsa hepsine son verdi. İnsanı "doğal efendileri"ne tutsak eden karmaşık feodal bağları hiç acımadan kopardı ve insanla insan arasında çıplak özçıkar ve katı "peşin ödeme"den başka bir bağ bırakmadı. Burjuvazi, dinsel inancın ateşli ve kutsal coşkusunu, şovalyelik ruhunu, duygusallığı bencil hesabın buzlu sularında boğdu. Burjuvazi, kişisel değeri bir mübadele değeri haline getirdi ve binbir güçlükle elde edilmiş sayısız özgürlüklerin yerine, o biricik ve acımasız özgür ticareti koydu. Tek sözcükle, dinsel ve politik aldatmaların maskelediği sömürü yerine, zorba, utanmaz, doğrudan ve çıplak sömürüyü koydu.

Burjuvazi, o zamana dek saygınlığı olan ve kutsal bir saygıyla karşılanan bütün mesleklerin nişanelerini koparıp attı. Hekimi, hukukçuyu, papazı, ozanı, bilim adamını kendisinin ücretli emekçileri içerisine kattı.

Burjuvazi, aile ilişkilerini örten duygusal peçeyi yırttı ve aile ilişkisini sırf bir para ilişkisi durumuna indirgedi.

K. Marx-F. Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei,* Marx-Engels, *Werke,* Band 4, Berlin 1959, S. 464-465.

Marx, Engels, *Komünist Manifesto,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1997, 8. baskı, S. 45.—*Ed.*

Liberal ekonomi, ulusal-toplulukları çözüştürerek düşmanlığı genelleştirmek, böylece insanlığı yırtıcı hayvanlar —rakipler bundan başka nedir?— her birinin çıkarı bütün öbürlerinkinin aynı olduğu *için,* yalnız bunun için birbirini yiyen bir hayvanlar sürüsü haline getirmek için elinden geleni yaptıktan sonra, bu önçalışmadan sonra amaca ulaşması için yalnız bir adım atması, aileyi çözüştürmesi kaldı. Bunu başarması için, ona, kendi güzel buluşu, fabrika sistemi yardım etti. Ortak çıkarların son izleri, ailenin mal ortaklığı, fabrika sistemiyle silindi ve —hiç değilse burada, İngiltere'de— şimdiden çözülme halindedir. Çocukların, çalışabilir duruma gelir gelmez, yani dokuz yaşına basınca, ana-baba evlerini yalnızca bir pansiyon olarak görmeleri ve ana-babalarına beslenmek ve barınmak için belirli bir ödemede bulunmaları tümüyle gündelik bir şeydir. Başka türlü nasıl olabilir? Çıkarların yalıtılması, ticaret özgürlüğünün temelinde yattığına göre, başka ne sonuç verebilir? Bir ilke bir kez harekete geçirilirse, işletmeciler hoşlansalar da hoşlanmasalar da, kendiliğinden işleyerek bütün vargılarına ulaşır.

Ama işletmeci neye hizmet ettiğini kendisi de bilmez. Bütün bencil düşünüşüyle insanlığın genel ilerleme zincirinde yalnızca bir halka oluşturduğunu bilmez. Özel çıkarları çözmekle, yüzyılın gitmekte olduğu büyük devrime, insanlığın doğayla ve kendisiyle uzlaşmasına yalnızca yol açtığını bilmez.

F. Engels, "*Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie*",
Marx-Engels, *Werke,* Band I, Berlin 1956, S. 504-505.

Kadının fabrikada çalışması aileyi zorunlu olarak çözdü, ve aileye dayanan toplumun bugünkü durumunda bu çözülmenin gerek yetişkinlerde gerek çocuklarda en ahlak bozucu sonuçları oldu. Çocuğuyla ilgilenmeye, ona ilk yaşında o alışılmış sevgi hizmetlerini görmeye zamanı olmayan bir anne, çocuğunu görmeyi başaramayan bir anne, o çocuğa annelik edemez, ona, yabancı bir çocuğa olduğu gibi sevgisiz, kayıtsız davranmak, aldırmazlık etmek zorunda kalır; ve böyle ilişkiler içinde yetişen çocuklar daha

sonra aile için tümüyle yitmiş olur, kendi kurdukları ailelerde kendilerini yuvalarında duyamazlar; çünkü yalnız yalıtılmış yaşamı tanımışlardır, ve bu yüzden işçi çevrelerinde ailenin genel yıkımını da kolaylaştırırlar. Ailenin buna benzer bir çözülmesi çocukların çalışmasından ileri gelir. Ana-babalarına ödedikleri barınmalıktan daha çok kazanmaya başlarlarsa, onlara belirli bir beslenme ve barınma karşılığı ödemeye ve artanı kendileri için harcamaya başlarlar. Bu, çoğunlukla, ondört ve onbeş yaşlarında olur. (Power, Rept. On Leeds, passim, Tufnell, Rept. On Manchester, p. 17, etc. Fabrika raporlarında.) Tek sözcükle, çocuklar ailelerinden koparlar ve baba ocaklarını, hoşlarına gitmezse bir başkasıyla değiştirebilecekleri bir pansiyon olarak görürler.

Birçok halde kadının çalışmasıyla aile tümüyle çözülmez, ama düzeni tersine döner. Aileyi kadın besler, erkek evde oturur, çocukları gözetir, ev işleri görür ve yemek pişirir. Bu durum, çok, çok sık görülür; yalnız Manchester'da ev işleri görmek zorunda kalan böyle yüzlerce erkek vardır. Bu gerçek enemenin *(Kastration)* işçilerde hangi haklı öfkelere yol açtığı, ve bütün öbür toplumsal ilişkiler aynı kalırken bütün aile ilişkilerinin nasıl altüst olduğu düşünülebilir.

F. Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, S. 369.

Erkeği erkekliğinden ve kadını kadınlığından eden, onları erkeğe gerçek kadınlık ve kadına gerçek erkeklik sunamaz durumda bırakan bu durum, her iki cinsi ve onların kişiliğinde insanlığı en bayağıca aşağılayan bu durum, pek övülen uygarlığımızın son ürünüdür, yüzlerce kuşağın kendi durumlarını ve kendilerini izleyenlerinkini iyileştirmek için gösterdikleri bütün çabaların yeni sonucudur! Sonuçların kendilerinde bütün yorgunluğumuzun ve emeğimizin böyle çocukça şaka ettiğini görürsek, ya insanlıktan ve onun niyetinden ve gidişinden hiç çekinmeksizin kuşkulanmalıyız, ya da insan toplumunun mutluluğunu şimdiye kadar yanlış bir yolda aradığını kabul etmeliyiz; cinslerin durumundaki böyle

toptan bir altüst olmanın, ancak cinslerin daha başlangıçtan beri birbirinin karşısına yanlış konmasından ileri gelebileceğini kabul etmeliyiz.

Fabrika sistemiyle zorunlu olarak doğduğu gibi kadının erkek üzerindeki egemenliği gayri insani ise, erkeğin de kadın üzerindeki o eski egemenliği gayri insanı olmak gerekir. Kadın şimdi, eskiden erkeğin yaptığı gibi, egemenliğini pek çok şeyi, hatta her şeyi ailenin mal ortaklığına yatırmasına dayandırırsa, zorunlu olarak, bu mal ortaklığının hiç de gerçek, gerekçeli olmadığı sonucu çıkar; çünkü bir aile üyesi hâlâ daha büyük katılma payına dayanarak kurumlanmaktadır. Şimdiki toplumun ailesi çözülüyorsa, bu çözülmede özellikle kendini gösteren odur ki, aileyi tutan bağ aile sevgisi değildi, tersine, yanlış mal ortaklığında zorunlu olarak saklanmış özel çıkardı.*

F. Engels, aynı yapıt, S. 371.

Fourier saygın toplumun ikiyüzlülüğünü, teorisi ile pratiği arasındaki çelişkiyi, bütün varlık tarzının iç sıkıntısını acımasızca ortaya seriyordu; onun felsefesiyle, *perfection de la perfectibilité perfectibilisante und der auguste vérité*** çabasıyla, "temiz ahlakı" ile, bir-biçimli toplumsal kurumları ile alay ediyor, ve bunlara karşı onun pratiğini, ustaca eleştirdiği *doux commerce*'i,*** onun beğeni olmayan bayağı beğenilerini, onun evlilikte boynuzlama örgütünü, onun genel bozulmasını çıkarıyordu. Bütün bunlar varolan toplumun Almanya'da henüz hiç sözü edilmeyen yanlarıdır. Elbette, şurada burada aşk özgürlüğünden, kadının durumundan ve hak eşitliğinden konuşuluyordu; ama ortaya çıkan

* Fabrikalarda çalışan kadınların ne kadar çok olduğu bir fabrikatörün kendi tanıklığından anlaşılıyor. Lancashire'da 412 fabrikada 10.721 evli kadın çalışıyor; kocalarından yalnız 5.314'ü fabrikalarda, 3.927'si başka yerlerde çalışıyor; 821'i işsiz ve 659'u hakkındaki bilgi eksik. Demek ki her fabrikada üç değilse de ortalama iki erkek karılarının emeğiyle geçiniyor.

** Yetkinleşebilen yetkinleşebilirliğin yetkinleşmesi ve yüce gerçeklik. —*ç*.

*** Tatlı ticaret. —*ç*.

neydi? Bir çift boş laf, birkaç bilgiç kadın, biraz histeri ve daha çok da Alman aile sıkıntıları — bunlardan bir piç bile doğmadı!

F. Engels, "Ein Fragment Fouriers über den Handel", Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, S. 608-609.

Aziz Max, ailede bize yeni bir örnek veriyor (s. 115). İnsanın kendi ailesinin egemenliğinden kurtulabileceğini, ama "bozulan itaatin kolayca bir kimsenin vicdanına dokunacağını", ve dolayısıyla aile sevgisine, aile kavramına sıkı sıkı sarılındığını; "kutsal aile kavramı"na "kutsal"a varıldığını açıklıyor (s. 116).

İyi delikanlı burada, tümüyle görgül (ampirik) ilişkilerin başat olduğu yerde, kutsalın egemenliğini bir daha görüyor. Burjuvanın kendi düzeninin kurumlarıyla ilişkisi, Yahudinin yasayla ilişkisi gibidir; her tekil halde, olanak bulunan her defasında, onlara yan çizer, ama başka herkesin onlara uymasını ister. Ama bütün burjuvalar yığın halinde burjuvazinin kurumlarına bir defa yan çizselerdi, burjuva olmaktan çıkarlardı — elbette onların hoşuna gitmeyen ve niyetlerine ve eylemlerine asla bağlı olınayan bir durum. Çapkın burjuva, evliliğe yan çizer ve gizlice zina eder; tacir, mülkiyet kurumuna yan çizer, spekülasyon, dolaylı iflas yoluyla başkalarını mülkiyetlerinden eder — genç burjuva kendisini ailesinden bağımsızlaştırır, elinden gelirse, kendisi için pratik olarak aileyi dağıtır; ama evlilik, mülkiyet, aile, teorik olarak, dokunulmadan kalır; çünkü onlar, pratik olarak, burjuvazinin üzerlerine egemenliğini kurduğu temellerdir; çünkü onlar, burjuva biçimleriyle burjuvayı burjuva yapan koşullardır; tıpkı durmadan yan çizilen yasanın dindar Yahudileri dindar Yahudiler yapması gibi. Burjuvanın kendi varlık koşullarıyla bu ilişkisi burjuva ahlakında genel biçimlerinden birini alır. Aile"den" asla söz edilmemelidir. Burjuvazi tarihsel olarak aileye burjuva aile karakterini verir; bu ailede, can sıkıntısı ve para, bağlayıcıdır ve ailenin burjuvaca çözülmesi de bunlardan ötürüdür; bu çözülme sırasında ailenin kendisi varlığını sürdürür. Burjuva ailenin iğrenç varlığı resmi konuşma tarzlarındaki ve genel ikiyüzlülükteki kutsal kav-

rama uygundur. Ailenin gerçekten çözüldüğü yerde, proletaryada olduğu gibi, "Stirner"in düşündüğü şey, bunun tam karşıtı ortaya çıkar. Orada, her şeye karşın, en gerçek ilişkilere dayanan aile bağı bulunduğu halde, aile kavramı asla yoktur. 18. yüzyılda filozoflar aile kavramını tahlil ettiler. Çünkü uygarlığın doruğundaki gerçek aile daha önceden çözülme sürecindeydi. Ailenin iç bağı, aile kavramını oluşturan tek tek parçalarına, örneğin itaate, çocuk sevgisine, evliliğe sadakate çözüldü; ama ailenin gerçek gövdesi, mülk ilişkisi, öbür ailelere karşı kapalılık ilişkisi, zorunlu birlikte yaşama, çocukların doğumuyla, şimdiki kentlerin kurulmasıyla, sermayenin biçimlenmesiyle ortaya çıkmış ilişkiler, çeşitli yollarda bozulmuş iseler de, kalıyorlardı; çünkü ailenin burjuva toplumun istencinden bağımsız üretim tarzıyla bağlantısı, varlığını zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk, ailenin bir an için yasal olarak elden gelebildiğince kaldırıldığı Fransız devriminde kendini en şaşırtıcı biçimde gösterir. Aile, 19. yüzyılda da, çözülmenin işlerliği yalnız kavram yüzünden değil, ama gelişen sanayi ve rekabet yüzünden de genelleştiği için, varlığım sürdürür; aile çözülmesi Fransız ve İngiliz sosyalistlerince çoktan beri ilan edilmesine ve sonunda Fransız romanları aracılığıyla Alman kilise babalarının kulağına bile çalınmasına karşın, hâlâ varlığını sürdürür.

K. Marx-F. Engels, *Die deutsche Ideologie,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 3, Berlin 1958, S. 163-165.

"*Parlak fırsatlar ve kullanımları*" deniyor önemli ve bilgin "iktisatçı"nın son derece trajikomik taşkınlıklarından birinin başlığında; özgür ticaret elbette "parlak fırsatlar" ister, ve onların "kullanımı" ya da daha doğrusu "kötüye kullanımı" işçi sınıfını ilgilendirir.

"İşçi sınıfı ilk defadır ki geleceğini kendi ellerinde tutuyor! Birleşik Krallığın nüfusu gerçekten *azalmaya* başlıyordu, dış göç doğal çoğalmayı aşıyordu. İşçiler bu fırsattan nasıl yararlandılar? Ne yaptılar? Güneş geçici olarak bir daha parladığı zaman daha önce ne yaptılarsa tam onu: Evlendiler ve olabildiğince çabuk ço-

ğaldılar. Bu çoğalma oranında, göçün etkisinin yeniden dengelenmesi ve parlak fırsatın elden kaçması uzun sürmeyecek."

Demek ki, Malthus'un ve izleyicilerinin izin verdikleri sınırlı çevrede parlak fırsat, evlen*memek* ve çoğal*mamak* imiş! Ne parlak ahlak dersi! Ama "iktisatçı"nın kendisince de saptandığı gibi, nüfus şimdiye kadar azaldı ve dış göçü henüz dengelemedi. Öyleyse fazla nüfus felaketli zamanların sorumlusu sayılmamak gerekir.

"Emekçi sınıflar biriktirmek ve kapitalist olmak fırsatım daha çok kullanmalıydılar. Hemen hemen hiçbir halde kapitalistlerin saflarında sivrilmiş ya da hiç değilse sivrilmek için girişimde bulunmuş görünmüyorlar. Fırsatlarını kaçırdılar!"

Kapitalist olma fırsatı! "İktisatçı", aynı zamanda, işçilere şimdi ceplerine haftada 15 şilin yerine 16 şilin 6 peni koyabileceklerini, buna göre ellerine eski kazançlarından %10 daha çok geçebileceğini anlatıyor. Ama böylece ortalama ücret haftada 15 şilin olarak aşırı yüksek hesaplanıyor. Ama zararı yok. İnsan haftada 15 şilinle nasıl bir kapitalist olabilir! Bu sorun incelenmeye değer. İşçilerin gelirlerini artırmayı, durumlarını iyileştirmeyi denemeleri gerektiği düşüncesi yanlıştı. "Kendilerine yararlı olandan daha çok grev yaptılar", diyor "iktisatçı". Haftada 15 şilinle *kapitalist* olmak için en iyi fırsatı ele geçirmişlerdi, ama 16 şilin 6 peniyle bu fırsat kaçırılmış oluyor. İşçiler kapitalistleri bir ücret artırımına zorlamak için bir yandan işgücünün kıt, sermayenin bol olmasını beklemeliler. Ama böyle, sermaye bol ve işçi kıt olursa, o zaman, bundan dolayı evlenmeyi ve çoğalmayı bırakmaları gerektiği için, bu güçten hiçbir durumda yararlanmamaları gerekiyor.

"Har vurup harman savurarak yaşadılar." Tahıl Yasaları sırasında, diyor bize aynı "iktisatçı", ancak şöyle böyle beslendiler, şöyle böyle giyindiler ve açlıktan epeyce öldüler. Her şeye karşın yaşamaları gerekiyorsa, öncekinden daha az har vurup harman savurarak yaşamayı nasıl başarabilirlerdi? Nüfusun artan gönencini ve yapılan ticaretin sağlamlığını kanıtlamak için "iktisatçı" hiç durmadan ithalat tabloları çıkarıyor. Serbest ticaretin sözle anlatılamayan nimetleri için bir denek taşı ilan edilmiş şey, şimdi işçi sı-

nıfının budalaca savurganlığı için bir kanıt gibi sergileniyor. Bununla birlikte, nüfus azalırken ve gerileyen bir tüketim varken ithalatın neden artışını sürdürdüğü, ithalat azalırken ihracatın neden artışını sürdürdüğü ve ithalat ve ihracat daralırken sanayinin ve ticaretin neden genişleyebildiği, bizim için gene anlaşılmaz olarak kalıyor.

"Üçüncü olarak, iyileştirilmiş yaşam koşullarına uymak ve bundan en iyi biçimde yararlanmayı öğrenmek için, parlak fırsatı kendilerine ve çocuklarına olabildiğince iyi eğitim sağlamak amacıyla kullansalardı ya. Ne yazık ki okullara devamın pek kötü olduğunu, ve okul paralarının da pek kötü ödendiğini saptamak zorundayız."

Bu olgu böylesine şaşırtıcı mı? Canlı ticaret, geliştirilmiş fabrikalarla, artan makine kullanımıyla elele ilerliyor, dolayısıyla, uzatılan çalışma süresiyle birlikte, yetişkin işçilerin yerine daha çok kadın ve çocuk konuyordu. Ne kadar çok anne ve çocuk fabrikaya giderse, okullara o kadar az devam edilebilir. Ve anababalara ve çocuklarına ne biçim bir eğitim için fırsat verilmiş? Nüfus artışının Malthus'un buyurduğu sınırlar içinde nasıl tutulacağını öğrenme fırsatı, diyor "iktisatçı". Eğitim, diyor bay Cobden, pis, kötü havalanan, aşırı kalabalık konutların sağlık ve güç kazanmak için en iyi araç olmadığını işçilere öğretirdi. Bu, bir insanı açlıktan ölmeye bırakmayıp kurtarmak isterken, ona, doğa yasalarının insan vücudunun düzenli besin almasını gerektirdiğini söylemektir. Eğitim, diye yazıyor *Daily News*, keşke kuru kemiklerden nasıl besleyici maddeler çıkarıldığını, koladan nasıl çay bisküvisi yapıldığını ve fabrika tozundan nasıl çorba pişirildiğini işçilerimize öğretseydi. İşçi sınıfının boşa harcadığı parlak fırsatları bir daha toparlarsak, bunların evlen*memek* parlak fırsatı, *daha az* savurgan yaşama, daha yüksek ücret istememe, haftada 15 şilinle kapitalist olma ve kötü beslenerek kuvvetten düşmemeyi ve Malthus'un zararlı öğretilerinin ruhları nasıl alçalttığını öğrenme fırsatları olduğunu görürüz.

K. Marx, "Die Arbeiterfrage",
Marx-Engels, *Werke*, Band 9, Berlin 1960, S. 472-474.

Ailenin ortadan kaldırılması! En köktenciler (radikaller) bile komünistlerin bu iğrenç niyeti karşısında parlıyorlar.

Bugünkü burjuva aile neye dayanıyor? Sermayeye, özel kazanca. Bu aile tam gelişmiş biçimiyle yalnız burjuvazi için vardır; ama tamlayanını, proleterlerin zorla yaratılmış ailesizliğinde ve açık fuhuşta bulur.

Burjuvanın ailesi, bu tamlayanın kalkmasıyla elbette ortadan kalkar, ve sermayenin ortadan kalkmasıyla her ikisi de ortadan kalkar.

Bizi, ana-babaların çocuklarını sömürmesine son vermeyi istemekle mi kınıyorsunuz? Bu suçu kabul ediyoruz.

Ama, aile içi eğitimin yerine toplumsal eğitimi koyarak en kutsal ilişkiyi ortadan kaldırdığımızı söylüyorsunuz.

Ve sizin eğitiminiz de toplumca belirlenmiyor mu? İçinde eğitim yaptığınız toplumsal ilişkilerle, toplumun doğrudan ya da dolaylı işe karışmasıyla, okul aracılığıyla vb. belirlenmiyor mu? Toplumun eğitime karışmasını komünistler icat etmedi; onların yapmaya çalıştığı, yalnızca bu karışmanın niteliğini değiştirmek ve eğitimi egemen sınıfın etkisinden kurtarmaktır.

Aile ve eğitim üzerine, ana-babalar ve çocuklar arasındaki kutsal ilişki üzerine burjuva safsataları, büyük sanayi yüzünden proletarya için aile bağları parçalandıkça ve çocuklar basit ticaret nesnelerine ve emek araçlarına dönüştürüldükçe, daha da iğrençleşiyor.

Ama siz komünistler kadınların ortaklaşılmasını kurmak istiyorsunuz, diye bağırıyor bize bütün burjuvazi hep bir ağızdan.

Burjuva, karısında yalnızca bir üretim aracını görüyor. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını işitmiş ya, bundan, doğal olarak, kadınların da ortaklaşılacağı sonucunu çıkarıyor.

Kadınların yalnızca üretim araçları olma durumuna son vermenin özellikle söz konusu olduğunu aklının ucundan bile geçirmiyor.

Kaldı ki, burjuvalarımızın kadınların komünistlerce sözde resmen ortaklaşılması konusundaki yüce ahlaki korkusundan daha gülünç hiçbir şey yoktur. Komünistler kadınların ortaklaşıl-

masını getirmeyi gereksinmezler; bu, hemen hemen her zaman vardı.

Burjuvalarımız, proleterlerinin karı ve kızlarının buyruklarına hazır olmasıyla yetinmiyorlar, resmi fuhuş kurumunun sözünü etmezsek, birbirlerinin karılarını baştan çıkarmakta başlıca doyumu buluyorlar.

Burjuva evlilik, gerçekte evli kadınların ortaklaşılmasıdır. Komünistler, olsa olsa, kadınların ikiyüzlüce gizlenmiş bir ortaklaşılması yerine resmi, açık yüreklice bir ortaklaşılmasını getirmeyi istemekle kınanabilirler. Üstelik kendiliğinden anlaşılır ki, şimdiki üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kadınların onlardan doğan ortaklaşılması, yani resmi olan ve olmayan fuhuş da ortadan kalkar.

K. Marx-F. Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, S. 478-479.

Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları,
Ankara 1997, 8. baskı, S. 62, 63. —*Ed*.

21. S[oru]: *Komünist toplum düzeni aileyi nasıl etkileyecek?*

Y [anıt]: Her iki cinsiyetin ilişkisini onu paylaşanları ilgilendiren ve toplumun karışmaması gereken tümüyle özel bir ilişki haline getirerek. Özel mülkiyeti giderdiği ve çocukları ortaklaşa eğittiği ve böylelikle şimdiye kadarki evliliğin her iki temelini, özel mülkiyet aracılığıyla kadının erkeğe ve çocukların ana-babalarına bağımlılığını yokettiği için bunu yapabilir. Yüce ahlaklı darkafalıların kadınların komünistçe ortaklaşılmasına karşı kopardıkları çığlıkların yanıtı da burdadır. Kadınların ortaklaşılması tümüyle burjuva topluma özgü bir ilişkidir ve şimdiki içyüzü tümüyle fuhuştur. Ama fuhuş özel mülkiyete dayanır ve onunla birlikte çöker. Demek ki komünist düzen, kadınların ortaklaşılmasını getirmez, tersine, daha çok ortadan kaldırır.

F. Engels, "Grundsaetze des Kommunismus",
Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, S. 377.

İki insanın ya da iki insani istencin böyle birbirine *tümüyle* eşit olması, yalnızca bir aksiyom (belit) değildir, aynı zamanda büyük bir abartmadır. İki insan, iki insan olarak bile, cinsiyet bakımından eşitsiz olabilir, ve bu basit olgu —bir an için çocuklaşırsak— bizi, toplumun, en basit öğelerinin iki erkek olmadığına, tersine, üretim amacıyla toplumsallaşmanın en basit ve ilk biçimi olan bir aileyi kuran bir kocacık ve bir karıcık olduğuna götürür.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Unwaelzung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, S. 90.

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda üretim aslında bireyin gereksinimine yönelikti. Çoğunlukla üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılıyordu. Kırda olduğu gibi, kişisel bağımlılık ilişkileri bulunan yerlerde, feodal beyin gereksinmelerinin karşılanmasına da yardım ediyordu. Hiçbir değişim de olmuyordu, dolayısıyla ürünler meta karakteri kazanmıyordu. Köylü ailesi, yiyeceğini olduğu gibi, giyeceğini ve kullanacağını, gereksindiği şeylerin aşağı yukarı hepsini, üretiyordu. Ancak kendi gereksinmesini ve feodal beyine olan aynî yükümlülüğünü karşılamaya yetenden çoğunu ürettiğinde, ancak o zaman, meta da üretmiş oluyordu. Toplumsal değişime katılan ve satışa sunulan bu fazlalık, meta oluyordu.

F. Engels, aynı yapıt, S. 253-254.

Bay Dühring, üretimin kendisine yeni bir biçim verilmeden, kapitalist üretim tarzının yerine toplumsal üretim tarzının geçirilebileceğini daha önce düşündüğü gibi, burada da, bütün biçimi değiştirilmeden modern burjuva ailenin bütün ekonomik temelinden koparılabileceğini tasarlıyor. ... Ütopyacılar burada bay Dühring'ten çok ilerdedirler. Onlara göre, insanların özgür toplumsallaşması ve evsel özel işin kamusal bir sanayie dönüşmesi, gençliğin eğitiminin toplumsallaşmasına ve böylelikle aile üyelerinin

gerçekten özgür bir karşılıklı ilişkisine de doğrudan doğruya yol açıyordu. Ayrıca, Marx'ın şimdiden kanıtladığı gibi "büyük sanayi, kadınlara, her iki cinsiyetten genç kişilere ve çocuklara, ev işleri alanının ötesinde, toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde kesin roller vererek, ailenin ve her iki cinsiyet arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni ekonomik temeli yaratır" (*Kapital*, S. 515 u. f.)

F. Engels, aynı yapıt, S. 296.

İlişkilerde de, zenginliklerin durmadan artması, bir yandan ailede erkeğe kadınınkinden daha önemli bir konum sağlıyor, öte yandan da kuvvetlenmiş konumu geleneksel kalıt düzenini çocukların yararına feshetmek için kullanma güdüsünü yaratıyordu. Ama soy analık hukukuna göre geçerli olduğu sürece bu işlemiyordu. Bu da feshedilmeliydi, ve feshedildi. Bu iş, bugün bize göründüğü kadar, güç olmadı. Çünkü bu devrim —insanların yaşayıp aştığı en köklü devrimlerden biri— bir gensin yaşayan üyelerinden bir tekine bile dokunmayı gereksinmedi. Gensin bütün üyeleri, önceden ne idiyseler, gene öyle kalabiliyorlardı. Gelecekte erkek üyelerin çocuklarının genste kalmaları, kadın üyelerinkilerinse çıkarılıp babalarının gensine geçmeleri basit kararı buna yetiyordu.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentum und des Staats*, Marx-Engels, *Werke*, Band 21, Berlin 1962, S. 60.

Familia sözcüğü, başlangıçta, bugünkü darkafalıların duygusallıktan ve evsel anlaşmazlıktan bileştirilmiş ideali anlamına gelmez; Romalılarda, önceleri, karı-koca ve çocuklarıyla değil, tersine, yalnız kölelerle ilgilidir. *Famulus* bir ev kölesi ve *familia* bir adamın kölelerinin hepsi demekti. Daha Gaius zamanında, *familia, id est patrimonium* (yani kalıt payı) vasiyetnameyle saptanıyordu. Deyim, Romalılarca başkanın kadını, çocukları ve belirli sayıda köleleri, hepsini, Romalı babalık erkine göre öldürme ve

yaşatma hakkıyla buyruğunda bulundurduğu yeni bir toplumsal organizmayı adlandırmak için türetildi.

F. Engels, aynı yapıt, S. 61.

Toplumdaki işbölümü ve ona uygun olarak bireylerin belirli uğraş alanlarına bağlanması, manüfaktürdeki işbölümü gibi, karşıt çıkış noktalarından hareketle gelişir. Bir aile içinde* cinsiyet ve yaş farklılıklarından ötürü doğal olarak ortaya çıkan işbölümü, bir boy (kabile) içinde daha da gelişip, kamu kurumlarının büyümesi, nüfusun artması ve özellikle çeşitli boylar (kabileler) arasındaki çatışma ve bir boyun bir başkasını boyunduruğu altına alması ile, maddi alanını genişletir. Öte yandan, daha önce belirttiğim gibi, çeşitli ailelerin, boyların, kamu kurumlarının birbirleriyle ilişki kurdukları noktalarda ürün değiş-tokuşu başlar; çünkü kültürün başlangıçlarında birbirlerinin karşılarına bağımsız olarak çıkanlar, bireyler değil; tersine, aileler, boylar, vb.'dir.

K. Marx, *Das Kapital*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 23, Berlin 1962, S. 372.

Ortak, yani doğrudan doğruya toplumsallaşmış emeği incelemek için, onun bütün uygar halkların tarihlerinin eşiğinde rastladığımız o doğal olarak gelişmiş biçimine kadar geriye gitmemize gerek yoktur.** Kendi gereksinimi için tahıl, iplik, keten bezi, giyecek vb. üreten bir köylü ailenin ataerkil kırsal sanayii en ya-

* Üçüncü baskıya not. — İnsanlığın ilkel durumları üzerine daha sonra yaptığı köklü incelemeler, yazarı, başlangıçta ailenin gelişerek boyu oluşturmadığı, tersine, boyun, kan akrabalığına dayanan insan topluluğunun, doğal olarak gelişmiş biçimi olduğu ve boy bağlarının gevşemeye başlamasıyla, ancak daha sonra, ailenin çeşitli birçok biçimlerinin geliştiği sonucuna götürmüştür. —*F. E.*

** İkinci baskıya not. — "Doğal olarak gelişmiş ortak mülkiyet biçiminin özellikle Slav, hatta yalnızca Rus mülkiyet biçimi olduğu sanısı, yakın zamanlarda yaygınlaşmış bir önyargıdır. Bu eski biçimi Romalılarda, Germenlerde, Keltlerde görebiliyoruz, ama kalıntı halinde bile olsa. Hintlilerde bunun birçok biçimine hâlâ rastlanmaktadır. Asya, özellikle de Hint ortak mülkiyet biçiminin tam bir incelemesi, doğal olarak gelişmiş ortak mülkiyetin farklı biçimlerinin çözülmesiyle çeşitli biçimlerin doğduğunu kanıtlardı. Böylece, örneğin çeşitli

kınımızdaki örnektir. Bu çeşitli nesneler ailenin karşısına kendi üyelerinin çeşitli emek ürünleri olarak çıkarlar, ama birbirlerine göre meta değildirler. Tarım, hayvan yetiştirme, iplik eğirme, dokuma, terzilik vb. gibi bu ürünleri yaratan çeşitli emekler, doğal biçemlerinde toplumsal etkinliklerdir; çünkü ailenin etkinliği de tıpkı meta üretimine dayanan toplumda olduğu gibi, doğal olarak gelişmiş kendi işbölümüne sahiptir. Aile içinde işin dağılımı, üyelerinin emek zamanlarının düzenlenmesi, mevsimlere göre değişen doğal koşullara bağlı olduğu kadar, yaş ve cinsiyet farkına da bağlıdır. Ama her bireyin emek-gücü burada, zaten ailenin tüm emek-gücünün yalnızca belirli bir bölümüdür ve bu nedenle, bireysel emek gücü harcanmasının süresine göre ölçülmesi, doğal olarak emeklerinin toplumsal niteliği olarak ortaya çıkar.

Karl Marx, aynı yapıt, S. 92.

Bununla birlikte, çocuk emeğinin doğrudan ya da dolaylı yoldan kapitalistçe sömürülmesini yaratan ana-baba otoritesi değildir; tersine, ana-baba otoritesinin kendisine uygun ekonomik temelini yıkan ve bu otoriteyi kötüye kullanıma dönüştüren kapitalist üretim tarzıdır. Eski aile bağlarının kapitalist sistemde uğradığı çözülme, ne kadar korkunç ve iğrenç görünürse görünsün, büyük sanayi kadınlara, genç kişilere ve her iki cinsiyetten çocuklara ev işleri alanının ötesinde toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde önemli roller vermekle, ailenin ve her iki cinsiyet arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni bir ekonomik temel yaratır. Hıristiyan-Germen aile biçimini yetkin ve değişmez saymak, kuşkusuz, bir arada ele alındığı zaman bir dizi gelişmenin halkalarını oluşturan eski Roma, ya da eski Yunan, ya da Doğu biçimini böyle saymak kadar saçmadır. Ayrıca, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kollektif çalışma grubunun, uygun koşullar altında, zorunlu olarak, insanı geliştiren

Roma ve Germen özel mülkiyetlerinin çeşitli özgün tipleri, Hint ortak mülkiyetinin çeşitli biçimlerinden çıkarılabilir." (Karl Marx. "Zur Kritik etc.", s. 10.)

bir kaynak halini alacağı besbellidir; oysa üretim sürecinin işçi için değil, işçinin üretim süreci için varolduğu, kendiliğinden ortaya çıkan o zalim ve kapitalistçe biçimiyle bu durum, durmadan çevreye yayılan bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olur.*

Karl Marx, aynı yapıt, S. 514.

Üretimin toplumsallaşması, üretim araçlarının toplumun mülkiyetine geçmesine, "mülksüzleştirenin mülksüzleştirilmesine" yol açacaktır. Emeğin üretkenliğinin görülmemiş ölçüde artması, işgününün kısaltılması; ilkel, dağınık küçük işletmenin kalıntı ve yıkıntısının yerine yetkinleşmiş ortak *(kollektive)* emeğin konması — bu geçişin doğrudan sonuçları bunlardır. Kapitalizm tarım ile sanayi arasındaki bağı kesinlikle koparır, ama aynı zamanda, en yüksek gelişmesinde, bu bağın yenilenmesi için, bilimin bilinçli kullanımı ve ortak emeğin birleştirilmesi temeli üzerinde sanayi ile tarımın birleşmesi için, insanlığın yeni bir yerleşim tarzı için (gerek köylerin yüzüstü bırakılmışlığına, dünyadan kopukluğuna ve barbarlığına, gerek dev yığınların büyük kentlerde doğaldışı toplanmasına son vererek) yeni öğeler hazırlar. Ailenin yeni bir biçimi, kadının konumunda ve yetişen kuşakların eğitiminde yeni koşullar modern kapitalizmin en yüksek biçimiyle hazırlanır: Kadın ve çocuk emeği, ataerkil ailenin kapitalizmle çözülmesi, modern toplumda kaçınılmaz olarak en korkunç, en felaketli ve en iğrenç biçimleri alır. Bununla birlikte, "büyük sanayi, kadınlara, genç kişilere ve her iki cinsiyetten çocuklara ev işleri alanının ötesinde toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde önemli roller vererek, ailenin ve her iki cinsiyet arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni ekonomik temeli yaratır. Hıristiyan-Cermen aile biçimini yetkin saymak da, birbirleri arasında tarihsel bir gelişim zincirinin halkalarını oluşturan eski Roma, ya da eski Yunan, ya da Doğu biçimini böyle saymak

* "Fabrikaişi, evişi kadar ve belki daha da temiz ve yetkin olabilir." ("Rep. of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865", s 129.)

gibi, elbette budalacadır. Bunun gibi, besbellidir ki, her iki cinsiyetin ve farklı yaş basamaklarının bireylerinden bileşmiş emek personelinin biraya getirilmesi, işçinin üretim süreci için olduğu, üretim sürecinin işçi için olmadığı o doğal gelişmiş acımasız, kapitalist biçiminde yozlaşmanın ve köleliğin belalı kaynağı ise de, uygun koşullarda, bunun tersine, insanca gelişmenin kaynağı olacaktır." (*Das Kapital*, 13. bölümün sonu.) Fabrika sistemi, bize, "belirli bir yaşın üzerindeki bütün çocuklar için öğretimin ve cimnastiğin yalnızca toplumsal üretimi artırmak için bir yöntem olarak değil, tersine, tam anlamıyla gelişmiş insanların üretimi için biricik yöntem olarak birleştirilecek eğitimin tohumu"nu (aynı yapıt) göstermektedir.

W. I. Lenin "Karl Marx", *Werke*, Band 21, Berlin 1960, S. 60-61.
V. İ. Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara1995, 4. baskı, S. 36. —*Ed.*

Bay Grün, Fourier'nin bir özgür aşk görüşünü anlatmak için başvurduğu fantezilere dayanıp şimdiki aşk ilişkilerini eleştirmekten vazgeçerek, Fourier'nin aşkı ele alışını kolayca eleştirebiliyor. Bay Grün tam bir darkafalı Alman olarak, bu fantezileri ciddiye alıyor. Bu fantaziler onun ciddiye aldığı biricik şeydir. Bir kez sistemin bu yanı üzerinde durmak istiyor idiyse, Fourier'nin kendi türünde bulunanların en iyisi olan, ve dahice gözlemleri içeren eğitimle ilgili açıklamaları üzerinde de neden durmadığı belli değildir. Bundan başka, bay Grün aşk vesilesiyle, gerçek genç-Alman yazıncısı olarak, Fourier'nin eleştirisinden ne kadar az şey öğrendiğini sergiliyor. Sanısına göre, ister evliliğin ister özel mülkiyetin kaldırılmasından başlamak aynı şeymiş, biri öbürüne yol açarmış. Oysa, burjuva toplumda daha şimdiden pratik olarak gerçekleştiği gibi, evliliğin başka bir çözülmesinden başlamayı istemek, katışıksız yazıncı fantezisidir. Bunun her yerde yalnız üretim biçiminin değiştirilmesinden doğduğunu Fourier'de bile bulabilirdi.

Marx-Engels, *Die deutsche Ideologie*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 3, Berlin 1958, S. 500-501.

Wahlverwandschaften'e (İsteğe Bağlı Hısımlık) gelince; zaten ahlaki olan bu romanı bay Grün daha da ahlakileştiriyor, öyle ki *Wahlverwandschaften*'i nerdeyse kız liseleri için uygun ders kitabı olarak salık verir görünüyor. Bay Grün açıklıyor ki, Goethe, "aşk ile evliliği ayırıyordu, ve öyle ki, ona göre aşk, evliliği aramaktı ve evlilik, bulunmuş, yetkin aşktı." s. 286.

Dolayısıyla buna göre aşk "bulunmuş aşk"ı *aramaktır*. Bu daha da açıklanıyor: "gençlik aşkı özgürlüğü"ne göre evlilik "aşkın son ilişkisi" olarak ortaya çıktı (s. 287). Tıpkı uygarlamış ülkelerde sağgörülü bir aile babasının oğlunu önce birkaç yıl kurtlarını dökmeye bırakması ve sonra ona "son ilişki" olarak uygun bir karı beğenip seçmesi gibi. Ama uygarlaşmış ülkelerde bu "son ilişki"de ahlaki bir bağlayıcılığa çoktandır göz yummak gerekirken, bunun tersine erkek oralarda metresler tutar ve kadın bundan dolayı onu boynuzlatırken, bay Grün'ü gene burjuva kurtarıyor.

F. Engels, "Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa",
Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, S. 245.

Sizi hiç romantikliğe kapılmadan güvenceleyebilirim ki tepeden tırnağa ve bütün ciddiliğimle aşığım. Yedi yılı aşkındır nişanlıyım, ve nişanlım, kısmen "gökteki efendi" ile "Berlin'deki efendi"yi eşit tapınma nesneleri sayan sofu-aristokrat hısımlarına, kısmen birkaç papazın ve başka düşmanlarımın yuvalandığı öz aileme karşı, benim için en çetin, nerdeyse sağlığını bozan savaşımlar verdi. Bu yüzden ben ve nişanlım, gereksiz ve yıpratıcı çekişmelerle, bizden üç kat daha yaşlı olan ve durmadan "yaşam deneyimleri"ni söz konusu eden bazı kimselerden daha çok, yılmaksızın uğraştık.

K. Marx, "Brief an Arnolt Ruge vom 13. Maerz 1843 aus Köln"
Marx-Engels, *Werke*, Band 27, Berlin 1963, S. 417.

Canım Sevgilim,

Sana gene yazıyorum; çünkü yalnızım ve sen hiç bilmeden veya işitmeden veya bana yanıt veremeden kafamda seninle sü-

rekli diyaloglar kurmak beni rahatsız ediyor. Portrenin bu kadar kötü olması pek işime yarıyor, ve Meryem Ananın en çirkin portrelerinin, "karalı Madonna"ların bile, neden iyi portrelerden daha çok, tükenmez hayranlar bulabildiğini şimdi kavrıyorum. Bu karalı Madonna resimlerinden hiçbiri, senin gerçekte yaslı değil de asık yüzlü olan, ve sevimli, tatlı, öpülesi *"dolce"** yüzünü hiç yansıtmayan fotoğrafından daha çok öpülmüş ve koklanmış ve gözlerle okşanmış değildir. Ama yanlış resmedilmiş gün ışıklarını düzeltiyorum, ve anlıyorum ki, lamba ışığından ve tütünden iyice bozulmuş gözlerim yalnız düşte değil, uyanıkken de resmedebiliyorlar. Etinle, kemiğinle karşımdasın, ve seni kollarımda taşıyorum, ve tepeden tırnağa öpüyorum, ve önünde diz çöküyorum, ve inliyorum: "Madam, sizi seviyorum". Ve, Venedikli zencinin her zamanki sevgisinden daha büyük bir sevgiyle seviyorum sizi. İkiyüzlü ve kötü dünya bütün karakterleri ikiyüzlüce ve kötü algılıyor. Bunca karalayıcımdan ve yılan dilli düşmanımdan kim beni ikinci sınıf bir tiyatroda birinci aşık rolünü oynamaya içten eğilimli olmakla kınadı? Oysa gerçek budur. Alçakların mizah yeteneği olsaydı, "üretim ve değişim ilişkilerini" bir yana ve beni senin ayaklarında öbür yana resmederlerdi. Altına da *Look to this picture and to that*** yazarlardı. Ama onlar aptal alçaklardır ve aptal kalacaklardır, *in seculum seculorum.****

Bir an için evde olmamak iyidir; çünkü o an nesneler ayırdedilmek için aynı zamanda görünür. Yakından incelenen küçük ve gündelik şeyler çok büyürken, yakındaki kuleler bile cüce görünür. Tutkular da böyledir. Yakınlıklarıyla insanın göğsünü sıkıştıran küçük alışkanlıklar, dolaysız konuları gözden uzaklaşır uzaklaşmaz, tutkusal biçime bürünür, yiterler. Konularının yakınlığı ile küçük alışkanlıklar biçimine bürünen büyük tutkular, uzaklığın büyülü etkisiyle büyürler ve yeniden doğal büyüklüklerini alırlar. Benim aşkım da böyle. Yalnızca düşle benden uzaklaşmış olman yetiyor, ve hemen anlıyorum ki güneş ve yağmur bitkilerin gelişmesine nasıl yarıyorsa, zaman da aşkımın büyüme-

* "Tatlı". —ç.
** Bir bu resme, bir de şuna bakın. —ç.
*** Yüzyıllardan yüzyıllara. —ç.

sine öyle yanıyor. Sana aşkım, sen uzakta olur olmaz, ruhumun bütün enerjisinin ve gönlümün bütün karakterinin toplandığı bir dev gibi görünüyor. Kendimi gene insan olarak duyuyorum, çünkü büyük bir tutku duyuyorum, ve öğretimin ve modern eğitimin bizi içine karıştırdığı çeşitlilik, ve nesnel ve öznel bütün etkileri bizi ters eleştiriye yönelten kuşkuculuk, bize yalnızca her şeyi küçük, önemsiz ve sıkıcı, belirsiz kılmak için yaratılmıştır. Ama aşk, Feuerbach'sal insana, Moleschott'sal madde değişimine, proletaryaya duyulan aşk değil, tersine, sevgiliye ve özellikle sana duyulan aşk, insanı yeniden insan yapıyor.

Gülümseyeceksin, tatlı sevgilim, ve bütün bu dil uzluğuna (belagata) nasıl vardığımı soracaksın. Ama senin o tatlı ve temiz yüreğini yüreğime bastırabilseydim, susardım ve bir tek söz söylemezdim. Dudaklarla öpemediğim için dil ile öpmem ve sözcüklere başvurmam gerekiyor. Gerçekte şiir bile söyleyebilir ve Ovid'in "Libri Tristum"una, gönül acısının Almanca kitabına uyak bile düşürebilirdim. Onu yalnızca İmparator Ogüst sürdü. Oysa beni sen sürdün, ve Ovid bunu bilmiyordu.

Dünyada gerçekten birçok kadın var, ve onların birkaçı güzeldir. Ama yaşamımın en büyük, en tatlı anılarının her çizgisini, hatta her kırışığını yeniden gösteren bir yüzü bir daha nerede bulurum? Sonsuz acılarımı, bulunmaz yitiklerimi bile senin tatlı yüzünde okuyorum, ve senin tatlı yüzünü öpünce, acıyla öpüşüyorum.

"Onun kucağına gömülmüş, onun öpücükleriyle yeniden dirilmiş" — yani senin kucağına ve senin öpücüklerinle, ve Brahmanlara ve Pitagoras'a yeniden doğma öğretilerini ve hıristiyanlığa yeniden dirilme öğretisini bağışlıyorum...

Hoşça kal tatlı sevgilim. Seni ve çocukları binlerce kez öperim.

Karl'ın

K. Marx, "Brief an Jenny Marx vom 21. Juni 1856 aus Manchester". Marx-Engels, *Werke,* Band 29, Berlin 1963, S. 532-536.

Sevgili Dost! Size kitapçığın planını olabildiğince ayrıntılı yazmanızı üsteleyerek salık veririm. Yoksa aşırı belirsiz kalır.

Bir konuda düşüncemi şimdiden söylemeliyim:

§ 3 — "(Kadının) aşk özgürlüğü istemi"nin kesinlikle çizilmesini salık veririm.

Gerçeklikle burada proleterce değil, tersine, burjuvaca bir istem söz konusudur.

Gerçekte bundan ne anlıyorsunuz? Bundan ne *anlaşılabilir?*

1. Aşkta maddi (mali) hesaplardan mı kurtuluş?
2. maddi kaygılardan mı?
3. dinsel önyargılardan mı?
4. babanın vb. yasağından mı?
5. "toplum"un önyargılarından mı?
6. çevrenin (köylü ya da küçük-burjuva ya da aydın burjuva çevrenin) sınırlı ilişkilerinden mi?
7. yasanın, yargının ve polisin zincirlerinden mi?
8. aşkta ciddilikten mi?
9. çocuk yapmaktan mı?
10. zina özgürlüğü mü? vb..

Birçok derecelenmeyi (elbette hepsini değil) saydım. Elbette no 8-10'u düşünmüyorsunuz; ama ya no 1-7'yi ya da no 1-7'ye *benzer bir şeyi* düşünüyorsunuz.

Ama no 1-7 için başka bir belirleme seçilmelidir; çünkü aşk özgürlüğü bu düşünceleri tam anlatmıyor.

Ama kamu, kitapçığın okurları, *tartışmasız,* "aşk özgürlüğü"nden, *niyetinizin tersine,* genellikle no 8-10 gibi bir şey anlayacaktır.

Bugünkü toplumda en geveze, en çok gürültü koparan ve "yukarıda görülen" sınıflar "aşk özgürlüğü"nden no 8-10'u anladıkları için, tam bunun içindir ki, bu proleterce değil, tersine, burjuvaca bir istemdir.

Proletarya için her şeyden önce no 1 ve 2, ve sonra no 1-7 önemlidir; ama aslında bu "aşk özgürlüğü" değildir.

Sizin *öznel olarak* bundan ne "anlamak istediğiniz" söz ko-

nusu değildir. Aşk konularında sınıf ilişkilerinin *nesnel mantığı* söz konusudur.

Dostça ellerinizden sıkarım!

V. İ.

W. I. Lenin, "Brief an Inés Armand vom 17. Januar 1915", *Brief*, Band 4, Berlin 1967, S. 49-50.

Sevgili Dost! Yanıtın gecikmesini bağışlayınız: dün yazmak istiyordum ama engellendim ve mektup için zamanım olmadı.

Kitapçık için planınızla ilgili olarak, bence, "aşk özgürlüğü istemi" belirsizdir ve —sizin niyetinizden ve isteğinizden bağımsız olarak (bunun altını çiziyorum ve diyorum ki: nesnel, sınıf ilişkileri söz konusudur, sizin öznel istekleriniz değil)— bugünkü toplumsal koşullarda proleter değil, burjuva bir istemdir.

Bunu onamıyorsunuz.

İyi. Konuyu bir daha inceleyelim.

Belirsizi belirli kılmak için size aşağı yukarı on *olanaklı* (ve varolan sınıf ayrılıklarında kaçınılmaz), farklı yorum saydım ve 1-7. yorumların, görüşüme göre, proleter kadınlar, 8-10'uncların burjuva kadınlar için tipik ya da karakteristik olduğunu belirttim.

Bu çürütülmek istenirse, birincisi, bu yorumların doğru olmadığı kanıtlanmalı (o zaman yerlerine başkaları konmalı ya da doğru olmayanlar belirtilmelidir) veya ikincisi, tam olmadıkları kanıtlanmalı (o zaman eksikler tamamlanmalıdır), veya üçüncüsü, onların proleter ve burjuva diye bölünmemek gerektiği kanıtlanmalıdır.

Bunların ne birini, ne öbürünü, ne de üçüncüsünü yapıyorsunuz.

1-7. noktalar üzerinde hiç durmuyorsunuz. Öyleyse onların (genellikle) doğru olduğunu mu kabul ediyorsunuz?

(Proleter kadınların fuhuş yapması ve bağımlılığı konusunda yazdığınız şey: "Hayır deme olanaksızlığı", kesinlikle 1-7. noktalara girer. Aramızdaki herhangi bir görüş ayrılığı burada gizlenmemek gerekir.)

Bunun proleter bir yorum olduğunu da tartışmıyorsunuz. 8-10. noktalar kalıyor.

Bunları "tam anlamıyorsunuz" ve "itiraz ediyorsunuz": "aşk özgürlüğü ile" 10. nokta "nasıl *bir tutulabilir* (!!??) anlamıyorum" (böyle yazılı!). ...

Böylece, benim sanki "bir tuttuğum" ve sizin *beni* tamamlamaya ve çürütmeye çalıştığınız sonucu çıkmıyor mu?

Başka türlü nasıl olabilir? Bu ne demektir?

Burjuva kadınlar aşk özgürlüğünden 8-10. noktaları anlar — bu benim tezimdir.

Bu tezi çürütüyor musunuz? *Burjuva* hanımların aşk özgürlüğünden ne anladığını söylüyor musunuz?

Bunu söylemiyorsunuz. Burjuva kadınların onlardan tam bunu anladığını yazın ve yaşam *kanıtlamıyor mu?* Hiç eksiksiz kanıtlıyor! Ve bunu susarak geçiştiriyorsunuz.

Ama hal böyle olduğu içindir ki, burada onların sınıf durumu söz konusudur ve *onları* "çürütmek" olanaksızlaşır ve bönce olur.

Proleter bakış noktası açıkça onlardan ayrılmalı, proleter bakış noktası onların *karşısına konmalıdır*. Nesnel olgular göz önünde tutulmalıdır; yoksa onlar kitapçığınızdan uygun yerleri çıkarır, kendi yollarında yorumlar, kitapçığınızı kendi değirmenlerini döndüren su olarak kullanır, işçilere karşı düşüncelerinizi çarpıtır, işçileri "*şaşırtırlar*" (o sırada işçiler arasında onlara *uzlaşmaz* düşünceler sunabilirmişsiniz korkusunu yayarlar). Ve ellerinde sayısız gazete vb. vardır.

Oysa, siz, nesnel, sınıfsal bakış noktasını tümüyle unutuyorsunuz ve sanki aşk özgürlüğünü 8-10. noktalarla "bir tutuyormuşum" gibi *bana* karşı bir "saldırıya" geçiyorsunuz... Gülünç, bu, gerçekten gülünç...

"Geçici bir tutku ve birleşme bile" (darkafalı ve darkafalılaştırılmış) karı-kocalar arasındaki "aşksız öpücükler"den "daha şiirsel ve temiz" imiş. Böyle yazıyorsunuz. Ve kitapçıkta da böyle yazmak istiyorsunuz. Harika.

Bu karşılaştırma mantıklı mı? Darkafalı karı-kocalar arasındaki aşksız öpücükler *iğrençtir*. Anlaştık. Onlar ... ne ile karşılaş-

tırılmalıdır? ... Şunu mu düşünmeli: *aşklı* öpücükler? Oysa siz onları "geçici" (neden geçici?) bir "tutku" (neden aşk değil) ile karşılaştırıyorsunuz — böylece mantıksal olarak şu sonuç çıkıyor: Aşksız (geçici) öpücükler, aşksız evlilik öpücükleri ile karşılaştırılıyor... Garip. Küçük burjuva-aydınsal-köylü (bende 6. ya da 5. nokta olacak) darkafalı, iğrenç aşksız evliliği aşklı proleter sivil evliliğin karşısına koymak (*ille de istiyorsanız*, tutkulu geçici bir birleşmenin çirkin de, güzel de olabileceğini eklemek) halka seslenen bir kitapçık için daha iyi olmaz mıydı? Sizde bir karşılaştırma sınıfsal *tiplerden* çıkmıyor, tersine, doğallıkla olanaklı bir "hal" gibi bir şey. Ama haller mi söz konusu? Ana konu böyle seçilirse: evlilikte çirkin öpücüklerin ve geçici bir birleşmede güzel öpücüklerin bulunduğu tekil bir hal, bireysel bir hal — bu konu bir romanda işlenmeliydi (çünkü böylelikle bireysel haller *ekseni*, *karakterlerin* tahlilini ve *uygun* tiplerin ruhsal durumunu biçimlendirir.

"Aşk profesörü" rolüne çıkmak "anlamsız"dır derken, Key'den yanlış seçilmiş alıntıyla ilgili düşüncemi çok iyi anladınız. Evet, kesinlikle. Ya dalgın profesör vb. rolüne?

Bir polemiğe girmeyi gerçekten kesinlikle istemezdim. Bu mektubumu bir kenara atar ve bir söyleyişe kadar beklerdim. Ama istiyorum ki, kitapçık iyi olsun, hiç kimse ondan sizin için hoş olmayan tümceler *çıkaramasın* (bazan her şeyi bozmak için bir tümce yeter), hiç kimse sizi yanlış *yorumlayamasın*. İnanıyorum ki, siz de, "istemeksizin" yazdınız, ve bu mektubu yalnızca şunun için gönderiyorum: Planınızı, mektuba dayanarak, söyleşilere dayanarak olduğundan belki daha köklü anlarsınız, ve plan elbette çok önemli bir şeydir.

Tanıdıklarınız arasında bir Fransız sosyalist hanım yok mu? Ona 1-10. noktalarımı (sözde İngilizceden) çeviriniz ve "geçici" vb. üzerine gözlemlerinizi bildiriniz. Konuyla *ilgilenmemiş* kişiler ne diyor, hangi izlenimleri ediniyor ve kitapçıktan ne bekliyorlar, dikkatle dinleyip görünüz. Küçük bir deneme.

V. İ.

NOT: Baugy'i ilgilendiren şeyi bilmiyorum... Belki arkadaşım aşırı vaatte

bulundu... Ama ne vaadetti? Bilmiyorum. Konu ertelendi, yani anlaşmazlık ertelendi, *giderilmedi,* savaşmalı ve hep yeniden savaşmalı!! Onu bundan vazgeçirmek başarılacak mı? Ne diyorsunuz?

W. I. Lenin, "Brief an Inés Armand vom 24. Januar 1915", *Briefe,* Band 4, S. 52-55.

Dikkate değer bir olgudur ki her büyük devrimci hareketten sonra "özgür aşk" sorunu ön plana çıkar: insanların bir kesiminde devrimci bir ilerleme olarak, artık gerekli olmayan eski geleneksel zincirlerden kurtuluş olarak; öbür kesiminde erkek ile kadın arasındaki her türlü dizginsiz eylemi rahatça örtbas eden hoş bir öğreti olarak. Sonuncular, yani darkafalılar, burada hemen ağır basar görünüyorlar.

F. Engels, "Bas Buch der Offenbarung", Marx-Engels, *Werke,* Band 21, Berlin 1962, S. 10.

Feuerbach'a göre, din, insan ile insan arasında, kendi gerçekliğini şimdiye kadar gerçekliğin fantastik görüntüsünde —bir ya da birçok tanrının aracılığında, insani özelliklerin fantastik görüntüsünde— arayan, ama şimdi onu "ben" ile "sen" arasındaki aşkta dolaysız ve aracısız olarak bulan duygu ilişkisi, gönül ilişkisidir. Ve böylece, cinsiyetler arası aşk, Feuerbach'ta onun yeni dininin en yüksek uygulama biçimi değilse bile, en yüksek uygulama biçimlerinden biri oluyor.

İnsanlar varoldukça, insanlar arasında, özellikle her iki cinsiyet arasında, duygu ilişkileri de varolmuştur. Cinsiyetler arası aşk özellikle son sekizyüz yılda, bu zaman boyunca onu bütün şiir sanatının zorunlu ekseni yapan bir biçim edindi ve bir yer kazandı. Varolan olumlu *(positive)* dinler, cinsiyetler arası aşkın devletçe düzenlenmesine, yani evlilik yasaları çıkarılmasına, yüce kutsamayı bağışlamakla yetindiler, ve yarın, aşk ve dostluk pratiğinde en küçük bir şey değiştirilmeden, tümüyle yitebilirler.

F. Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 21, S. 283.

Tek karı-koca evliliğiyle birlikte, daha önce bilinmeyen sürekli iki toplumsal karakter biçimi ortaya çıktı: kadının sürekli aşığı ve boynuzlu koca. Erkekler kadınlara karşı yengi kazanmışlardı, ama yenilenler taç giydirmeyi yüce gönüllülükle üstlendiler. Tek karı-koca evliliğinin ve *hetaerismus*'un yanısıra, zina kaçınılmaz bir toplumsal kurum oldu — yasaklanmış, ağır cezalar verilen ama bastırılamayan bir kurum. Çocuğun gerçek babalığı eskiden olduğu gibi en çok ahlaki kanıya dayanıyordu ve çözülmez çelişkiyi çözmek için *Code Napoléon* şöyle buyuruyordu (Md. 312):

"*L'enfant conçu pendant le mariage a pour père le mari* — evlilik sırasında gebe kalman çocuğun babası, kocadır."

Üçbin yıllık tek karı-koca evliliğinin kesin sonucu budur. Böylece tek-eşli-ailede *(Einzelfamilie),* tarihsel kökenine uygun kalan ve kadın ve erkek çekişmesini erkeğin paylaşılmayan egemenliğiyle gösteren durumlarda, uygarlığın başlamasından beri sınıflara bölünmüş toplumun çözemeden ve üstesinden gelemeden içinde hareket ettiği aynı karşıtlıkların ve çelişkilerin küçük bir resmini ediniyoruz. Burada elbette, yalnız evlilik yaşamının bütün düzeninin kökensel karakterinin kuralına gerçekten uygun geliştiği, ama kocanın egemenliğine karının başkaldırdığı o tek karı-koca evliliği durumlarından söz ediyorum. Hiç kimse bütün evliliklerin böyle geçmediğini, evdeki egemenliğini devlettekinden daha iyi korumayı bilmeyen ve bundan ötürü ona yaraşmayan dizginleri karısının pek haklı olarak ele aldığı darkafalı Alman burjuvasından daha iyi bilmez. Ama o, bunun içindir ki, başından çok daha kötü şeyler geçen Fransız dert ortağından çok üstün olduğunu sanır.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats,* Marx-Engels, *Werke,* Band 21, S. 70.

Burjuva evlenmesi günümüzde iki türlüdür. Katolik ülkelerde, önceleri olduğu gibi, ana-baba, genç burjuva oğula uygun bir karı bulur, ve bunun sonucu, doğal olarak, tekeşliliğin *(Monogamie)* içerdiği çelişkilerin en tam gelişmesidir: koca yönünden kösnülü (şehvetli) *hetaerismus* ve karı yönünden kösnülü zina. Katolik ki-

lisesi, gerçekte, ölüme olduğu gibi, zinaya da çare bulunmadığına inandığı için, yalnız bunun için, boşanmayı yasaklamıştır. Buna karşılık protestan ülkelerde, burjuva oğula kendi sınıfından bir kadını az çok özgürce seçmeye izin verilmesi kuraldır; buna göre evlenme bağıtının temelinde belirli bir ölçüde aşk bulunabilir ve protestan ikiyüzlülüğüne uygun olarak, her zaman bulunduğu töre uğruna varsayılır. Burada kocanın *hetaerismus*'u uyuşturulur ve karının zinası seyrelir. Ama insanlar evlilikten önce nasıl iseler her evlilikte de öyle kaldıkları ve protestan ülkelerin burjuvaları çoğunlukla darkafalı oldukları için, bu protestan tekeşlilik *(Monogamie)*, en iyi durumların ortalamasında, evlilik birliğine yalnızca aile mutluluğu diye adlandırılan yoğun bir can sıkıntısı getirir. ...

Kadınla ilişkide kural cinsel aşk olur ve ezilen sınıflarda, yani bugünkü proletaryada, ancak o olabilir — bu ilişki ister resmen tanınsın ister tanınmasın. Ama burada klasik tekeşliliğin bütün temelleri ortadan kaldırılmıştır. Burada korunması ve kalıt bırakılması için tekeşliliğin ve koca egemenliğinin yaratıldığı hiçbir mülkiyet yoktur ve burada böylelikle erkek egemenliğini geçerli kılmak için hiçbir etki de yoktur. Üstelik, gerekli araç da yoktur. Bu egemenliği koruyan burjuva hukuku yalnız mülk sahipleri ve onların proleterlerle ilişkileri için vardır; para gerektirir ve yoksulluk yüzünden işçinin karısı karşısındaki konumu için geçersizdir. Orada tümüyle başka kişisel ve toplumsal ilişkiler başattır. Ve ayrıca, büyük sanayi kadını evden çıkarıp emek pazarına ve fabrikaya yerleştirdiğinden ve çoğu zaman ailenin besleyicisi yaptığından beri, proleterin konutunda erkek egemenliğinin son kalıntısı da temelinden yoksun kaldı — tekeşliliğin yaygınlaşmasından beri kadınlara karşı kökleşmiş kabalığın bir parçası belki hâlâ vardır. Demek ki, proleterin ailesi, *eşlerin* tutkulu aşkı ve en sağlam bağlılığı ile bile ve bütün uhrevi ve dünyevi kutsamaya karşın, artık kesin anlamda tekeşli bir aile değildir. Bundan dolayı, tekeşliliğin sürekli yoldaşları, *hetaerismus* ve zina, burada ancak nerdeyse yitmiş bir rol oynar; kadın boşanma hakkını yeniden ve gerçekten elde etmiştir, ve eşler birbirine katlanamazlarsa, ayrılmayı yeğ tutarlar. Kısacası, proleter evliliği sözcüğün kökenbi-

lıınsel *(etymologisch)* anlamında tekeşlidir, ama tarihsel anlamında asla öyle değildir.

Hukukçularımız, yasamadaki ilerlemenin kadınları her yakınma nedeninden artan ölçüde yoksun bıraktığını hiç kuşkusuz kabul ediyorlar. Modern, uygarlaştırılmış yasa sistemleri, birincisi, evliliğin geçerli olması için her iki yanın gönüllü katıldıkları bir sözleşme olmak gereğini, ve ikincisi her iki yanın evlilik sırasında birbirinin karşısında eşit haklarla ve görevlerle bulunmak gereğini tanımaktadır. Ama bu iki istem tutarlı olarak gerçekleşseydi, kadınlar dileyebildikleri *her şeyi* elde ederlerdi.

Bu tümüyle hukuksal kanıtlama, köktenci *(radikale)* cumhuriyetçi burjuvanın proleteri arada bir azarlayıp susturmak için başvurduğu kanıtlamanın ta kendisidir. İş sözleşmesine her iki yan da gönüllü katılmış olmalıdır. Ama sözleşme, yasa her iki yanı *kâğıt üzerinde* eşitler eşitlemez, gönüllü katılınmış gibi geçerli olur. Çeşitli sınıf konumlarının bir yana verdiği güç, o yanın öbürüne yaptığı baskı —*her ikisinin* gerçek ekonomik konumu—, yasayı hiç ilgilendirmez. Ve iş sözleşmesi süresince, biri ya da öbürü vazgeçmedikçe, ikisi de buna karşılık eşit haklandırılmış olmak gerekir. Ekonomik darbelerin işçiyi zorlaması, hak eşitliğinin en son görüntüsünden bile yoksun bırakması karşısında yasa hiçbir şey yapamaz. ...

Erkek ile kadının evlilikteki hukuksal hak eşitliği de daha iyi durumda değildir. İkisinin bize önceki toplum durumlarından kalıt bırakılmış hak eşitsizliği, kadının ekonomik ezilgisinin nedeni değildir, tersine, sonucudur. Birçok evli çift ve çocuklarını kapsayan eski komünist ev ekonomisinde, kadınlara bırakılan ev yönetimi, besin maddelerinin erkeklerce sağlanması gibi, toplumsal olarak zorunlu bir çalışmaydı. Ataerkil aileyle birlikte, ve daha çok tekeşli ayrı aileyle birlikte, bu değişti. Ev yönetimi kamusal niteliğini yitirdi. Artık bu toplumu ilgilendirmiyordu. *Özel hizmet* oldu; toplumsal üretime katılmaktan alıkonan kadın, baş hizmetçi oldu. Ancak çağımızın büyük sanayii, kadına —ama yalnız proleter kadına— toplumsal üretim yolunu yeniden açtı. Ama öyle ki, kadın ailenin özel hizmetindeki görevini yerine getirirse, kamusal üretimin

dışında kalır ve hiçbir şey kazanamaz; ve kamusal çalışmaya katılmak ve kendi başına kazanmak isterse, aile görevlerini yerine getirmekten alıkonur. Ve fabrikada olduğu gibi, bütün meslek dallarında, hekimlikten avukatlığa kadar, kadının durumu böyledir. Modern tek-eşli-aile, kadının açık ya da gizli ev-köleliği üzerine kurulmuştur, ve modern toplum katışıksız tek-eşli-ailelerin —toplumun molekülleri gibi— bir araya gelmesinden doğmuş bir yığındır. Erkek, günümüzde pek çok halde, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin para kazanıcısı ve besleyicisi olmak zorundadır ve bu, hiçbir özel hukuksal üstüncelik (imtiyaz) tanınmasını gerektirmeden, ona bir egemen konumu verir. Ailede erkek burjuvadır, kadın proleteryayı temsil eder. Ama sanayi dünyasında proleteryayı ezen ekonomik baskının özgül karakteri ancak kapitalist sınıfın bütün özel üstüncelikleri giderildikten ve her iki sınıfın tam hukuksal hak eşitliği kurulduktan sonra ortaya çıkar; demokratik cumhuriyet iki sınıfın karşıtlığını ortadan kaldırmaz, tersine, yalnızca onun savaşımla sonuca bağlanacağı zemini sunar. Ve tam bunun gibi, modern ailede erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin kendine özgü karakteri ve ikisi arasında gerçek bir toplumsal hak eşitliği kurmanın zorunluluğu ve biçimi, ancak ikisi de tümüyle eşit haklandırıldıktan sonra gün ışığına çıkacaktır. O zaman görülecektir ki, kadının kurtuluşunun ilk önkoşulu bütün kadın cinsiyetinin kamusal çalışmaya yeniden katılmasıdır, ve bu, tek-eşli-ailenin toplumun ekonomik birimi olma özelliğinin giderilmesini yeniden gerektirir.

F. Engels, aynı yapıt, S. 72-76.

Şimdi, tekeşliliğin bugüne kadarki ekonomik temellerinin de [tekeşliliğin] tamamlayıcısının, fuhuşun temelleri gibi ortadan kalkacağı toplumsal bir devrime doğru gidiyoruz. Tekeşlilik büyük servetlerin bir elde ve hem de bir erkeğin elinde toplanmasından ve bu servetleri başkasının çocuklarına değil de o adamınkilere kalıt bırakma gereksinmesinden doğdu. Bunun için erkeğin değil, kadının tekeşliliği gerekliydi, öyle ki kadının bu tekeşliliği erkeğin açık ya da gizli çokeşliliğini *(Polygamie)* asla engellemi-

yordu. Ama yaklaşan toplumsal devrim, kalıt bırakılabilen sürekli servetlerin üretim araçlarının hiç değilse en büyük bölümünün toplumsal mülkiyete dönüştürülmesiyle, bütün bu kalıt bırakma kaygılarını en aza indirecektir. Tekeşlilik ekonomik nedenlerden doğduğuna göre, bu nedenler yitince ortadan kalkacak mıdır?

Hiç haksız olmayarak şu yanıt verilebilir: O kadar az ortadan kalkacaktır ki, daha çok ancak o zaman tümüyle gerçekleşecektir. Çünkü üretim araçlarının toplumsal mülkiyete dönüşmesiyle ücretli emek de, proletarya da, belirli —istatistik olarak hesaplanabilen— sayıda kadın için fahişe olma zorunluluğu da ortadan kalkar. Fuhuş ortadan kalkar, tekeşlilik, yıkılacağı yerde, sonunda bir gerçeklik olur — erkekler için de.

Böylece erkeklerin durumu herhalde çok değişmiş olur. Ama kadınlarınki, *bütün kadınların*ki de önemli değişikliğe uğrar. Üretim araçlarının ortak mülkiyete geçmesiyle tek-eşli-aile toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkar. Özel ev ekonomisi, toplumsal bir sanayie dönüşür. Çocukların bakımı ve eğitimi kamusal iş olur; toplum, evlilikten doğmuş olsunlar ya da olmasınlar, bütün çocukları eşit olarak gözetir. Bundan ötürü, bugün bir kızın sevdiği erkeğe kendini çekinmeden vermesini engelleyen en önemli toplumsal —ahlaki olduğu kadar da ekonomik— etkeni, oluşturulan "sonu ne olur?" kaygısı, yiter. Bu çekincesiz bir cinsel ilişkinin ve onunla birlikte kızlık saygınlığı ve kadınlık utancı konusunda daha az katı bir kamuoyunun giderek doğması için yeterli neden olmaz mı? Ve son olarak, modern dünyada tekeşlilik ile fuhuşun, gerçekte karşıtlar, ama ayrılmaz karşıtlar, aynı toplum durumunun kutupları olduğunu görmedik mi? Fuhuş, tekeşliliği de kendisiyle birlikte uçuruma sürüklemeksizin ortadan kalkabilir mi?

Burada, tekeşliliğin ortaya çıktığı çağda olsa olsa tohum halinde bulunan yeni bir etken işe karışır; bireysel cinsel aşk.

Ortaçağdan önce bireysel cinsel aşktan söz edilemez. Kişisel güzelliğin, sıkı bağlantının, uygun eğilimlerin vb. ayrı cinsten kişilerde cinsel ilişki isteği uyandırdığı, bu en yakın ilişkiyi kimle kurdukları konusunda erkeklerin de kadınlar gibi tümüyle aldırmaz olmadığı, kendiliğinden anlaşılır. Ama bununla bizim cinsel

aşkımız arasındaki fark sonsuz büyüktür. Bütün ilkçağ boyunca evlilikler ana-babalarca kararlaştırılır ve evliliğe katılanlar bunu sessizce benimser. İlkçağın tanıdığı o biraz evliliksel aşk, öznel bir eğilim değildir, tersine, nesnel ödevdir, evliliğin temeli değil, tersine, tamamlayanıdır *(Korrelat)*. Modern anlamda aşk ilişkileri, ilk çağda, ancak resmi toplumun dışında olur. Teokrit'in ve Moşos'un aşk sevinçlerine ve acılarına türkü yaktıkları çobanlar, Longos'un Daphins'i ve Chloe'si, özgür yurttaşların yaşam alanı olan devlette hiçbir payı bulunmayan katışıksız kölelerdir. Ama kölelerin dışında yalnızca batmakta olan ilkçağ dünyasının yıkılma ürünleri olarak ve resmi toplumun dışında kalan kadınlarla, *Hetaere*'lerle, dolayısıyla yabancı ya da azat edilmiş kadınlarla aşk ilişkilerine rastlıyoruz: Atina'da, Atina'nın batışının öngününde, Roma'da imparatorlar çağında. Aşk ilişkileri özgür kadın ve erkek yurttaşlar arasında olunca, yalnızca zina yoluyla oluyordu. Ve ilkçağın klasik aşk şairi, yaşlı Anakreon, bizim anladığımız haliyle cinsel aşka öylesine aldırış etmiyordu ki, sevilen varlığın cinsiyeti bile ona göre bir bumbardı.

Bizim cinsel aşkımız, eskilerin basit cinsel isteğinden, *Eros*'undan, temelli ayrılır. Birincisi, sevilenin karşı-sevgisini gerektirir; kadın bu noktada erkeğe eşittir, oysa antik Eros'ta bu hiçbir zaman aranmaz. İkincisi, cinsel aşkın sahip olmayı ve ayrılmayı her iki yanın en büyük mutsuzluk değilse bile, büyük bir mutsuzluk gibi gösterdiği bir yeğinlik derecesi ve süresi vardır; sevişenler birbirine sahip olabilmek için ölüme kadar her şeyi göze alırlar, ki bu ilkçağda ancak zinada olur. Ve son olarak, cinsel ilişkinin değerlendirilmesi için yeni bir ahlaki ölçü doğar; cinsel aşkın yalnız evlilik-içi ya da evlilik-dışı olup olmadığı değil, ama aşktan ve karşı-aşktan doğup doğmadığı da sorulur. Feodal ya da burjuva yaşayışında, bu yeni ölçüye bütün öbür ahlak ölçülerinden daha çok aldırılır değildir — o da çiğnenir. Ama bu ölçüye daha az da aldırılmaz. O da öbürleri gibi —teoride, kâğıt üzerinde— tanınır. Ve bu ölçü daha çok öncelik gereksinmez.

Antik çağın cinsel aşka doğru yaptığı atılımların durduğu yerde, ortaçağ yeniden atılıma geçer: zina. Sabah şarkılarını *(Ta-*

gelieder) yaratan şövalyesel aşkı daha önce anlattık. Evliliği bozmak isteyen bu aşktan, evliliği kurması gereken aşka, şövalyeliğin asla tümüyle alamadığı uzun bir yol vardır. Uçarı Romalılardan (Latinlerden) erdemli Almanlara geçsek bile, "Nibelungenlied"de, Kriemhild'in Siegfried'e onun kendisine aşık olduğu gibi gizlice aşık olduğunu, ama buna karşın, Gunther'in onu adını söylemediği bir şovalyeye vaat ettiğini bildirmesi üzerine, yalnızca şu yanıtı verdiğini biliyoruz: "Benden dilekte bulunmanıza hiç gerek yok; bana nasıl buyurursanız her zaman öyle olmak isterim, bana koca olarak verdiğiniz kim ise, senyörüm, onunla seve seve nişanlanmak isterim." Burada her şeye karşın aşkının göz önünde bulundurulmak durumunda olduğu, hiç aklına gelmez. Gunther, Brünhild ile, Etzel, Kriemhild ile, birbirlerini hiç görmeksizin, evlenmeyi isterler; "Gutrun"da da İrlandalı Siegebant Norveçli Ute ile, Hetel von Heglingen İrlandalı Hilde ile, ve son olarak Siegfried von Morland, Hartmut von Ormanien ve Herwig von Seeland Gutrun ile evlenmek isterler; ve ancak burada, kadın, gönüllü olarak, sonuncularla evlenmeye karar verir. Kural olarak, genç prensin nişanlısını, sağ iseler ana-babası, yoksa bütün durumlarda en son sözü söyleyen büyük vasalların öğüdüyle prensin kendisi seçer. Asla başka türlü de olamaz. Kral için bile olduğu gibi, şövalye ya da baron için de, evlenmek politik bir iştir, yeni bağlaşmalarla bir güç artırma fırsatıdır; bireyin hoşlanması değil, *evin* çıkarı karara bağlanmalıdır. Nikahta, nasıl olur da son sözü aşk söyleyebilir?

Ortaçağ kentlerinin lonca-burjuvası *(Zunftbürger)* için de hiçbir şey başka türlü değildir. Onu koruyan ayrıcalıklar, sınırlayıcı lonca tüzükleri, onu burada öbür loncalardan, orada kendi lonca arkadaşlarından, şurada kalfalarından ve çıraklarından yasal olarak ayıran yapay sınırlar, kendine uygun bir eş arayabileceği çevreyi yeterince daraltıyordu. Ve bu karmakarışık sistemde hangi kadının ona en uygun olduğunu kesinlikle onun bireysel hoşlanması değil, tersine, aile çıkarı karara bağlıyordu. Demek ki, pek çok halde, evlenme ortaçağın sonlarına kadar, başlangıçtan beri ne idiyse öyle, evlenecek olanlarca karara bağlanmayan bir iş

olarak kaldı. Başlangıçta dünyaya evli geliniyordu — öbür cinsiyetten bütün bir grupla evli olarak. Grup evliliğinin daha sonraki biçimlerinde herhalde benzer bir ilişki vardı, yalnız grup sürekli daralıyordu. Çift-eşli-evlilikte kural, çocuklarının evliliğini annelerin kararlaştırmasıdır; burada da, sonucu, genç çifte *Gens*'te ve boyda (aşirette) daha sağlam bir durum yaratması gereken yeni hısımlık ilişkilerinin saygınlıkları belirliyordu. Ve özel mülkiyetin ortaklaşa mülkiyete ağır basması ve kalıtın soydan geçmesiyle babalık hukuku ve tekeşlilik egemen olunca, evlilik ancak o zaman ekonomik saygınlıklara gerçekten bağımlı oldu. Satın alarak evlenme *biçimi* ortadan kalkar, ama kendisi sürekli artan ölçüde uygulanır, öyle ki, yalnız kadın değil, erkek de, kişisel özelliklerine göre değil, ama servetine göre fiyatlanır. Evlenecek olanların karşılıklı eğilimi, evlenme kararının her şeyden ağır basan nedeni olmalıydı; ama bu, başlangıçtan beri, egemen sınıfların pratiğinde işitilmedik bir şey olarak kalmış; olsa olsa romantik yazında görülmüştür —ya da hesaba katılmayan ezilmiş sınıflarda.

Coğrafi keşifler çağından sonra, kapitalist üretimin dünya ticareti ve manüfaktür ile dünya egemenliğine hazırlandığı sırada, durum buydu. Bu evlenme biçiminin ona [kapitalist üretime] olağanüstü uyduğu düşünülmek gerekiyordu, ve öyle de idi. Ve bununla birlikte dünya tarihinin cilvesine akıl ermez — bu evlenme biçiminde yıkıcı gediği açmak zorunda kalan da o oldu. Kapitalist üretim her şeyi metaya dönüştürerek, geçmişten kalmış, geleneksel bütün ilişkileri çözdü, kalıt alınmış törenin (adabın), tarihsel hukukun yerine alımı ve satımı, "özgür" sözleşmeyi koydu; bu noktada, İngiliz hukukçu H. S. Maine, önceki çağlara göre bütün ilerlememizin, *from status to contract** kalıtsal olarak aktarılan koşullardan gönüllü olarak sözleşmeye bağlanan koşullara geçmemiz olduğunu söylerken, eşsiz bir buluş yaptığına inanıyordu; oysa bu, doğru olduğu ölçüde, elbette daha *Komünist Manifesto*'da söylenmişti.

Ama sözleşme yapmak için, kişiliklerini, eylemlerini ve mallarını özgürce kullanabilen ve birbirlerinin karşısına hak eşitliğiy-

* Fiili durumdan sözleşmeye —ç.

le çıkan kimseler gerekir. İşte bu "özgür" ve "eşit" kişileri yaratmak, kapitalist üretimin başlıca işlerinden biri oldu. Bu, başlangıçta, yalnız yarı-bilinçli, üstelik dinsel kılığa büründürülmüş tarzda oldu ise de, lüterci ve kalvinci reformdan sonra, insanın yalnızca tam istenç özgürlüğü içinde yaptığı işlerden tümüyle sorumlu olduğu ve ahlaki olmayan eyleme zorlayan her baskıya direnmenin ahlaki ödev olduğu ilkesi yerleşmiştir. Ama bu, o zamana kadarki evlenme bağıtı ile nasıl uyuşuyordu? Evlilik, burjuva anlayışa göre bir sözleşmeydi, hukuksal bir işti, ve en önemli hukuksal işti; çünkü iki insanın bedenini ve ruhunu ömür boyunca bağlıyordu. Artık biçimsel bakımdan gönüllüce gerçekleştiriliyordu; evlenecek olanlar "evet" demeden işlemiyordu. Ama bu "evet" sözcüğünün nasıl söyletildiği ve gerçek evlilik bağıtçılarının kimler olduğu çok iyi biliniyordu. Ama bütün öbür sözleşmelerde gerçek karar özgürlüğü isteniyor idiyse, bunda neden istenmesindi? Eşleşmesi gerekecek iki genç kişinin, kendilerini, bedenlerini ve organlarını özgürce kullanma hakları yok muydu? Cinsel aşk şövalyelikle moda olmamış mıydı, şövalyesel zina aşkı karşısında karı-kocanın aşkı onun gerçek burjuva biçimi değil miydi? Birbirini sevmek karı-kocanın ödeviyse, sevişenlerin görevi de birbirleriyle evlenmek ve başka hiç kimseyle evlenmemek değil miydi? Sevişenlerin bu hakkı, ana-babanın, hısımların ve öbür evlilik aracılarının ve çöpçatanların hakkından daha üstün değil miydi? Özgür kişisel sınama *(Prüfung)* hakkı kiliseye ve dine hiç çekincesiz girdiyse yaşlıların, genç kuşağın bedeni, ruhu, gücü, mutluluğu ve mutsuzluğu üzerinde egemen olma katlanılmaz isteği karşısında nasıl eli-kolu bağlı durulabilirdi?

Bu sorunlar, toplumun bütün eski bağlarının gevşediği ve kalıt alınmış bütün kavramların sarsıldığı bir çağda, ortaya atılmalıydı. Dünya bir çırpıda on kat büyümüştü; bir yarıkürenin dörtte-biri yerine, şimdi, Batı Avrupalıların gözleri önünde bütün bir yerküre duruyordu ve onlar öbür yedi dörtte-bire de sahip olmak için ivecenlik gösteriyorlardı. Ve eski, dar ülke sınırları gibi, yukarda sözü edilen bin yıllık ortaçağ düşünce tarzının sınırları da ortadan kalkıyordu. İnsanın gözlerinin önünde olduğu gibi, kav-

rayışının önünde de sonsuz geniş bir ufuk açılıyordu. Hindistan'ın zenginlikleri, tatlı ama burjuva ölçüde coşturuculukları ve Meksika ve Potosi ocaklarındaki varlıkları ile altın ve gümüş karşısında baştan çıkan genç adam için saygınlığa önem vermenin, kuşaklarca kalıt alınmış şerefli lonca üstünceliklerinin ne değeri olurdu. Burjuvazinin gezgin şövalyelik çağıydı; onun da romantikliği ve son tahlilde burjuva amaçları vardı.

Yükselmekte olan burjuvazinin, özellikle kurulu düzenin en çok sarsıldığı protestan ülkelerde, evlilik için de özgürlüğü gittikçe daha çok tanıması ve yukarda anılan tarzda uygulanması böyle oldu. Evlilik sınıf-evliliği olarak kalıyordu, ama [evliliğe] katılanlara sınıf içinde belirli bir seçme özgürlüğü bırakılıyordu. Ve şiirsel anlatımlarda olduğu gibi ahlaki teoride de kâğıt üzerinde hiçbir şey, eşlerin karşılıklı cinsel sevgisine ve gerçek özgür anlaşmasına dayanmayan herhangi bir evlilikten daha sağlam değildi. Kısacası, aşk evliliği, yalnız *droit de l'homme** olarak değil, istisnai bir biçimde *droit de la femme*** olarak da, insan hakkı olarak kabul edildi.

Ama bu insan hakkı, bütün öbür sözde insan haklarından bir noktada ayrılıyordu. Bunlar pratikte egemen sınıfa, burjuvaziye özgü kalır ve ezilen sınıfa, proletaryaya, dolaylı ya da dolaysız çok görülür iken, burada tarihin cilvesi gene beklendiği gibi oluyordu. Egemen sınıf bilinen ekonomik etkilerin egemenliğinde kalır ve bundan ötürü yalnız istisnai durumlarda gerçekten özgürce kararlaştırılmış evlilikleri olur, oysa, gördüğümüz gibi, böyle evlilikler egemenlik altındaki sınıf için kuraldır.

Bundan dolayı, evlilik bağıtının tam özgürlüğü, kapitalist üretimin ve onun yarattığı mülkiyet ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla, eş seçmede bugün hâlâ pek büyük bir etkisi bulunan bütün ikincil ekonomik saygınlıklar ortadan kalkınca, ancak o zaman sağlanabilir. O zaman, karşılıklı duygudaşlıktan başka hiçbir güdü de kalmaz.

Ama cinsel aşk doğası gereği [başkalarını] dışarıcı *(ausschliesslich)* olduğu için —bu dışarıcılık günümüzde yalnız kadında

* Hem "İnsan hakkı" hem "erkek hakkı" anlamına gelir. —ç.

** Kadın hakkı —ç.

tümüyle gerçekleşmesine karşın—, cinsel aşka dayalı evlilik de doğası gereği tek-eşli-evliliktir. Grup evliliğinden tek-eşli-evliliğe ilerlemeye özellikle kadının işi gözüyle bakan Bachofen'in ne kadar haklı olduğunu görmüştük; yalnız çift-eşli-evlilikten *(Paarungsche)* tekeşliliğe gelişme erkeklerin yararınadır; ve tarihsel olarak, sonucu kadınların durumunun kötüleşmesi ve erkeklerin sadakatsizliğinin kolaylaştırılması olmuştur. Dolayısıyla, erkeklerin alışkanlık halindeki bu sadakatsizliğine kadınların katlanmasına yol açan nedenleri —kendi varlıkları ve daha çok da çocukların geleceği için duydukları kaygı— doğuran ekonomik koşullar kalkarsa, kadının böylelikle erişeceği eşit durum, şimdiye kadarki bütün deneyime göre, daha fazla ölçüde şu sonucu verecektir: Erkekler, kadınların çok-kocalı *(polyandrisch)* olduğundan daha çok tekeşli *(monogam)* olacaktır.

Ama tekeşlilik, ona mülkiyet ilişkilerinden doğmuş olmasıyla damgasını vuran bütün karakterlerini kesinlikle yitirecektir; ve bunlar, birincisi erkeğin üstünlüğü ve ikincisi evliliğin bozulmazlığıdır. Evlilikte erkeğin üstünlüğü, onun düpedüz ekonomik üstünlüğünün sonucudur ve onunla birlikte kendiliğinden çöker. Evliliğin bozulmazlığı kısmen tekeşliliğin doğduğu ekonomik durumun, kısmen de bu ekonomik durum ile tekeşlilik arasındaki bağlantının henüz gereği gibi anlaşılmadığı ve dinsel olarak abartıldığı çağdaki geleneğin sonucudur. Bu bozulmazlık bugün bin türlü bozulmuştur. Yalnız aşka dayalı evlilik ahlaki ise, yalnız aşkın varlığını sürdürdüğü evlilik ahlakidir. Ama bireysel cinsel aşk nöbetinin süresi bireylere göre, özellikle erkeklerde, çok farklıdır; ve sevginin tümüyle sona ermesi, ya da yeni bir tutkulu aşkla yitirilmesi, boşanmayı toplum için de, her iki yan için de, iyi bir iş haline getirir. Yalnız, insanlar bir boşanma davasının yararsız çamurlarına batmaktan korunacaktır.

Öyleyse, kapitalist üretimin yakın olan süpürülmesinden sonra cinsel ilişkilerin düzenlenmesi üzerine bugünden öngörebileceğimiz şey, özellikle olumsuz türdendir. Çoğunlukla çökecek olanla sınırlıdır. Peki ama ne olacak? Bu, yeni bir kuşak yetişince belli olacak: yaşamlarında bir kadını parayla ya da başka bir

toplumsal güç aracılığıyla satın almak durumunda asla kalmamış erkeklerden, ve gerçek aşktan başka hiçbir güdüyle kendini bir erkeğe vermek, üstelik ekonomik sonuçlardan korkup kendini asla sevdiğine sunmaktan kaçınmak durumunda kalmamış kadınlardan bir kuşak. İşte bu insanlar varolunca, bugün yapmaları gerektiğine inanılan şeye hiç kulak asmayacaklar, kendi pratiklerini ve her bireyin pratiğini yargılayacak kamuoyunu kendileri yaratacaklardır — nokta.

Şimdi, epeyce uzaklaştığımız Morgan'a dönelim. Uygarlık dönemi sırasında gelişmiş toplumsal kurumların tarihsel incelemesi, onun kitabının çerçevesini aşar. Onun için, bu çağ boyunca tekeşliliğin başından geçecekler onu pek az uğraştırır. O da, tekeşli ailenin gelişmesinde cinslerin tam hak eşitliğine doğru bir ilerleme, bir yaklaşma görür; bununla birlikte bu amaca erişildiğini sanmaz. Ama der ki: "ailenin ardarda dört biçimden geçtiği ve şimdi beşinci bir biçimde bulunduğu olgusu kabul edilirse, bu biçimin gelecek için sürekli olup olamayacağı sorusu ortaya çıkar. Olanaklı biricik yanıt şudur: Tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, bu biçim, toplum geliştiği ölçüde gelişmek, toplum değiştiği ölçüde değişmek zorundadır. Bu biçim, toplumsal sistemin yaratısıdır ve onun gelişme durumunu yansıtacaktır. Tekeşli aile, uygarlığın başlangıcından beri, ve çok belirgin olarak modern çağda iyileştiği için, hiç değilse, her iki cinsin eşitliğine ulaşılıncaya kadar, daha da yetkinleşme gücü vardır. Tekeşli-aile uzak gelecekte toplumun istemlerini karşılayamaz duruma düşerse, ardılının hangi nitelikte olacağını önceden söylemek olanaksızdır."

F. Engels, aynı yapıt, S. 77-84.

Özgürler ile köleler arasındaki ayrımın yanında, varlıklılar ile yoksullar arasındaki ayrım da ortaya çıktı — yeni işbölümüyle birlikte toplumda yeni bir sınıflara ayrılma. Bireysel aile başkanlarının mülkiyet farkları, varlığını sürdürdüğü her yerde eski komünist ev topluluğunu parçalar; onunla birlikte toprağın bu topluluk için ortaklaşa işlenmesine son verir. Ekilebilir toprak,

tek tek ailelere kullanmaları için önce geçici, sonra sürekli olarak bırakılır; tam özel mülkiyete geçiş, çift-eşli-evlilikten *(Paarungsche)* tekeşliliğe geçişle birlikte ve ona koşut olarak kerte kerte tamamlanır. Tek-eşli-aile *(Einzelfamilie)* toplumda ekonomik birim olmaya başlar.

F. Engels, aynı yapıt, S. 159.

Uygarlığın kendisiyle birlikte başladığı meta üretimi aşaması, ekonomik olarak, 1. metal paranın, onunla birlikte para-sermayenin, faizin ve tefecinin; 2. üreticiler arasında aracılık eden tüccarların; 3. özel mülkiyetin ve ipoteğin; 4. egemen üretim biçimi olarak köle emeğinin başlamasıyla belirlenir. Uygarlığa uygun düşen ve onunla birlikte başatlaşan aile biçimi, tekeşliliktir, erkeğin kadına egemenliğidir, ve toplumun ekonomik birimi olarak tek-eşli-ailedir. Uygarlaşmış toplumun özeti, bütün tipik dönemlerde istisnasız egemen sınıfın devleti olan ve aslında, bütün durumlarda, ezilen, sömürülen sınıfların baskı altında tutulmasına yarayan makine olarak kalan devlettir.

F. Engels, aynı yapıt, S. 170-171.

Öte yandan, toplumsal koşullarımız o türlüdür ki, bir erkeğin bir kadına büyük bir haksızlık etmesi resmen kolaylaştırılır, ve kendisini böyle suçtan aklayabilecek kaç erkek vardır? Gidin, kadınlar sizi saymıyor! diyordu bunu kendi deneyimiyle bilen en ululardan biri.

F. Engels, "Brief an Louse Kautsky am 11. Oktober 1888 aus London", Marx-Engels, *Werke,* Band 37, Berlin 1967, S. 107.

Dolayısıyla zina yasağı için biraz veri. Onu kullanabilecek misiniz, elbette bilmiyorum. Konu huylandırıcıdır, ve değinmek yararlı olmaktan çok zararlı mıdır, değil midir, bilmelisiniz. Ne olursa olsun, ahlaki darkafalılığa düşmeden bu buyruğun nasıl ele alınabileceği konusunda size bir yol göstermek istedim, ve elimin altında bulunduğu kadarıyla, bu olay üzerine tarihsel veri derle-

mek size herhalde yararlı olabilir.

F. Engels, "Brief an Eduard Bernstein am 12. Maerz 1881 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 35, Berlin 1967, S. 169.

Şimdi rahatsızlık böylesine önemliyse —neden ötürü olursa olsun, farketmez— ki ciddi olarak ayrılma kararındasınız, görünüşe göre her şeyden önce kadının ve erkeğin günümüz koşullarındaki durumlarının farklılığı iyice düşünülmelidir. Ayrılma, erkeğe toplumsal bakımdan kesinlikle zarar vermez; erkek bütün toplumsal konumunu korur, yeniden bekar oluverir. Kadın bütün konumunu yitirir, her şeye yeni baştan ve daha da güçleşmiş koşullarda başlamak zorundadır. Bundan ötürü, kadın ayrılmaktan söz ederse, erkek her şeyi yapabilir, alçalmaksızın ondan dilekte bulunabilir ve ona yalvarabilir; oysa erkek ayrılmayı yalnızca şöyle bir anıştırsa, o zaman kadın, kendine saygısı varsa, onun sözünü hemen senet saymaya nerdeyse zorlanmış olur.

F. Engels, "Brief an Karl Kautsky am 17. Oktober 1888 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 35, S. 114-115.

Bay Dühring'in dişi cinsiyet üzerine olan soylu düşünceleri, bugünkü topluma yönelttiği şu suçlamadan anlaşılır:

"Fahişelik, insanın insana satılmasına dayalı baskı toplumunda, zorla evliliğin erkekler yararına olan kendiliğinden anlaşılır tamlayanı olarak geçerlidir, ve *kadınlar için buna benzer bir şey olamaması, en kavranılır, ama aynı zamanda en anlamlı* olgulardan biridir."

Bu kompliman için bay Dühring'in kadınlardan alacağı övgüyü, dünyada hiçbir şey pahasına muhatap olmak istemezdim. Bununla birlikte, bay Dühring, kadın kayrasının (lütfunun) artık hiç de alışılmamış bir şey olmayan bu gelir türünü tümüyle bilmiyor olabilir mi? Ama bay Dühring dava vekili adayı olmuştu ve benim zamanımda, otuzaltı yıl önce, asteğmenlerin sözünü etmezsek, dava vekilliği adaylığı *(Referendarius)* ile kadın kayrası-

nın *(Schürzenstipendiarius!)* çoğu zaman uyaklı düştüğü Berlin'de oturmaktadır!

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwalezung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, S. 303.

Köln, 18 Aralık. *Rheinische Zeitung*, boşanma yasası tasarısı ile ilgili olarak, tutarsızlığını ona şimdiye kadar hiçbir yanın kanıtlamadığı *tümüyle apayrı* bir konumu benimsedi. *Rheinische Zeitung*, şimdiye kadarki Prusya evlilik yasalarını gayri ahlaki, boşanmanın şimdiye kadarki sayısız nedenlerini ve açık-saçıklığını kabul edilmez, bütün eski Prusya yargılama yönteminde yürürlükte olan prosedürü konunun değerine elverişsiz bulduğu kadarıyla, tasarıdan yanadır. Buna karşılık *Rheinische Zeitung* yeni tasarıya esas olarak şu itirazlarda bulundu: 1. Bir *reform* yerine *yalnızca* bir *gözden geçirmeye* (*Revision*'a) gidilmiş, demek ki, Prusya eyalet *(Land)* hukuku temel yasa olarak alıkonmuştur, böylece büyük bir eksiklik ve belirsizlik doğmuştur; 2. yasama, evliliği *ahlaki* değil, tersine, *dinsel* ve *kiliseyle ilgili* bir kurum gibi ele almıştır, demek ki evliliğin dünyevi varlığı tanınmamıştır; 3. prosedür çok kusurludur ve çelişkili öğelerin dışsal bir bileşimidir; 4. bir yandan polisiye, evlilik kavramıyla çelişen sertlikler, öte yandan sözde eşitlik nedenlerine karşı çok aşırı bir yumuşaklık tanınmamalıdır; 5. tasarının bütün kapsamı mantıklı sonuç çıkarma, kesinlik, açıklık ve köklü görüş noktaları bakımından istendiği gibi değildir.

Tasarının karşısında olanlar bu eksikliklerden birini kınadıkları oranda, bundan ötürü onlarla uyuşuyoruz, buna karşılık eski sistemi koşulsuz savunmalarını asla onayamayız. Daha önce söylediğimiz sözü bir daha yineliyoruz: "Yasama ahlakiliği buyurmazsa, gayri ahlakiliği hukuken daha az geçerli kabul edebilir. Bu muhaliflerin (kiliseyle ilgili kapsamın ve anılan öbür eksikliklerin muhalifi değiller) düşünüşünün neye dayandığını sorunca, bize hep istençlerinin tersine evlenmiş çiftlerin mutsuzluğundan söz ediyorlar. Mutçu *(eudaemonistisch)* bir görüş noktasını benimsiyorlar, yalnız iki bireyi düşünüyorlar, *aileyi* unutuyorlar, hemen hemen her boşan-

manın bir ailenin dağılması olduğunu ve, salt hukuksal bakımdan bile, çocukların ve onların yeteneklerinin keyfi yeğlemeden ve bunun doğuracağı yıkımdan bağımsız kılınamayacağını unutuyorlar. Evlilik ailenin temeli olmasaydı, arkadaşlıktan daha az yasama konusu olurdu. Onlar *yalnız* karı-kocanın bireysel istencini, ya da daha doğrusu, *özgür istencini* göz önünde tutuyorlar, ama *evliliğin istencini,* bu ilişkinin ahlaki özünü göz önünde tutmuyorlar. Oysa yasakoyucu kendini bir doğa bilgini gibi görmelidir. O, yasaları *yapmaz,* türetmez, yalnızca formülleştirir, ruhsal ilişkilerin içsel yasalarını bilinen olumlu *(positive)* yasalar halinde dile getirir. Yasakoyucu sorunun özünün yerine kendi düşüncelerini geçirir geçirmez ölçüsüz özgür istençten ötürü kınanmak gerekir; ve yasakoyucu da, özel kişiler sorunun özüne aykırı olarak kendi kaprislerini kabul ettirmek isterlerse, bunu ölçüsüz özgür istenç olarak görmekte daha az haklı değildir. Hiç kimse, evlenmeye zorlanmaz; ama herkes, evlenir evlenmez, evlilik yasalarına boyun eğmeye zorlanmalıdır. Bir kimse evlenince, evliliği, bir yüzücünün suyun ve ağırlığın doğasını ve yasalarını keşfettiğinden daha çok *keşfetmiş olmaz.* Bundan ötürü evlilik onun özgür istencine uymaz, ama onun özgür istenci evliliğe uymak zorundadır. Kim özgür istençle evliliği bozarsa, şunu öne sürer: Özgür istenç, *yasasızlık, evliliğin yasasıdır,* çünkü hiçbir sağduyulu, kendi davranışlarını üstüncelikli davranışlar, *yalnız kendisini* ilgilendiren davranışlar saymaya kalkmayacaktır, daha çok yasalı, *herkesi ilgilendiren* davranışlar olarak ilan edecektir. Peki, siz neye karşı çıkıyorsunuz? Özgür istencin yasa koymasına, ama aynı anda yasakoyucuyu özgür istençlilikle suçladığınız yerde, özgür istenci elbette yasa yapmak istemeyeceksiniz.

Hegel der ki: *Kendinde,* kavrama göre, evlilik ayrılmazdır, ama *yalnız* kendinde, yani yalnız kavramına göre. Ama bununla evlilik üzerine özgün hiçbir şey söylenmiyor. Bütün ahlaki ilişkiler, *gerçekleri* varsayılınca kolaylıkla inanıldığı gibi, kendi kavramlarına göre çözülmezdir. *Gerçek* bir devlet, *gerçek* bir evlilik, *gerçek* bir arkadaşlık çözülmezdir, ama hiçbir devlet, hiçbir evlilik, hiçbir arkadaşlık *kendi kavramına* kesinlikle uymaz, ve ailede bile olsa gerçek arkadaşlık gibi, dünya tarihinde gerçek devlet

gibi, devlet de gerçek evlilik de *çözülürdür*. Ahlaki hiçbir *varlık*, kendi *gerçekliğine* uygun değildir, ya da hiç değilse uygun olmak *zorunda* değildir. Bir varlığın kendini belirlenimine *(Bestimmung)* kesinlikle daha çok uymadığı o doğada çözülmenin ve ölümün kendiliğinden göründüğü gibi, dünya tarihinin bir devletin devlet ideası ile pek çok bakımdan çatıştığına, varoluşunu sürdürmesine uygun düşmediğine karar vermesi gibi, devlet de, *varolan* bir evliliğin hangi koşullarda bir evlilik olmaktan çıktığına karar verir. Boşanma şu açıklamadan başka bir şey değildir: Varlığı yalnız görünüş ve aldatmaca olan bu evlilik, *ölmüş* bir evliliktir. Bir evliliğin ölüp ölmediğine ne yasakoyucunun özgür istenci ne de özel kişilerin özgür istenci karar verebilir, tersine yalnızca *olgunun* özü karar verebilir; çünkü bir *ölüm açıklaması*, bilindiği gibi, oluntuya *(Tatbestand)* bağlıdır ve katılan yanların *isteklerine* bağlı değildir. Ama onlar fiziksel ölümde anlamlı, yadsınamaz kanıtlar isterlerse, yasakoyucu yalnızca *ahlaki* bir ölümün en şaşmaz belirtilerine göre saptamada bulunamaz; çünkü ahlaki ilişkilerin yaşamını korumak onun yalnız hakkı değildir, tersine, *görevidir*, kendi varlığını koruma görevidir!

Güvenilirlik, ahlaki bir ilişkinin *varlığının* artık onun *özüne* uymadığı *koşulların* önyargılar belirtilmeksizin bilimin durumuna ve genel anlayışa uygun düşürülmesi, halk istencinin bilinçli dışavurumunun yasası o istençle birlikte ve onun aracılığıyla yaratılırsa, hiç kuşkusuz ancak o zaman var olur.

Boşanmanın kolaylaştırılması ya da güçleştirilmesi üzerine ek bir sözümüz daha var: Dışsal her çarpma, her yaralama doğal bir cismi ortadan kaldırırsa, onu sağlıklı, sağlam, gerçekten biçimlenmiş sayar mısınız? Arkadaşlığınızın en küçük rastlantılara dayanamayacağı ve her kaprisin karşısında çözülmek *zorunda olduğu* bir aksiyom gibi konursa, kendinizi aşağılanmış saymaz mısınız? Oysa yasakoyucu, evlilik bakımından, yalnız onun ne zaman *çözülebileceğini*, dolayısıyla özüne göre *çözülmüş* olduğunu belirleyebilir. Yargısal çözülme içsel çözülmenin yalnızca tutanağa geçirilmesi olabilir. Yasakoyucunun görüş noktası, zorunluluğun görüş noktasıdır. Demek ki yasakoyucu, evliliği hiç zarar görmeksizin

birçok aykırılığa başarıyla dayanabilecek kadar güçlü sayarsa, evliliği *yüceltir*, onun derin ahlaki özünü tanır. Bireylerin isteklerine karşı yumuşaklık, bireylerin özüne karşı, onların ahlaki ilişkilerde beliren ahlaki sağduyusuna karşı bir sertliğe dönüşür.

Son olarak, Ren Ülkesinin (Renanya'nın) kendisiyle birlikte olmalarıyla övündüğü güç *boşanılan* ülkeler bazı bakımlardan *ikiyüzlülük* ile suçlanırlarsa, buna ancak ivecenlik diyebiliriz. Ancak onları kuşatan ahlak bozukluğunun sınırlarını aşmayan bir kavrayış, örneğin Ren Eyaletinde gülünç bulunan ve olsa olsa ahlaki ilişki kavramının nasıl yitip gittiğine ve her ahlaki olgunun bir *masal* ve bir yalan gibi anlaşılabildiğine bir kanıt olarak kabul edilen aynı suçlamayı göze alabilir; insanın saygısını kazanmamış böyle yasaların kaçınılmaz sonucu, bir yanılgıdır; bu yanılgı, maddesel horgörüden ideal horgörüye geçmekle ve ahlaki doğal güçler karşısındaki bilinçli boyun eğme yerine ahlaküstü ve doğaüstü bir otoriteye karşı bilinçsiz bir boyun eğmeyi istemekle ortadan kaldırılamaz.

K. Marx, "Der Ehescheidungsgesetzentwurf"
Marx-Engels, *Werke*, Band I, Berlin 1956, S. 148-151.

Boşanma sorununu alalım. Rosa Luxemburg, makalesinde tek tek bütün bölgelerin tam özerkliğiyle merkezileştirilmiş bir devlette, yasamanın en önemli dallarının, bu arada boşanmayla ilgili yasamanın, merkezi parlamentoya bırakılmak gerektiğini yazıyor. Bu boşanma özgürlüğünü demokratik devletin merkezi yönetimin gücüyle güvenceleme kaygısı tümüyle anlaşılabilir. Gericiler boşanma özgürlüğüne karşıdırlar, onun "dikkatle ele alınmasını" isterler ve "ailenin çöküşü" demek olduğunu haykırırlar. Buna karşı demokrasi, gericilerin ikiyüzlülük ettiklerini ve gerçekte polisin ve bürokrasinin tam yetkisini, bir cinsiyetin üstünçeliklerini ve kadının en kötü biçimde ezilmesini savunduklarını; gerçekte boşanma özgürlüğünün aile bağlarının "kopması" olmadığını, tam tersine, uygar toplumda biricik olanaklı ve sürekli temel üzerinde sağlamlaştırılması demek olduğunu algılamaktır.

Kendi yazgısını belirleme *(Selbstbestimmung)* özgürlüğünü, yani ayrılma özgürlüğünü savunanları ayrılıkçılıkla *(Separatismus)* suçlamak, boşanma özgürlüğünü savunanları aile bağlarını koparmayı istemekle suçlamak gibi aynı aptallık ve aynı ikiyüzlülüktür. Bunun gibi, burjuva toplumda, burjuva evliliğin dayandığı üstüncelikleri ve satın alınabilirliği savunanların boşanma özgürlüğüne karşı çıkması, kapitalist devlette kendi yazgısını belirleme özgürlüğünün, yani ulusların ayrılma özgürlüğünün reddi, yalnızca egemen ulusun ve yönetimde polis yöntemlerinin üstünceliklerini demokratik yöntemlerin zararına savunmak demektir.

W. I. Lenin, "Über das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", *Werke,* Band 20, Berlin 1961, S. 426.

V. İ. Lenin, *Ulusal Siyaset ve Proleter Enternasyonalizm Sorunları,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1998, I. baskı, S. 77. —*Ed.*

Aynı şey boşanma sorunu için de geçerlidir. *Ulusal* sorunla ilgili tartışmada bu sorunu Rosa Luxemburg'un ortaya attığını okura anımsatalım. Rosa Luxemburg, devletin içinde özerkliği (bölgelerin, eyaletlerin) savunmada sosyal-demokrat merkeziyetçiler olarak bizim, aralarında boşanmayla ilgili yasamanın da bulunduğu en önemli devlet sorunlarını, merkezi devlet gücüne, merkezi parlamentoya bırakma kararını benimsememiz gerektiği doğru görüşünü dile getirdi. Boşanma örneği açıkça gösteriyor ki, boşanma özgürlüğünü hemen istemeden demokrat ve sosyalist olunamaz; çünkü bu özgürlüğün yokluğu, ezilen cinsiyet için, kadın için ek bir boyunduruktur — kocadan ayrılma *özgürlüğünü* tanımanın bütün kadınları kocalarını bırakmaya özendirmek olmadığını farketmek asla güç değilse de!

P. Kiyevski "itiraz ediyor".

"Bu hak (boşanma hakkı) kadının kocasını bırakmak *istediği* hallerde, kadın bunu gerçekleştiremeyecek olursa, nasıl bir hak olur? Ya da bu gerçekleştirme *üçüncü* kişilerin istencine, ya da, daha kötüsü, bu kadının yerine geçmek isteyen kadınların istencine bağlı olursa? O zaman *bu türlü* bir hakkın ilanı için çabalar mıydık?? Elbette hayır!"

Bu itiraz gösteriyor ki, demokrasi ile kapitalizm arasındaki ilişki *genellikle* hiç kavranamıyor. Kapitalizmde ezilen sınıfların demokratik haklarını "gerçekleştirmelerini" olanaksız kılan ilişkiler —özel durumlar olarak değil, tersine, tipik görüngüler olarak— egemendir. Kapitalizmde boşanma hakkı pek çok halde gerçekleştirilemez; çünkü ezilen cinsiyete ekonomik bakımdan baş eğdirilmiştir; çünkü kapitalizmde kadın, kapitalizmde demokrasinin de belirli bir doğası olduğu gibi, yatak odasına, çocuk odasına ve mutfağa kapatılmış "ev-kölesidir". "Kendi" halk yargıcını, memurunu, öğretmenini, jüri üyesini vb. seçme hakkı, kapitalizmde, pek çok durumda, işçinin ve köylünün ekonomik uşaklaştırılması yüzünden gerçekleşmez. Aynı şey demokratik cumhuriyet için de geçerlidir: Bütün sosyal-demokratlar kapitalizmde demokratik cumhuriyetin bile yalnızca burjuvazi aracılığıyla memurların baştan çıkarılmasına ve borsa ile hükümetin bağlaşmasına vardığını bildikleri halde, programımız demokrasiyi "halkın kendi egemenliği" olarak "ilan etmektedir".

Ancak düşünmeye yeteneksiz ve marksizmi hiç bilmeyen kişiler bundan şu sonucu çıkarırlar: cumhuriyet değersiz olduğuna göre, boşanma özgürlüğü değersizdir, demokrasi değersizdir, ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkı değersizdir! Ama marksistler bilirler ki, demokrasi sınıf baskısını ortadan kaldırmaz, ama yalnızca sınıf savaşımına daha yalın, geniş, açık, kesin bir biçim verir; bizim gereksindiğimiz de budur. Boşanma özgürlüğü ne kadar tamsa, kadın için "ev-köleliği"nin kaynağının kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir. Devlet düzeni ne kadar demokratikse, işçiler için kötülüklerin kökünün kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir. Ulusal hak eşitliği ne kadar tamsa (ki ayrılma özgürlüğü olmaksızın tam *değildir*) ezilen ulusların işçileri için başlıca kötülüğün kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir. Vb..

Ve bir daha söyleyelim: marksizmin abecesini bıktırıncaya kadar yinelemek zorunda kalmak sıkıcıdır; ama P. Kiyevski onu bilmiyorsa ne yapalım?

P. Kiyevski, boşanma üzerine, Hazırlık Komitesinin bir dış

ülke yazmanı olan Semkovski'nin, anımsadığım kadarıyla Paris'te yayımlanan Golos'ta yazdığı gibi konuşuyor. Kuşkusuz, Semkovski boşanma özgürlüğünün bütün kadınları kocalarını bırakmaya çağırmak olmadığını, ama bir kadına bütün öbür erkeklerin söz konusu hanımın kocasından daha iyi olduğu gösterilmeye kalkılırsa, o zaman bunun aynı kapıya çıktığını kanıtlıyordu!!

Semkovski, kanıtlamasında unutuyordu ki bu bir maskaralık, bir sosyalistin ve demokratın görevlerinin ihlali değildir. Semkovski herhangi bir kadını bütün öbür erkeklerin kocasından daha iyi olduğuna inandırsaydı, bunu hiç kimse bir demokratın görevlerine bir sataşma olarak anlamazdı; olsa olsa şöyle denirdi: Büyük maskaralıklar olmaksızın hiçbir büyük parti olmaz! Ama Semkovski boşanma özgürlüğünü reddeden, örneğin kendisini bırakmak isteyen karısına karşı yargıyı, polisi ya da kiliseyi harekete geçiren bir insanı savunmayı ve ona demokrat demeyi düşünüverdiyse, o zaman —inanıyoruz ki— Semkovski'nin dış ülke yazmanlığındaki meslektaşları *bile,* en iyi sosyalistler değilseler de, onunla dayanışmazlar!

Gerek Semkovski, gerek P. Kiyevski boşanma üzerine konuştular, sorunu anlamadıklarını gösterdiler, ve işin özüne dokunmadılar. *Bütün* demokratik haklar gibi boşanma hakkı da kapitalizmde güç gerçekleştirilebilir, koşullu, sınırlı, iyice biçimsel bir karakter taşır, ve buna karşın dürüst bir sosyal-demokrat, bu hakkı reddedenleri, değil sosyalist, demokrat bile saymaz. Ve işin özü budur. *Bütün* "demokrasi", kapitalizmde çok sınırlı ve çok koşullu olarak gerçekleştirilebilen "haklar"ın ilanından ve gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir; ama bu ilan olmadan ve bu haklar için doğrudan doğruya hemen savaşım olmadan ve yığınlar böyle bir savaşım düşüncesiyle eğitilmeden sosyalizm *olanaksızdır*.

P. Kiyevski bunu kavramadığı içindir ki, özel konusuyla ilgili ana soruna, yani şu soruna da makalesinde hiç değinmedi: Biz sosyal-demokratlar ulusal baskıyı *nasıl* ortadan kaldıracağız?

P. Kiyevski, boş sözlerle, örneğin dünyanın nasıl "kana boyanacağı" vb. ile yetindi. (Konuyla hiç ilgisi olmayan bir şey.) Gerçekte geriye kalan bir tek şey var: Sosyalist devrim her şeyi

çözecektir! Ya da, P. Kiyevski'nin görüşünden yana olanların bazan söyledikleri gibi: kendi yazgısını belirleme hakkı, kapitalizmde olanaksız ve sosyalizmde ise gereksizdir.

Bu, teorik olarak anlamsız, pratik ve politik olarak şovenist bir anlayıştır. Bu anlayış, demokrasinin anlamının kavranmadığını gösteriyor. Sosyalizm, iki bakımdan demokrasi olmaksızın olanaksızdır: 1. Proletarya demokrasi uğruna savaşımla devrime hazırlanmazsa, sosyalist devrimi yapamaz; 2. Demokrasi tam gerçekleştirilmeden utkun sosyalizm kendi utkusunu savunamaz ve insanlık için devletin çözülüp dağılması gerçekleşemez.

W. I. Lenin, "Über eine Karikatür auf den Marxismus",
Werke, Band 23, Berlin 1960, S. 67-69.

Burjuva ülkelerinin, evlenme, boşanma ve evlilik-dışı çocuklarla ilgili yasalarıyla ve bu alandaki gerçek durumla en ufak bir tanışıklık bile, konuyla ilgilenen herkese, en demokratik burjuva cumhuriyetlerinde bile, modern burjuva demokrasisinin, bu bakımdan, kadınlara ve evlilik-dışı doğmuş çocuklara karşı gerçekten de feodal bir tavır koyduğunu göstermeye yetecektir.

Bu, menşevikleri, sosyalist-devrimcileri ve anarşistlerin bir kesimini, Batının onlara karşılık düşen bütün partileri gibi, demokrasi ve demokrasinin bolşeviklerce çiğnendiği yolundaki çığlıklarını sürdürmekten elbette alıkoymaz. Gerçekte evlilik, boşanma ve evlilik-dışı çocukların durumu gibi sorunlarda tutarlı bir biçimde demokratik olan tek devrim bolşevik devrimidir. Ama bu, her ülkede nüfusun büyük bir kesimini doğrudan doğruya ilgilendiren bir sorundur. Daha önce gerçekleşmiş ve kendini demokratik devrim olarak adlandırmış çok sayıdaki burjuva devrime karşın, ancak bolşevik devrim, bu bakımdan gericilere ve toprak köleliğine olduğu kadar egemen ve mülk sahibi sınıfların ikiyüzlülüğüne karşı da ilk defa kesin bir savaşım vermiştir. 10.000 evlilikte 92 boşanma, bay Sorokin'e inanılmaz bir sayı gibi görünüyorsa, bize yalnızca, ya yazarın varlığına hiç kimsenin inanamayacağı, yaşama pek kapalı bir manastırda yaşayıp yetiştirildiğini,

ya da bu yazarın gerçekleri gericiliğin ve burjuvazinin çıkarına bozduğunu kabul etmek kalır. Burjuva ülkelerdeki toplumsal koşulları yalnız bir dereceye kadar bilen kimse bile, gerçek boşanmaların gerçek sayısının (elbette kilise ve yasalarca kabul edilmemiş boşanmaların) her yerde karşılaştırma götürmeyecek kadar büyük olduğunu bilir. Rusya bu bakımdan öbür ülkelerden, yalnızca, yasalarımızın ikiyüzlülüğü ve kadının ve çocuklarının hak yoksunluğunu kabul etmemesiyle değil, ama açıkça ve devlet gücü adına her ikiyüzlülüğe ve her hak yoksunluğuna sistemli savaş açmasıyla da ayrılır.

W. I. Lenin, "Über die Bedeutung des Streitbaren Materialismus" *Werke*, Band 33, Berlin 1966, S. 222.

V. I. Lenin, "*Karl Marx ve Doktrini*", Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1995, 4. baskı, S. 140-141. —*Ed.*

Prigov Hekimler Kongresinde düşük sorunu, yani müdahale yoluyla vakitsiz çocuk aldırma sorunu büyük ilgi uyandırmış ve uzun tartışmalara yol açmıştır. Sözcü Liçkus sözde uygar modern devletlerde çocuk aldırmanın büyük ölçüde yaygınlığını ve korkunçluğunu gösteren veriler sunuyor.

New York'ta düşük sayısı yalnız bir yılda 80.000'e, Fransa'da her ay 36.000'e ulaşmaktadır. Petersburg'ta düşük yüzdesi beş yılda iki katına çıkmıştır.

Prigov Hekimler Kongresi, çocuk aldırma yüzünden ananın her türlü cezai kovuşturmaya uğramasına karşı olduğunu, oysa hekimlerin yalnız "çıkar amacı" ile düşük yaptırdıkları zaman cezalandırılmaları gerektiğini bildiren bir karar almıştır.

Tartışmada çoğunluk düşük yapmanın cezalandırılmamasından yana konuşmuş ve yeni-malthusçuluk denen soruna da (gebeliği önleyici önlemlere) doğal olarak değinmiş, bu arada sorunun toplumsal yanı üzerinde de konuşulmuştur. Örneğin *Ruskoye Slovo*'nun haber verdiğine göre, bay Vigdorçik "gebeliği önleyici önlemleri iyi karşılamak gerektiğini" açıklamış ve bay Astrahan alkış sağnağı altında şöyle haykırmıştır:

"Anaları dünyaya çocuk getirmeye inandırmalıyız ki, böylelikle çocuklar eğitim kurumlarında bozulsunlar, böylelikle çırak olarak satın alınıp kurtarılabilsinler. Böylelikle intihara sürüklensinler!"

Bay Astrahan'ın böyle bir seslenişinin alkış sağnağı kopardığı haberi doğruysa, bu olgu benim için hiç de şaşırtıcı değildir. Dinleyiciler darkafalı orta ve küçük-burjuvalardı. Onlardan en bayağı liberalizmden başka ne beklenebilir?

Ama işçi sınıfı açısından bakılırsa, "yeni-malthusçuluğun" bütün gerici özünün ve bütün acınasılığının bay Astrahan'dan alıntılanan bu sözden daha açık bir dışavurumu güç bulunur.

"Dünyaya çocuk getirin ki, böylelikle çocuklar bozulsunlar..." Yalnız bunun için mi? Neden varolan, kuşağımızı bozan ve yıkan yaşam koşullarına karşı savaşımı bizden daha iyi, daha birlikte, daha bilinçli, daha kararlı yürütmek için değil??

Köylünün, zanaatçının, aydının, genellikle küçük-burjuvanın düşünüşü ile proleterin düşünüşü arasındaki temel fark da burdadır. Küçük-burjuva yıkıma sürüklendiğini, yaşamın gittikçe zorlaştığını, varolma savaşımının gittikçe acımasızlaştığını, ailesinin ve ailesinin durumunun gittikçe çaresizleştiğini görüyor ve duyuyor.

Ama bunu *nasıl* protesto ediyor?

Umutsuzca yıkıma sürüklenen, geleceğinden kuşkulu, şaşırmış ve kaypak bir sınıfın temsilcisi olarak protesto ediyor. Hiçbir şey yapılamaz, çünkü yalnızca acılarımıza, sıkıntımıza, yoksulluğumuza ve aşağılanmamıza birlikte katlanacak daha az çocuğu olmak daha iyidir — küçük-burjuvanın çığlığı budur.

Sınıf-bilinçli işçi bu görüş noktasından tümüyle uzaktır. Ne kadar içten, ne kadar gönülden olursa olsun, böyle acı çığlıkların bilinci bulandırmasına izin vermez. Evet, biz işçiler, küçük mülk sahibi yığınlar gibi, dayanılmaz baskı ve acı ile dolu bir yaşam sürdürüyoruz. Kuşağımızın katlandıkları babalarımızınkinden daha çetindir. Ama bir bakımdan babalarımızdan çok daha mutluyuz. *Savaşmayı öğrendik ve hızla öğreniyoruz* — ve en iyisini, babalarımızın yaptığı gibi tek tek değil, burjuva lafebelerinin ka-

famıza ve gönlümüze yabancı sloganları adına değil, tersine, kendi sloganlarımız adına, sınıfımızın sloganları adına savaşmayı öğrendik ve öğreniyoruz. Babalarımızdan daha iyi savaşıyoruz. Çocuklarımız daha iyi savaşacaklar ve *yenecekler*.

İşçi sınıfı yıkıma gitmiyor, tersine, gelişiyor, savaşımda kuvvetleniyor, olgunlaşıyor, birleşiyor, kendini eğitiyor ve çelikleştiriyor. Toprak köleliliği düzeni, kapitalizm ve küçük üretim bakımından kötümseriz; ama işçi hareketi ve amaçları bakımından iyimseriz. Yeni bir yapının temellerini atmaktayız, ve çocuklarımız onu sonuna kadar kuracaklardır.

Bundan ötürüdür —yalnız bundan ötürüdür— ki, yeni malthusçuluğun, "yalnız kendimiz olursak, tanrının yardımıyla, nasıl olsa geçiniriz, iyisi mi çocuk yapmaktan vazgeçelim" diye korku içinde fısıldaşan duygusuz, bencil küçük-burjuva çiftlere özgü olan bu akımın düşmanıyız.

Bu, çocuk düşürmeyi ya da gebeliği önleyici yollar konusunda tıbbi yayınların dağıtımını cezalandıran bütün yasaların koşulsuz kaldırılmasını istememize elbette engel değildir. Böyle yasalar egemen sınıfların ikiyüzlülüğünden başka bir şey değildir. Bu yasalar kapitalizmin yaralarını iyileştirmez, tersine, ezilen yığınlar için yalnızca özellikle kötücül, özellikle katlanılmaz hale getirir. Tıbbi propaganda özgürlüğü ve erkek ve kadın yurttaşların en temel demokratik haklarını korumak — bu başka bir şeydir; yeni malthusçuluğun toplumsal öğretisi başka bir şeydir. Sınıf-bilinçli işçiler, bu gerici ve alçakça öğretiyi varolan toplumun en ilerici, en kuvvetli, büyük değişmelere en hazır sınıfına aşılama girişimlerinin hepsine karşı her zaman en amansız savaşımı verecektir.

W. I. Lenin, "Arbeiterklassa und Neomalthusianismus",
***Werke*, Band 19, Berlin 1962, S. 225-227.**

"Beyaz Esir Ticaretini Önleme Beşinci Uluslararası Kongresi" kısa süre önce Londra'da sona erdi.

Düşesler, kontesler, piskoposlar, papazlar, hahamlar, polis görevlileri ve her çeşit burjuva insanseverler orada savaş düzenin-

de yürüdü! Birçok şölen verildi ve görkemli birçok resmi tören yapıldı! Fuhuşun kötülüğü ve lanetlenmesi gerektiği üzerine ateşli bir yığın söylev verildi!

Peki ama, soylu burjuva delegelerin istedikleri savaşım araçları nelerdi? Başlıca iki araç: Din ve polis. Bunlar fuhuşa karşı en güvenilir ve en yerinde araçlarmış. *Leipziger Volkszeitung*'un Londra muhabirinin bildirdiğine göre, bir İngiliz delege, parlamentoda pezevenkliğe *dayak cezası* istemekle övünmüş. Gerçekten orada fuhuşa karşı savaşın modern "uygarlaşmış" yiğitleri varmış.

Kanadalı bir hanım, polisten ve "düşmüş" kızlar üzerindeki dürüst polis gözetiminden coşkuyla söz etmiş; ama işçi ücretlerinin yükseltilmesiyle ilgili olarak, işçi kadınların daha yüksek ücretlere yaraşır olmadığını belirtmiş.

Bir Alman piskopos, halk içinde gittikçe tutunan ve özgür aşkın yayılmasını özendiren modern materyalizme yıldırımlar yağdırmış.

Avsuturya delegesi Gaertner, fuhuşun toplumsal nedenleri sorununu, işçi ailelerinin yoksulluğunu ve yoksunluğunu, çocuk emeği sömürüsünü, dayanılmaz konut koşullarını vb.. ortaya atmayı deneyince, düşmanca haykırışlarla susturulmuş.

Ama bunun yerine, delege çevrelerinde, yüksek kişilikler üzerine öğretici ve tantanalı şeyler anlatılmış. Örneğin Alman Kayzeriçesi Berlin'de herhangi bir doğumevini ziyaret ederse, "evlilik-dışı" çocukların annelerinin *parmaklarına birer nişan yüzüğü takılırmış* — o yüce kadın, evlenmemiş annelerin bakışlarıyla incinmesin diye!!

Bu aristokrat-burjuva kongrelerde nasıl tiksinç bir burjuva ikiyüzlülüğün öne çıktığı kestirilebilir. İyilik akrobatları ve yoksulluğu ve yoksunluğu gülünçleştirmenin polisiye savunucuları, tam da aristokrasinin ve burjuvazinin istediği "fuhuşa karşı savaşım" için toplanmışlar...

W. I. Lenin, "Der Fünfte Internationale Kongreß für den Kamf gegendie Prostitution",
Werke, Band 19, Berlin 1962, S. 250-251.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZM / KOMÜNİZMDE KADININ KURTULUŞU

Ütopyacı değiliz. Biliyoruz ki niteliksiz her erkek işçi ve her aşçı kadın, devlet yönetimine hemen katılacak durumda değildir. Bunda gerek kadetlerle, gerek Breşkovskaya ve Çereteli ile anlaşıyoruz. O burjuvalardan yalnız şurada ayrılıyoruz: sanki yalnız zenginler ya da zengin ailelerden gelen memurlar devleti *yönetecek;* alışılmış, günlük yönetim işini yapacak durumda imişler önyargısı hemen bırakılsın istiyoruz. Devlet yönetimi için sınıf-bilinçli işçilerin ve askerlerin *eğitimi* sağlansın ve hemen işe başlansın, yani bütün çalışanların, bütün yoksul halkın bu eğitime katılması *başlatılsın* istiyoruz.

W. I. Lenin, "Werden die Bolschewiki die Staatsmacht behaupten?". *Werke,* Band 26, Berlin 1961, S. 97.

(Delegeler Yoldaş Lenin'i uzun süren coşkun alkışlarla selamlıyor.) Kadın yoldaşlar! Proleter ordunun kadınlar kesiminin kongresi belirli bakımdan

özellikle çok önemlidir; çünkü bütün ülkelerde en çetin koşullarda harekete geçenler kadınlardı. Ama çalışan kadınların büyük bir kesimi önemli ölçüde katılmadan hiçbir sosyalist devrim olamaz.

Bütün uygar ülkelerde, en ileri olanlarında bile, kadınlar öyle bir konumda bulunuyorlar ki, gerçekten ev-kölelerinden başka bir şey değildirler. Hiçbir kapitalist devlet, en özgürü bile, kadınların tam hak eşitliğini tanımıyor.

Kadın haklarındaki bütün sınırlamaları ortadan kaldırmak, Sovyet Cumhuriyetinin ilk görevlerinden biridir. Burjuva pisliğin, burjuva baskının ve aşağılanmanın bir kaynağını —boşanma davasını— Sovyet iktidarı tümüyle ortadan kaldırdı.

Boşanmada tam özgürlüğün yasallaşmasından bu yana nerdeyse bir yıl geçti. Yasal ve evlilik-dışı çocukların durumundaki ayrımı ve kadınlar için politik kısıtlamaları ortadan kaldıran bir kararname çıkardık. Çalışan kadınların eşitliği ve özgürlüğü dünyanın başka hiçbir yerinde böylesine tam gerçekleştirilmemiştir.

Biliyoruz ki yürürlükten kalkmış yasaların bütün ağırlığı işçi sınıfından kadının omuzlarına yükletilmişti.

Bizim yasamız, tarihte ilk defa, kadını haklarından yoksun bırakan bu duruma tümüyle son verdi. Ama önemli olan şey yalnızca yasa değildir. Bütün kentlerimizde ve sanayi bölgelerimizde, evlilikte tam özgürlükle ilgili bu yasanın kendisini ne kadar kolay kabul ettirdiği görülüyor; ama bu yasa, kırda çoğunlukla, büyük çoğunlukla, yalnız kâğıt üzerinde kalıyor. Orada hâlâ kilise evliliği ağır basıyor. Bu, papazların etkisine geri dönüştür; bu hastalıkla savaşmak eski yasamayla savaşmaktan daha güçtür.

Dinsel yasalara karşı savaşırken son derece dikkatli olmalıyız; bu savaşımda dinsel duyguları inciten kimse, büyük zararlara yol açar. Savaşım propaganda, aydınlatma yoluyla yürütülmelidir. Savaşımı sert yöntemlerle yürütürsek, yığınları kendimize karşı kışkırtabiliriz; böyle savaşım yöntemleri, halkın dinsel tarikatlara bölünmüşlüğünün derinleşmesine neden olur; oysa bizim kuvvetimiz birliktedir. Dinsel önyargıların en derin kaynakları yoksulluk ve bilgisizliktir; bu hastalıklarla da savaşmalıyız.

Kadın şimdiye kadar ancak bir köleninkine benzetilebilecek bir durumda bulunuyordu; ev halkıyla bunaltılan kadını bu durumdan yalnız sosyalizm kurtarabilir. Küçük işletmelerden ortaklaşa işletmelere ve ortaklaşa toprak işleyimine geçersek, kadının tam kurtuluşu ve köleliğinin sonu ancak o zaman gerçek olur. Bu güç bir görevdir, ama şimdi, yoksul köylü komitelerinin kurulduğu yerde, gün doğuyor, çünkü sosyalist devrim sağlamlaşıyor.

Kırsal halkın en yoksul kesimi ancak şimdi örgütleniyor, ve bu örgütlerde yoksul köylüler sosyalizme sağlam bir temel oluşturuyor.

Eskiden çoğu zaman şöyle olurdu: Kent devrimcileşir ve köy ancak ondan sonra eyleme geçerdi. Ama şimdiki devrim kırsal kesime güveniyor, onun önemi ve kuvveti de burada yatmaktadır. Bütün özgürleşme hareketlerinin deneyimi gösterdi ki, bir devrimin başarısı kadınların ona hangi ölçüde katıldığına bağlıdır. Sovyet iktidarı, kadının proleter sosyalist görevini özgürce yerine getirebilmesi için her şeyi yapıyor.

Sovyet iktidarı güç bir konumda bulunuyor; çünkü bütün emperyalist ülkeler Sovyet Rusya'ya hınç duyuyorlar ve bir dizi ülkede devrim yangınını alevlendirdiği ve sosyalizme doğru kesin adımlar attığı için ona savaş açmaya hazırlanıyorlar.

Şimdi, devrimci Rusya'yı yıkmak isteyenlerin, ayaklarının altındaki toprak bile kızgınlaşmaya başladı. Almanya'da devrimci hareket nasıl yayılıyor, biliyorsunuz. Danimarka'da işçiler hükümete karşı savaşıyorlar. İsviçre'de ve Hollanda'da devrimci hareket güçleniyor. Bu küçük ülkelerde devrimci hareketin kendi başına hemen hemen hiç önemi yoktur; ama bundan ötürü özellikle dikkate değerdir; çünkü o ülkelerde savaş olmadı, ve çünkü oralarda demokratik "hukuk" düzeni vardır. Böyle ülkeler harekete geçiyorlarsa, bu, devrimci hareketin bütün dünyada ilerlediğini gösterir.

Bugüne kadar başka hiçbir cumhuriyet, kadını kurtaramadı. Sovyet iktidarı kadına yardım ediyor. Davamız altedilemez; çünkü yenilmez işçi sınıfı bütün ülkelerde ayaklanıyor. Bu hareket

yenilmez sosyalist devrimin köklenmesi demektir. (Sürekli alkışlar. "Enternasyonal"in söylenmesi.)

W. I. Lenin "Rede auf dem I. Gesamtrussischen Arbeiterinnenkongress, 19. November 1918",
Werke, Band 28, Berlin 1959, S. 175-177.
V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Din*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1994, S. 55-57. —*Ed*.

Denetim konusundaki kararnamede düşüncelerim şu bakımlardan biraz tamamlanmalıdır: 1. İşçilerin birlikte çalışması için merkezi bir örgütün (ve yerel organların) yaratılması; 2. Proleter halktan güvenilir kişilerin sistemli katılımlarının, bu arada kadınların hiç koşulsuz 2/3 oranına kadar katılabilmelerinin yasal olarak sağlanması; 3. Sonraki görevler olarak şunların ön plana alınması:

a) Halkın çektiği güçlükler temel alınarak ivedi gözden geçirmeler;

b) Kırtasiyecilikle savaşım;

c) Hakların çiğnenmesine ve kırtasiyeciliğe karşı devrimci savaşım önlemleri;

d) Emek üretkenliğinin artırılmasına ve,

e) Ürün miktarının artırılmasına vb. özel önem vermek.

W. I. Lenin, "Notizen über die Reorganisation der staatlichen Kontrolle. An J. W. Stalin",
Werke, Band 28, Berlin 1970, S. 500.

Proletarya diktatörlüğünden komünizme giden yolda komünistlerin partisi, eski yapının yerlerine işçilerin ve köylülerin sınıf mahkemelerinin konduğu mahkemeler gibi burjuva egemenliğinin organı olan kuruluşları, demokratik parolaları sonuna kadar kullanarak, tümüyle ortadan kaldırır. Proletarya bütün iktidarı eline aldıktan sonra, o eski, belirsiz "yargıcın halkça seçimi" formülü yerine, "yargıcın çalışanların arasından ve yalnız çalışanlarca seçilmesi" sınıf parolasını koyar ve bunu bütün yargı örgütünde

gerçekleştirir. Çıkar sağlamak için hiçbir ücretli emek kullanmayan emekçilerin ve köylülerin yalnızca mahkemedeki temsilcisini seçen Komünist Partisi, kadınlara farklı davranmaz, her iki cinsiyeti gerek yargıç seçiminde, gerekse yargısal görev pratiğinde bütün haklarda eşitleştirir. Parti, yıkılmış hükümetin yasalarını kaldırdıktan sonra, sovyet seçmenlerince seçilmiş yargıçlara, partinin kararnamelerini uygulayarak proletaryanın istencini geçerli kılma ve, uygun bir kararname yoksa ya da kararname tam değilse, yıkılmış hükümetin yasalarını hesaba katmaksızın, sosyalist hukuk bilincini kılavuz edinme parolasını verir.

W. I. Lenin, "Entwurf des Programms der KPR (B) für den VIII. Parteitag im Maerz 1919",
Werke, Band 29, Berlin 1961, S. 115.

Hepimiz şunu da kabul etmeliyiz ki, devrim sorunlarına burjuva-aydınsal, yanıltmacalı bir yaklaşımın izleri her yerde, kendi saflarımızda bile, adım başında açıkça görünüyor. Örneğin basınımız, kokuşmuş burjuva-demokratik geçmişin bu çürük kalıntılarıyla pek az savaşıyor, gerçek komünizmin yalın, alçakgönüllü, ama canlı tohumlarına pek az destek oluyor.

Kadının durumunu ele alalım. Dünyanın hiçbir demokratik partisi, en ileri burjuva cumhuriyetlerin birinde bile, egemenliğimizin hemen ilk yılında bu bakımdan yaptıklarımızın yüzde-birini dahi onyıllarda yapmamıştır. Kadının hak eşitsizliği ile, boşanmanın sınırlanması ve boşanmanın bağlandığı çirkin formaliteler ile, evlilik-dışı çocukların tanınması, babalarının araştırılması ile vb. ilgili alçakça yasalardan, bütün uygar ülkelerde burjuvazinin ve kapitalizmin yüzkarası olan sayısız kalıntıları bulunan yasalardan, sözcüğün en gerçek anlamıyla taş üstünde taş bırakmadık. Bu alanda yaptıklarımızdan övünç duymak bin kez hakkımızdır. Ama toprağı eski burjuva yasaların ve düzenlemelerin molozlarından *ne kadar çok* temizlediysek, bunun yalnızca toprağın işlenmek için hazırlanması olduğunu, ama henüz toprağı işlemenin kendisi olmadığını o kadar iyi anladık.

Kadın, bütün özgürleşme yasalarına karşın, eskisi gibi *ev-kölesi* olarak kalıyor; çünkü onu mutfağa ve çocuk odasına kapatan ve onun yaratma gücünü düpedüz barbarca, üretken olmayan *(unproduktive),* bayağı, sinir törpüleyici, köreltici, yıpratıcı bir çalışmayla boşa harcamasına yol açan ev ekonomisinin ayrıntılarıyla eziliyor, bunalıyor, köreliyor, aşağılanıyor. *Kadının* gerçek *özgürleşmesi,* gerçek komünizm, ev ekonomisinin ayrıntılarına karşı, ya da daha doğrusu, sosyalist büyük ekonomi için onun *kökten değiştirilmesi* uğruna, (devlet çarkının başındaki proletaryanın yönetiminde) yığın savaşımı nerede ve ne zaman başlarsa, ancak orada ve o zaman başlayacaktır.

Teorik olarak her komünist için tartışılmaz olan bu sorunla pratikte yeterince ilgileniyor muyuz? Elbette hayır. Komünizmin şimdi bu alanda da varolan *tohumlarına* yeterince bakım gösteriyor muyuz? Hayır, gene hayır. Kamusal aşevleri, çocuk bakımevleri, yuvalar — bunlar bu türlü tohumların en güzel örnekleridir, bunlar bütün böbürlenmelerden, tumturaklı sözlerden, resmiliklerden uzak, *kadını özgürleştirmeye gerçekten* uygun olan, onun toplumsal üretimdeki ve kamu yaşamındaki rolünden doğan o erkek karşısındaki eşitsizliğini azaltmaya ve yeryüzünden kaldırmaya gerçekten uygun olan yalın, günlük araçlardır. Bu araçlar yeni değildir, (sosyalizmin bütün maddi önkoşulları gibi) geniş ölçekli kapitalizm tarafından yaratılmışlardır; ama kapitalizmde birincisi ancak bir az-bulunurluk olarak kalmışlardır, ikincisi — özellikle önemli olan budur— ya spekülasyonun, zenginleşmenin, aldatmanın, yanıltmanın bütün kötü yanlarıyla *kâr güden* girişimler, ya da en iyi işçilerin haklı olarak hınç duyduğu ve tiksindiği "burjuva iyilikseverliğinin gözboyayıcı örnekcikleri" olmuşlardır.

Kuşkusuz, bu kuruluşlar bizde çok arttı ve karakterlerini değiştirmeye *başladı.* Kuşkusuz, işçi ve köylü kadınlar arasında çok çeşitli *örgütleyici yetenekler* var; bildiğimiz gibi, bunlar, pratik bir işi yoluna koymayı bilen insanlar; onların yanında planlar, sistemler vb. konularda boş laf, gayretkeşlik, ağız dalaşı ve gevezelik bolluğu ile ilişiği olmayan çok sayıda iş arkadaşı ve daha çok

sayıda tüketici; ve bunlardan gittikçe daha çok etkilenen ve eğitilmeleri gereken "aydınlar" veya çiçeği burnunda "komünistler" var. Ama yeninin bu tohumlarını yeterince *koruyor ve kolluyor* değiliz.

Burjuvaziye bakın. Gereksindiği şey için reklam yapmayı ne kadar iyi biliyor! Kapitalistlerin gözünde "güvenilir örnek" oluşturan işletmeler, *onların* gazetelerinin milyonlarca nüshasında nasıl göklere çıkarılıyor, "güvenilir örnek" oluşturan burjuva düzenlemeler nasıl ulusal övünç konusu yapılıyor! Bizim basınımız en iyi kamusal aşevlerini ya da çocuk bakımevlerini anlatmaya, her gün yayın yaparak onlardan birkaçının örnek düzenlemelere göre kurulmasını sağlamaya, onlar için reklam yapmaya ve *güvenilir örnek* bir *komünist* çalışmayla insan emeğinde hangi tasarrufa, tüketiciler için hangi kolaylıklara, geçim araçlarından hangi tasarrufa, kadının evsel kölelikten hangi özgürleşmesine, sağlık koşullarında hangi iyileşmeye varıldığını, bunların kesinlikle gerçekleşebildiğini ve bütün topluma, bütün çalışanlara yayılabileceğini ayrıntılı olarak anlatmaya hiç ya da hemen hemen hiç çaba göstermiyor.

Güvenilir örnek bir üretim, örnek komünist subotnikler, her pud tahılın sağlanmasında ve dağıtımında örnek özen ve titizlik, örnek aşevleri, onlarda ve işçi evlerinde ya da ev bloklarında örnek temizlik — bütün bunlar şimdi basınımızın da, *her* işçi ve köylü örgütünün de dikkatinin ve yardımının on kat daha çok konusu olmalıdır. Bütün bunlar komünizmin tohumlarıdır, ve bu tohumların bakımı ortak ve en birinci ödevimizdir.

W. I. Lenin, "Die grosse Initiative",
Aynı yapıt, S. 418-420.

V. İ. Lenin, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, Bilim ve
Sosyalizm Yayınları, Ankara 1999, 4. baskı, S. 186-189. —*Ed.*

İlkel toplumda, insanlar küçük soy toplulukları halinde yaşarlar, bugünkü uygar insanlığın binlerce yıl uzaklaştığı bir çağda, gelişmelerinin henüz en alt basamağında, yabanıllığa yakın

bir durumda bulunurlarken —işte o çağda— devletin varlığının hiçbir belirtisi görünmez. Geleneklerin egemenliğini görürüz, soy birliğinde en yaşlıların kullanıp yararlandıkları otoriteyi, saygıyı, gücü görürüz, bu gücün zaman zaman kadınlara tanındığını görürüz —kadının o zamanki durumu, haklarından yoksun olduğu, horgörüldüğü bugünkü durumuna benzemezdi— ama, başkalarını yönetmek için, yönetimle ilgili ve yönetim amacıyla belirli bir baskı aygıtına, bir zor aygıtına, bugün hepinizin anladığı gibi, silahlı askeri birliklerin, hapishanelerin, ve başkalarının istencini zorla baskı altına almanın başka araçlarıyla temsil edilen bir aygıta planlı ve sürekli olarak buyuran özel bir insan kategorisini hiçbir yerde görmeyiz. Devletin özünü belirleyen bu şeyi hiçbir yerde görmeyiz.

Ama hiçbir devletin olmadığı bir zaman vardı; o zaman, genel ilişkiler, toplumun kendisi, disiplin, çalışma düzeni, alışkanlığın, geleneklerin gücüyle, soybirliğindeki en yaşlıların ya da çoğu zaman erkeklerle eşit hakları olan ve sık sık da daha yüksek bir konumda bulunan kadın üyelerin otoritesi ya da saygınlığı ile sürdürülüyordu, o zaman, yönetmek için hiçbir uzman, hiçbir insan kategorisi yoktu.

W. I. Lenin, "Über den Staat",
Werke, Band 29, Berlin 1970, S. 464-465.

Kadın yoldaşlar! Kadın işçiler konferansınızı selamlayabildiğim için çok sevinçliyim. Bugün çalışanlar yığınından her kadın işçiyi ve her bilinçli insanı en çok ilgilendiren konulara ve sorunlara değinmeme izin veriniz. Bu sıcak sorunlar, ekmek sorunu ve askeri durumumuzdur. Ama toplantınızla ilgili gazete haberlerinden öğrendiğim kadarıyla, bu sorunlar burada enine boyuna ele alınmıştır — askeri durumu yoldaş Trotski ve ekmek sorununu yoldaş Yakovleva ve yoldaş Zviderski. Dolayısıyla bu sorunlara değinmeme izin verilmiş oluyor.

Sovyet Cumhuriyetinde proleter kadın hareketinin genel görevleri üzerine, gerek genellikle sosyalizme geçişle bağlantılı so-

runlar üzerine, gerek şimdi özellikle zorunlu olarak ön plana çıkmış sorunlar üzerine bir çift söz söylemek istiyorum. Kadının durumu sorunuyla Sovyet iktidarı ilk gününden beri uğraşıyor. İnanıyorum ki, sosyalizme geçen her işçi devletinin ikili bir görevi olacaktır. Bu görevin birinci bölümü oldukça yalın ve kolaydır, kadını erkeğin karşısında haksızlığa uğratan eski yasalarla ilgilidir.

Batı Avrupa'daki özgürlük hareketlerinin savunucuları, uzun zamandır, onyıllardır değil, yüzyıllardır, bu eskimiş yasaların kaldırılmasını ve kadının erkekle hak eşitliğini istiyorlar. Ama bunu gerçekleştirmeyi Avrupa'nın demokratik devletlerinden hiçbiri, en ileri cumhuriyetlerden hiçbiri başaramadı; çünkü orada, kapitalizmin varolduğu yerde, mülkte ve akarda özel mülkiyetin, fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyetin bulunduğu yerde, sermayenin henüz gücünü sürdürdüğü yerde, erkeğin üstüncelikleri saklı kalıyor. Rusya'da kadının yasal hak eşitliği yalnızca 25 Ekim 1917'de işçilerin iktidara gelmesi sayesinde gerçekleştirildi. Sovyet iktidarı başlangıçtan beri, her sömürüye düşmanca karşı çıkan çalışanların bir iktidarı olma görevini benimsedi. Çalışanların mülk sahiplerince ve kapitalistlerce sömürülmesini olanaksızlaştırma, sermayenin egemenliğini yoketme görevini benimsedi. Sovyet iktidarı, mülkte ve akarda özel mülkiyet olmaksızın, fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyet olmaksızın, her yerde, bütün dünyada, en demokratik cumhuriyetlerde bile, çalışanları gerçekten yoksulluğa ve ücret köleliğine ve kadını iki kat köleliğe teslim eden şu özel mülkiyet olmaksızın, çalışanların yaşamlarını düzenlemelerini amaç edindi.

Sovyet iktidarı, çalışanların iktidarı, kurulmasının hemen ilk aylarında, kadını ilgilendiren yasaları kökten değiştirdi. Sovyet Cumhuriyetinde, kadına bir astlık konumu tanıyan hiçbir yasadan taş üstünde taş bırakılmadı. Özellikle kadının zayıf konumunu sömüren ve onu yasal olarak eşitsiz ve hatta çoğu zaman aşağı bir duruma indiren yasaları, yani boşanmayla ilgili, evlilik-dışı çocuklarla ve kadının çocuğun babasından nafaka alma hakkıyla ilgili yasaları kastediyorum.

Burjuva yasaların tam da bu alanda, en ileri ülkelerde bile, kadını haklarından yoksun bırakmak ve alçaltmak için kadının zayıf konumunu sömürdüğü kanıtlanmıştır. Ve tam da bu alanda, Sovyet iktidarı eski, adaletsiz, çalışan yığınların savunucuları için katlanılmaz olan yasalardan taş üstünde taş bırakmadı. Ve şimdi tam övünçle ve hiç abartmadan söyleyebiliriz ki, Sovyet Rusya'dan başka, kadınların tam hak eşitliğinden yararlandığı, kadının günlük yaşamda ve aile yaşamında özellikle belli olan aşağı bir durumda bulunmadığı bir ülke, dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bu bizim ilk ve en önemli görevlerimizden biriydi.

Bolşeviklere düşmanca karşı çıkan partilerle rastlantı sonucu ilişkiniz olursa, ya da Kolçak'ın veya Denikin'in elindeki bölgelerde Rusça yayımlanan gazeteler elinize geçerse, ya da bu gazetelerin görüş noktasında bulunan kişilerle konuşursanız, onların Sovyet iktidarını demokrasiye aykırı davranmakla suçladıklarını sık sık işiteceksiniz.

Biz, Sovyet iktidarının savunucuları, bolşevikler ve komünistler, Sovyet iktidarının yandaşları, demokrasiyi yaralamakla sürekli kınanıyoruz, ve bu suçlamayı kanıtlamak için Sovyet iktidarının Kurucu Meclisi dağıtmış olması gerçeği anımsatılıyor. Bu suçlamaları, bilinegeldiği gibi, şöyle yanıtlıyoruz: mülkte ve akarda özel mülkiyetin varolduğu, insanların birbirleriyle eşit olmadığı, sermayeye sahip olanın efendi, ama onun yanında çalışan başkalarının onun ücretli kölesi olduğu demokrasiye, böyle bir demokrasiye hiç değer vermiyoruz. Böyle bir demokrasi en ileri devletlerde bile yalnızca köleliği gizlemiştir. Biz sosyalistler, ancak çalışanların ve ezilenlerin durumunu iyileştirdiği zaman ve iyileştirdiği sürece demokrasinin yandaşlarıyız. Sosyalizm bütün dünyada her türlü biçimi ile insanın insanı sömürmesine karşı savaşımı görev edinmiştir. Sömürülenlere, haksızlığa uğrayanlara hizmet eden demokrasi bizim için gerçekten anlamlıdır. Çalışmayanlardan seçme hakkı alınırsa, insanlar arasında gerçek eşitlik olur. Çalışmayan, yememelidir de.

Bu suçlamalara yanıt olarak, şu ya da bu devlette demokrasinin nasıl gerçekleştirildiğinin sorulması gerektiğini söylüyoruz.

Bütün demokratik cumhuriyetlerde eşitlik ilan edilir; ama yurttaşlıkla ilgili yasalarda ve kadın haklarıyla, örneğin kadının ailedeki durumuyla ve boşanmadaki haklarıyla ilgili yasalarda, kadının hiçbir eşitlikten yararlanmadığını ve aşağılandığını adım başında görüyoruz, ve bunun demokrasiye bir aykırılık olduğuna, yani ezilenler bakımından demokrasiye bir aykırılık olduğuna inanıyoruz. Sovyet iktidarı yasalarında kadının haklarından yoksunluğunun en küçük bir izini bile bırakmayarak, demokrasiyi bütün öbür ülkelerden, en ileri olanlardan bile daha çok gerçekleştirdi... Yineliyorum: hiçbir devlet ve hiçbir demokratik yasama, Sovyet iktidarının kurulmasının hemen ilk aylarında kadın için yaptıklarının yarısını bile yapmamıştır.

Elbette, yalnızca, yasa çıkarmak yetmez, ve yalnızca kararnamelerle asla yetinmiyoruz. Ama, yasama alanında, kadını erkekle eşit duruma getirmek için yapabileceğimiz her şeyi yaptık, ve bundan haklı olarak övünç duyabiliriz. Sovyet Rusya'da kadının durumu şimdi öyledir ki, en ileri devletlerin görüş noktasından bile idealdir. Ama doğallıkla, bunun ancak bir başlangıç olduğunu biliyoruz.

Kadın ev ekonomisince sömürüldükçe, durumu her zaman sıkıntılı kalır. Kadının tam özgürleşmesi için ve erkekle gerçek eşitliği için toplumsal düzenlemeler gerekir, kadının genel üretken çalışmaya katılması gerekir. Kadın o zaman erkekle eşit konuma gelecektir.

Burada elbette kadının emek üretkenliği, emek kapsamı, emek süresi ve çalışma koşulları vb. bakımından eşitleştirilmesinden söz etmiyoruz; tersine, kadının ekonomik durumu yüzünden erkeğe oranla ezilmemesi gerektiğini söylüyoruz. Hepiniz biliyorsunuz ki, kadının bu olgusal *(faktisch)* ezilmesi tam hak eşitliği halinde de varlığını sürdürür; çünkü bütün ev ekonomisi onun omuzlarına yükletilir. Ev ekonomisi, pek çok halde, kadının yaptığı en üretken olmayan, en barbarca ve en ağır iştir. En dar çerçevede kalan, kadının gelişmesinin herhangi bir yolda yararlanabileceği hiçbir şey içermeyen bir iştir.

Sosyalist ülkü için uğraşıyoruz, sosyalizmin tam gerçekleş-

mesi için savaşıyoruz, ve burada kadın için büyük bir etkinlik alanı açılıyor. Şimdi zemini sosyalist kuruluş için düzenlemeye ciddi olarak hazırlanıyoruz; ama sosyalist toplumun gerçek kuruluşu, ancak kadının tam hak eşitliğini sağladığımız zaman ve onunla birlikte bu köreltici, üretken olmayan ıvır-zıvır işten kurtulan kadının yeni işe geçmesiyle başlayacaktır. Bu, bizi yıllarca, uzun yıllar boyunca uğraştıracak bir iştir.

Bu, asla kısa zamanda sonuç vermeyen ve hiçbir parlak etki vaadetmeyen bir iştir.

Kadını ev ekonomisinden kurtarabilecek örnek düzenlemeler yapıyor, aşevleri, çocuk yuvaları kuruyoruz. Ve bütün bu düzenlemelerin yapılması özellikle kadınların üstesinden gelmeleri gereken bir iştir. Söylemek gerekir ki, kadının ev köleliği durumundan kurtarılmasına yardım edebilecek bu türlü düzenlemeler, şu anda Rusya'da çok azdır. Yok denecek kadar azdır, ve Sovyet Cumhuriyetinin bugün içinde bulunduğu durum —yoldaşların burada size ayrıntılı olarak anlattıkları askeri durum ve yiyecek sağlama durumu— bu işte bizi engelliyor. Bununla birlikte, kadını ev-köleliğinden kurtaran bu düzenlemeler, bu amaç için en az olanak bulunan her yerde vardır.

İşçinin özgürleşmesi, işçinin kendi yapıtı olmalıdır diyoruz; bunun gibi, kadın işçilerin kurtuluşu da, kadın işçilerin kendi yapıtı olmalıdır. Böyle düzenlemelerin yapılmasıyla kadın işçilerin kendileri ilgilenmelidir, ve bu etkinlik kadının kapitalist toplumdaki konumundan tümüyle başka bir konuma yükselmesine yol açacaktır.

Eski, kapitalist toplumda politikayla uğraşmak isteyen için özel bir önyetişim gerekiyordu, ve bu yüzden kadının politikaya katılması en ileri en özgür kapitalist ülkelerde bile, son derece seyrekti. Bizim görevimiz çalışan her kadına politikanın yollarını açmaktır. Mülkte ve akarda ve fabrikalarda özel mülkiyet kaldırılır kaldırılmaz ve mülk sahiplerinin ve kapitalistlerin iktidarı çöker çökmez, çalışan yığınlar için, çalışan kadınlar için politikanın görevleri basit, açık ve herkesçe kesinlikle anlaşılır duruma gelir. Kapitalist toplumda kadın öyle adaletsiz bir durumdadır ki, erke-

ğe oranla politikaya katılması hiç denecek kadar seyrektir. Bunu değiştirmek için çalışanlar iktidara sahip olmalıdır, o zaman politikanın başlıca görevleri yalnızca çalışanların yazgısını doğrudan doğruya ilgilendiren şeyleri içerecektir.

Ve burada işçi kadının, yalnız partili kadın yoldaşın ve sınıf-bilinçli işçi kadının değil, ama partisiz ve en az sınıf-bilinçli işçi kadının işbirliğine gereksinim var. Sovyet iktidarı burada işçi kadına geniş bir etkinlik alanı yaratıyor.

Ülkemize karşı savaşan, Sovyet Rusya'ya düşmanlık duyan kuvvetlere karşı savaşımda çok güçlük çektik. Hem askeri bakımdan çalışanların devletine savaşla karşı çıkan kuvvetlere karşı, hem de yiyecek sağlama alanında vurguncular karşı zorlu bir savaşım vermemiz gerekti; çünkü emeklerini tümüyle buyruğumuza veren insanların sayısı, çalışanların sayısı, yeterince çok değildir. Ve burada Sovyet iktidarı için partisiz kadın işçilerin geniş yığınlarının yardımından daha değerli hiçbir şey olamaz. Onlara diyoruz ki: Eski, burjuva toplumda politik etkinliğe kapalı, karmaşık bir eğitim biçimi zorunlu olsun istenir. Oysa, Sovyet Cumhuriyetinde politik etkinliğin ana görevi, mülk sahiplerine karşı, kapitalistlere karşı, sömürünün ortadan kaldırılması uğruna savaşım olduğundan, Sovyet Cumhuriyeti işçi kadınlara kadının örgütleyici becerisiyle erkeğe yardım etmesinde gerçekleşen bir politik etkinlik sunar.

Örgütleyici çalışmayı yalnız milyonlar ölçüsünde gereksinmiyoruz, kadınlara etkinlik gösterme olanağını veren küçük ölçüde örgütleyici çalışmayı da gereksiniyoruz. Kadınlar, savaş koşullarında da, orduya yardım ve gerekirse orduda ajitasyonda, etkin olabilirler. Kadınlar her şeye etkin olarak katılmalıdırlar ki, Kızıl Ordu, düşünüldüğünü, kendisi için kaygılanıldığını görsün. Kadınlar bundan başka, yiyecek sağlanmasında, geçim araçlarının dağıtımında, yığınsal beslenmenin iyileştirilmesinde, kamusal aşevlerinin şimdi Petrograd'da çok sayıda düzenlendiği gibi yetkinleştirilmesinde etkin olabilirler.

Bunlar, kadın işçilerin etkinliğinin gerçekten örgütleyici önemi olan alanlardır. Ayrıca bu çalışmanın amacına ulaşması için kadınların büyük deneme işletmelerinde işbirliğine katılmaları gerek-

lidir. Çalışan kadınların büyük çapta işbirliği olmadan bu iş başarılamaz. Ve kadın işçi, bu işi tümüyle üstlenecek, yalnız geçim araçlarının dağıtımındaki denetime değil, kendisini ilgilendirdiği için onların daha kolay sağlanmasına da katılacak durumdadır. Bu, partisiz kadın işçinin tümüyle başarabileceği bir görevdir, ve bu görevin yerine getirilmesi, aynı zamanda, sosyalist toplumun sağlamlaştırılmasına özellikle yardım edecektir.

Sovyet iktidarının hedefi, mülkte ve akarda özel mülkiyeti tümüyle, fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyeti hemen hemen tümüyle kaldırdıktan sonra, bütün çalışanların, yalnız parti üyelerinin değil, ama partisizlerin de, yalnız erkeklerin değil, ama kadınların da ekonomik kuruluşa katılmasını sağlamaktır. Sovyet iktidarının başlattığı bu çalışma, ancak, bütün Rusya'da, yüzlerce değil, ama milyonlarca ve milyonlarca kadın katıldığı zaman başarılı olur. O zaman, inanıyoruz ki, sosyalist kuruluşun sağlam bir temeli olacaktır. Çalışanlar, o zaman, mülk sahipleri ve kapitalistler olmadan da kendilerine yetebileceklerini ve ekonomilerini yönetebileceklerini göstereceklerdir. O zaman Rusya'da sosyalist kuruluş öyle sağlam temellere dayanacaktır ki, Sovyet Cumhuriyetinin öbür ülkelerdeki ve Rusya'daki hiçbir dış düşmanı tehlikeli olamayacaktır.

W. I. Lenin, "Über die Augaben der proletarischen Fraunbewegung in der Sowjet-republik. Rede auf der IV. Konferenz pateiloser Arbeiterinnen der Stadt Moskau, 23. September 1919", *Werke*, Band 30, Berlin 1961, S. 23-29.

Sovyet iktidarının ikinci yıldönümü, bu sürede ulaşılanlara bir göz atmamıza ve bitirilmiş devrimin anlamını ve amaçlarını göz önüne getirmemize vesile oluyor.

Burjuvazi ve yandaşları, bizi demokrasiyi yaralamakla suçluyorlar. Oysa biz diyoruz ki, Sovyet devrimi demokrasinin hem derinlemesine hem de genişlemesine gelişmesi için, ve üstelik çalışan ve kapitalizm tarafından ezilen yığınlar için, dolayısıyla halkın büyük çoğunluğu için olan, (sömürenler, kapitalistler, zenginler için olan) burjuva demokrasiden farklı, (çalışanlar için olan)

sosyalist bir demokrasi için şimdiye kadar örneği görülmedik bir itki yarattı.

Kim haklı?

Bu soruyu incelemek ve onun derinine inmek, bu iki yılın deneyimlerinden ders alıp demokrasiyi daha da genişletmeye iyiden iyiye hazırlanmak demektir.

Kadının durumu burjuva ve sosyalist demokrasiler arasındaki farkı özellikle apaçık gösterir ve ortaya atılan soruyu özellikle anlaşılır yolda yanıtlar.

Burjuva cumhuriyette (yani mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işletmelerde, hisse senetlerinde vb. özel mülkiyetin bulunduğu yerde), demokratik cumhuriyet de olsa, *dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir ileri ülkede,* büyük Fransız (burjuva demokratik) devriminden beri beş çeyrek yüzyıl geçmiş olmasına karşın, kadın için tam hak eşitliği yoktur.

Burjuva demokrasisi sözde eşitlik ve özgürlük vaadeder. Gerçeklikte *bir tek,* en ileri burjuva cumhuriyet bile, insan soyunun yarısını oluşturan kadınları, erkekle tam yasal eşitliğe ve erkeğin vasiliğinden ve baskısından özgürleşmeye *ulaştırmadı.*

Burjuva demokrasisi *özgürlük* ve *eşitlik* üzerine kulağa hoş gelen boş sözler, tumturaklı sözcükler, abartmalı vaatler ve gürültülü parolalar demokrasisidir; gerçekte bütün bunlarla kadının özgürsüzlüğü ve eşitsizliği, çalışanların ve sömürülenlerin özgürsüzlüğü ve eşitsizliği gizlenir.

Sosyalist demokrasi ya da Sovyet demokrasisi, kulağa hoş gelen, ama yalan olan sözleri bir yana atar ve "demokratların", mülk sahiplerinin, kapitalistlerin ya da tahıl fazlalarını aç işçilere aşırı yüksek fiyatlarla satarak zengin olan tok köylülerin ikiyüzlülüğüne amansızca savaş açar.

Kahrolsun bu çirkin yalanlar! Ezilenler ile ezenlerin, sömürülenler ile sömürenlerin "eşitliği" olamaz, yoktur ve olmayacaktır. Kadın için erkeğin yasal üstüncelikleri karşısında hiçbir özgürlük olmadıkça, sermayenin boyunduruğundan işçinin; kapitalistlerin, mülk sahiplerinin ve tüccarların boyunduruğundan çalışan köylünün kurtuluşu olmadıkça, gerçek "özgürlük" olamaz,

yoktur ve asla olmayacaktır.

Yalancılar ve ikiyüzlüler, beyinsizler ve körler, burjuvazi ve yandaşları, genellikle özgürlük, genellikle eşitlik ve demokrasi konusundaki boş sözleriyle halkı aldatmak isterler. İşçilere ve köylülere şunu söylüyoruz: Yalancıların maskelerini kaldırın, körlerin gözlerini açın. Onlara sorun:

Hangi cinsiyetin hangi cinsiyetle eşitliği?

Hangi ulusun hangi ulusla eşitliği?

Hangi sınıfın hangi sınıfla eşitliği?

Hangi boyunduruktan ya da hangi sınıfın boyunduruğundan kurtuluş? Hangi sınıf için özgürlük?

Bu soruları *ortaya atmaksızın,* bunları ön plana çıkarmaksızın, bunların sessizce geçiştirilmesine, gizlenmesine, örtbas edilmesine karşı savaşmaksızın politikadan ve demokrasiden, özgürlükten, eşitlikten ve sosyalizmden söz eden kimse, çalışanların en acımasız düşmanıdır. Kuzu postuna bürünmüş kurttur, işçilerin ve köylülerin en kötü hasmıdır; mülk sahiplerinin, çarların ve kapitalistlerin bir uşağıdır.

Sovyet iktidarı, Avrupa'nın en geri ülkelerinden birinde, iki yıl içinde, kadının kurtuluşu için, "kuvvetli" cinsiyetle eşitleştirilmesi için bütün dünyadaki ileri, aydın, "demokratik" cumhuriyetlerin topunun 130 yılda yaptıklarından daha çok şey yaptı.

Aydınlanma, kültür, uygarlık, özgürlük — kulağa hoş gelen bu sözcüklere, dünyanın bütün kapitalist, burjuva cumhuriyetlerinde, evlilik ve boşanma, evlilik-dışı çocukların "yasal" çocuklar karşısında haksızlığa uğratılması ile ilgili inanılmaz bayağılıkta, tiksinç alçaklıkta, hayvanca kabalıkta yasalar, erkek için üstüncelikler, kadın için aşağılamalar içeren onur kırıcı yasalar eşlik eder.

Sermayenin boyunduruğu, "kutsal özel mülkiyet"in boyunduruğu, burjuvanın darkafalılığından, küçük mülk sahibinin bencilliğinden kaynaklanan despotluk — bunlar, burjuvazinin demokratik cumhuriyetlerini bile bu pis ve alçakça yasalara dokunmaktan alıkoydu.

Sovyet Cumhuriyeti, işçilerin ve köylülerin cumhuriyeti, bu yasaları bir vuruşta ortadan kaldırdı, burjuva yalandan ve burjuva

ikiyüzlülükten taş üstünde taş bırakmadı.

Kahrolsun bu yalan! Ezilen bir cinsiyet varoldukça, ezilen bir sınıf varoldukça, sermayede, hisse senetlerinde özel mülkiyet varoldukça, tahıl fazlalarıyla açları uşaklaştıran toklar varoldukça, *herkes için* özgürlükten ve eşitlikten söz eden yalancılar kahrolsun. Herkes için özgürlük değil, herkes için eşitlik değil, tersine, ezenlere ve sömürenlere karşı, ezme ve sömürme *olanağının ortadan kaldırılması için savaşım*. Parolamız budur!

Ezilen cinsiyet için özgürlük ve eşitlik!

İşçiler için, çalışan köylüler için özgürlük ve eşitlik!

Ezenlere karşı savaşım, kapitalistlere karşı savaşım, vurguncülara, kulaklara karşı savaşım!

Bu bizim savaşım parolamızdır, bu bizim proleter gerçekliğimizdir, sermayeye karşı savaşımın gerçekliğidir, *genel* özgürlük ve eşitlikle, herkes *için* özgürlük ve eşitlikle ilgili yaltakçı, ikiyüzlü, kulağı okşayan boş sözleri sermaye dünyasının yüzüne vurduğumuz gerçekliktir.

Ve özellikle bu ikiyüzlülüğü ortaya çıkardığımızdan ötürü, devrimci çabayla ezenlere karşı, kapitalistlere karşı ve kulaklara karşı, ezilenler için ve çalışanlar için özgürlüğü ve eşitliği gerçekleştirdiğimizden ötürü —özellikle bundan ötürü— Sovyet iktidarı bütün dünya işçilerinin gönlünü kazandı.

İşte bundan ötürüdür ki, Sovyet iktidarının ikinci yıldönümünde dünyanın bütün ülkelerinde işçi yığınlarının gönlü, ezilenlerin ve sömürülenlerin gönlü bizimledir.

İşte bundan ötürüdür ki, Sovyet iktidarının ikinci yıldönümünde, açlığa ve soğuğa karşın, bizi emperyalistlerin Sovyet Cumhuriyetine karşı savaşını zorla kabul etmek durumunda bırakan yoksunluklara karşın, davamızın haklılığına inancımız tamdır, tüm dünyada Sovyet iktidarının kaçınılmaz zaferine inancımız tamdır.

W. I. Lenin, "Die Sowjetmacht und die Lage der Frau",
Werke, Band 30, S. 104-107.

Kadın yoldaşlar! Kongrenize katılmamın olanaksızlığından ötürü selamlarımı size yazılı olarak iletir ve en iyi başarılar dilerim.

Şimdi iç savaşı başarıyla bitiriyoruz. Sovyet iktidarı sömürenlere karşı zaferiyle kendini sağlamlaştırıyor. Sovyet iktidarı kuvvetlerini hepimiz için, bütün çalışanlar için daha önemli olan, bize daha yakın ve daha iyi bilinen bir görev için yoğunlaştırabilir ve yoğunlaştırmalıdır: Kansız savaş için, açlığa, soğuğa ve karışıklığa karşı zafer için. Ve bu kansız savaşta işçi ve köylü kadınlar özel bir rol oynamaya çağrılıyor.

Petograd ili kadınlar kongresi, Sovyet iktidarına her zaman daha büyük zaferler getirmesi gereken ve getirecek olan bu kansız savaş için, çalışan kadınlardan bir ordu kurmaya, pekiştirmeye ve örgütlemeye yardım edebilir.

Komünist selamla. *V. Ulyanov (Lenin)*

W. I. Lenin, "An das Büro des Frauenkongresses des Petrograder Gouvernements am 10.1.1920",
Werke, Band 30, S. 289.

Merkez Komitesince verilen yönergelere dayanılarak bence üç tasarının hepsi bir tasarı haline getirilmelidir.

Görüşüme göre şunlar eklenmelidir:

1. Devlet denetim komisyonundaki işçi-ve-köylü denetleme "dairesi", devlet denetim komisyonunun *bütün* dairelerinde işçi-ve-köylü denetlemesini iyice yerleştirmek amacıyla, bağımsız bir daire olarak, ancak geçici olarak varolmalı, ama sonra, ortadan kalkmalıdır.

2. Amaç: Bütün çalışan yığını, yalnız erkekleri değil, *özellikle kadınları* da, işçi ve köylü denetlemesine katılmaya özendirmek.

3. Bu amaçla memurların vb. yer almadıkları (duruma uygun) yerel listeler düzenlenir,

— geri kalanların hepsi işçi ve köylü denetlemesine katılmaya *sırayla* kabul edilir.

4. Bu katılma, katılanların gelişimine göre değişken olmalıdır: okuma-yazması olmayan, hiç eğitim görmemiş işçiler ve köylüler için bir "dinleyici", bir tanık ya da yardımcı ya da bir öğrenci rolünde olmaktan; eğitilmiş, gelişmiş, şöyle ya da böyle *sınanmışlar* için bütün (ya da hemen hemen bütün) haklara sahip olmaya kadar.

5. İşçi ve köylü denetlemesinin geçim araçları, *metalar*, barınaklar, avadanlıklar, hammadde, yakıt vb. (özellikle aşevleri vb.) sağlanması üzerindeki denetime özel özen gösterilmelidir. Bu denetim (ki bunun için en tam yönergeler hazırlanmalıdır) *geniş çapta* kurulmalıdır.

Bunun için *kesinlikle* ve üstelik *istisnasız*, kadınlar görevlendirilmelidir.

6. Katılanlardan büyük bir yığının görevlendirilme işinde hiçbir karışıklık doğmaması için, görevlendirmenin hangi sırayla ve zamanla nasıl olması gerektiği vb. saptanmalıdır.

Katılmanın biçimleri de titizlikle düşünülmelidir (hep 2-3, seyrek olarak ve özel durumlarda daha çok katılımcı olmalıdır ki, memurlar gereksiz yere işten alıkonmasınlar).

7. Ayrıntılı bir denetleme yapılmalıdır.

8. Devlet denetim komisyonu memurları (özel yönergeyle) birincisi bütün işlemlerinde işçi ve köylü denetleme temsilcisini (ya da gruplarını) işe katmakla ve ikincisi *partisiz* işçilere ve köylülere konferanslar vermekle yükümlü kılınmalıdır (devlet denetim komisyonunun ilkeleri ve yöntemleri üzerine özellikle onanmış bir programa göre herkesçe anlaşılabilir konferanslar — belki de konferans yerine bizim çıkaracağımız (yani, devlet denetim komisyonunun, Stalin'in ve Avanessov'un, partinin de katılmasıyla çıkaracağı) bir kitapçık okunmalı ve yorumlanmalıdır).

9. Eyaletteki köylüler (kesinlikle partisiz köylüler) *giderek* merkezdeki devlet denetim komisyonuna katılmayı isteyeceklerdir; başlangıçta (daha çoğu uygun değilse) her ilden en az 1-2 ve sonra, ulaşım koşullarına ve başka koşullara göre, katılanların sayısı *artırılır*. Aynı şey partisiz işçiler için geçerlidir.

10. Yavaş yavaş, çalışanların devlet denetim komisyonuna katılmalarının parti ve sendikalar aracılığı ile incelenmesine geçilir, yani onların aracılığı ile, hepsinin katılıp katılmadığı ve devlet yönetimine katılanların eğitimi bakımından hangi sonuçlar alındığı incelenir.

Lenin

W. I. Lenin, "An J. W. Stalin am 24.1.1920",
Werke, Band 30, S. 290-291.

Kadın yoldaşlar! Moskova Sovyeti seçimleri gösteriyor ki, komünistlerin partisi işçi sınıfı içinde kuvvetlenmiştir.

Kadın işçilerin seçimlere daha çok katılmaları gereklidir. Sovyet iktidarı, yeryüzünde, kadının erkek karşısında haklarını çiğneyen ve erkeklere örneğin evlilik hukuku alanında ya da çocuklarla ilişkili olarak üstüncelikler veren bütün eski burjuva, aşağılık yasaları tümüyle ortadan kaldıran ilk ve biricik iktidar oldu. Sovyet iktidarı, çalışan bütün halkın devlet iktidarı olarak, bütün ülkelerin, en demokrat burjuva cumhuriyetlerin bile erkeğin aile hukukunda alıkonmuş olan o mülkiyet ilişkilerine bağlı bütün üstünceliklerini ortadan kaldıran ilk ve biricik iktidar oldu.

Nerede mülk sahipleri, kapitalistler ve tacirler varsa, orada yasa önünde erkek ile kadın arasında eşitlik olamaz.

Nerede mülk sahipleri, kapitalistler ve tüccarlar yoksa, nerede çalışanların devlet iktidarı bu sömürücüler olmaksızın yeni bir yaşam kuruyorsa, orada erkek ile kadın arasında yasal eşitlik vardır.

Ama bu yetmez.

Yasa önünde eşitlik henüz yaşamda eşitlik değildir.

Çalışan kadın yalnız yasa önünde değil, tersine, yaşamda da erkekle hak eşitliğini kazanmalıdır. Bu amaçla, çalışan kadınların kamusal düzenlemenin yönetimine ve devletin yönetimine gittikçe daha çok katılmaları zorunludur.

Kadınlar bu işbirliği ile bilgilerini çabucak genişletecekler ve erkeklere yetişeceklerdir.

Öyleyse sovyete, çalışan kadınları, komünist ve partisiz kadınları, daha çok seçin. Seçeceğiniz partisiz bir kadın işçi de olabilir; namusluysa ve anlayışla ve dürüstlükle çalışmayı biliyorsa — Moskova Sovyetine onu seçin!

Moskova Sovyetine çalışan daha çok kadın! Moskova proletaryası, zafere kadar savaşım için, eski hukuksal eşitsizliğe, kadının eski burjuvaca aşağılanmasına karşı savaşım için her şeyi yapmaya hazır olduğunu ve bunun için her şeyi yaptığını gösterebilir!

Proletarya, kadınların tam kurtuluşu için savaşmadan, kendini kesinlikle kurtaramaz.

N. Lenin

W. I. Lenin "An die Arbeiterinne am 21. Februar 1920", *Werke*, Band 30, S. 363-364.

Kapitalizm, ekonomik ve dolayısıyla toplumsal eşitsizlik ile biçimsel eşitliği birleştirir. Bu, kapitalizmin, burjuvazinin yandaşlarınca, liberallerce, yalanlarla gizlenmeye çalışılan ve küçükburjuva demokratlarca anlaşılmayan temel özelliklerinden biridir. Kapitalizmin bu özelliğinden, başka şeyler arasında şu sonuç çıkar: ekonomik eşitlik için kesin savaşımla birlikte kapitalist eşitsizliğin açıkça itiraf edilmesi ve belirli koşullarda bu açık eşitsizlik itirafının proleter devlet düzeninde (Sovyet sistemi) bile temel alınması zorunluluktur.

Ama biçimsel eşitliğe gelince (yasa önünde eşitlik, tok ile açın, mülklü ile mülksüzün "eşitliği") kapitalizm için tutarlılık *olanaksızdır*. Ve bu tutarsızlığın en kötü görünüşlerinden biri, kadın ile erkek arasındaki *hukuksal eşitsizliktir*. Hiçbir burjuva devlet, en ileri cumhuriyetçi, demokrat devlet bile, kadına tam hak eşitliği vermedi.

Ama Rusya Sovyet Cumhuriyeti, kadının haklarını sınırlayan yasal engellerin *hepsini* bir vuruşta *istisnasız* ortadan kaldırdı ve kadına yasa önünde tam hak eşitliği sağladı.

Denir ki, kadının hukuksal durumunun en iyi göstergesi, [toplumun] kültür düzeyidir. Bu savda derin bir gerçeklik bulunmaktadır. Bu görüş noktası bakımından da, ancak proletaryanın diktatörlüğü, ancak sosyalist devlet, daha yüksek bir kültür düzeyine ulaşabilir ve ulaştı da.

Bundan ötürü, proleter kadın hareketinin yeni, eşsiz güçlü atılımı, ilk Sovyet Cumhuriyetinin kurulması (ve pekiştirilmesi) ile ve —aynı zamanda ve onunla birlikte— Komünist Enternasyonal ile ayrılmaz biçimde bağlıdır.

Kapitalizmin doğrudan ya da dolaylı, tam ya da kısmen ez-

diği yığınlar bakımından, demokrasiyi güvenceye almıştır. Özellikle Sovyet düzeni ve yalnız Sovyet düzeni güvenceye almıştır. Bu, işçi sınıfının ve yoksul köylülerin durumundan açıkça anlaşılır. Bu, kadının konumunda açıkça görülebilir.

Ama Sovyet iktidarı *sınıfların ortadan kaldırılması* için, ekonomik ve toplumsal eşitlik uğruna en son kesin savaşım demektir. Demokrasi, kapitalizmin ezdiği yığınlar için, bu arada ezilmiş cinsiyet için olan bir demokrasi bile, *bize yetmez*.

Proleter kadın hareketi, biçimsel bir eşitlik için savaşımı değil, tersine, kadının ekonomik ve toplumsal eşitliği için savaşımı ana görevi bilir. Kadını toplumsal üretken emeğe katmak, onu sonsuz ve bunaltıcı mutfak ve çocuk odası ortamına kapatan köreltici ve alçaltıcı konumundan kurtarmak — ana görev budur.

Bu, hem toplumsal pratiğin hem de görüşlerin temelli bir dönüşümünü gerektiren uzun süreli bir savaşımdır. Bununla birlikte, bu savaşım, komünizmin tam zaferiyle sonuçlanacaktır.

W. I. Lenin, "Zum Internationalen Frauentag, 4. Maerz 1920",
Werke, Band 30, S. 400-401.

Kadın yoldaşlar! Konferansınızı ziyaret etme olanağım bulunmadığı için pek üzgünüm. Katılan herkese içten selamlarımı ve çalışmalarının gerçekten başarılı olması dileklerimi lütfen iletiniz.

Kadınların partinin ve sovyetlerin çalışmalarına katılmaları, savaşın bittiği ve barışçı örgütleyici çalışmanın —umarım, uzun zaman için— ön plana çıktığı tam şu sırada pek büyük önem kazanmıştır. Ama bu çalışmada kadınlar baş rolü oynamalıdırlar ve hiç kuşkusuz oynayacaklardır da.

Halk Komiserleri Kurultayı Başkanı.

V. Ulyanov (Lenin)

W. I. Lenin, "Grussbotschaft an die Gesamtrussische Konferenz der Gouvernements-Frauenabteilungen 6. Dezember 1920",
Werke, Band 31, Berlin 1959, S. 455.

Bolşevizmde ve Rus ekim devriminde başta gelen, temel

olan şey, kapitalizm koşullarında en çok ezilmişlerin politikaya katılmalarıdır. Onlar, monarşi koşullarında da, burjuva demokratik koşullarda da, kapitalistlerce aşağılandılar, aldatıldılar ve soyuldular. Mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyet ayakta kaldığı sürece, halk emeğinin kapitalistlerce bu aşağılanması, bu aldatılması, bu soyulması kaçınılmazdı.

Bolşevizmin özü, Sovyet iktidarının özü, burjuva demokrasisinin yalanlarını ve ikiyüzlülüğünü ortaya koymak, mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyeti ortadan kaldırmak ve bütün devlet iktidarını çalışan ve sömürülen yığınların ellerinde toplamaktır. Onlar, bu yığınlar, politikayı, yani yeni toplumun kurulması işini kendi ellerine alıyorlar. Bu güç bir iştir, yığınlar kapitalizmle sindirilmişler ve aşağılanmışlardır; ama ücretli kölelikten, kapitalist uşaklıktan kurtulmanın başka bir yolu yoktur ve olamaz.

Ama kadınlar politikaya katılmadan yığınlar politikaya katılamaz. Çünkü insan soyunun yarısını oluşturan kadınlar, kapitalizm tarafından kapitalizm koşullarında iki kat ezilmiştir. İşçi ve köylü kadınlar sermaye tarafından ezilirler ve bunun dışında en demokratik burjuva cumhuriyetlerde bile, birincisi, hak eşitlikleri tanınmadan kalırlar; çünkü yasa onlara erkekle eşit haklar vermez; ikincisi —ve en önemlisi— en kaba, en ağır, insanı en çok körelten işle, mutfaktaki ayrıntılarla ve genellikle aile yönetiminin ayrıntılarıyla ezildikleri için, "evsel kölelik" içinde kalırlar, "ev-köleleri" olarak kalırlar.

Bolşevik, sovyetik devrim, kadının ezilmesinin ve eşitsizliğinin köklerine baltayı öyle derinlemesine vurdu ki, şimdiye kadar yeryüzünde hiçbir parti ve hiçbir devrim bunu göze almamıştı. Bizde, Sovyet Rusya'da, kadın ile erkek arasındaki yasal eşitsizlikten de hiçbir iz kalmadı. Evlilik ve aile hukukundaki özellikle alçakça, genel, ikiyüzlü eşitsizlik, çocukla ilişkili eşitsizlik, Sovyet iktidarı ile baştan sona ortadan kaldırıldı.

Bu, kadının özgürleşmesi için yalnızca ilk adımdır. Ama burjuva, ve en demokratik bir tek cumhuriyet bile, bu ilk adımı olsun atmayı göze almamıştır. Bunu "kutsal özel mülkiyet" karşı-

sındaki korku yüzünden göze almamışlardır.

İkinci ve en önemli adım, mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyetin kaldırılmasıdır. Kadının tam ve gerçekten kurtulmasının, "evsel kölelik"ten kurtulmasının yolu, kadının ev yönetiminin küçük ayrıntılarından toplumsallaştırılmış büyük ev yönetimine geçmesiyle ve ancak böylelikle açılır.

Bu geçiş güçtür; çünkü burada söz konusu olan, pek derinlere kök salmış, alışılmış, katılaşmış bir "düzen"in (gerçekte bir "düzen"in değil, korkunç ve barbarca bir durumun) değiştirilmesidir. Ama bu geçiş başladı, iş ele alındı, yeni yola ayak bastık.

Ve işitilmedik ölçüde ağır ve güç, ama büyük, dünya tarihi çapında büyük ve gerçek kurtuluş hareketini başlatmış olan Sovyet Rusya'ya uluslararası kadın gününde, dünyanın bütün ülkelerindeki sayısız kadın işçi toplantılarından selamlar uçurulacak. Kudurmuş ve çoğu zaman canavarca burjuva gericilik karşısında cesareti yitirmemek için cesur seslenişler yankılanacak. Bir burjuva ülke ne kadar "özgür" ya da "demokratik" ise, o ülkedeki kapitalistler çetesi, işçilerin devrimine karşı o kadar çok azıtır ve kudurur; bunun bir örneği demokratik kuzey Amerika Birleşik Devletleridir. Emperyalist savaş, Avrupa'da ve geri kalmış Asya'da olduğu gibi, Amerika'da da, uyuklayan, dalgın, uyuşuk yığınları kesinlikle sarsıp uyandırdı.

Dünyanın bütün köşe-bucağında buzlar kırıldı.

Halkların kapitalizmin boyunduruğundan kurtuluşu, kadın ve erkek işçilerin sermayenin boyunduruğundan kurtuluşu, durdurulamaz biçimde ilerliyor. Bu işi milyonlarca ve milyonlarca kadın ve erkek işçi, kadın ve erkek milyonlarca köylü yürütecek. Ve bundan ötürüdür ki, emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulması işi bütün dünyada zafere ulaşacak.

W. I. Lenin, "Internationale Frauentag 1921, 4. III. 1921",
Werke, Band 32, Berlin 1961, S. 159-161.

BEŞİNCİ BÖLÜM

LENİN'DEN ANILAR

Yoldaş Lenin benimle üsteleyerek kadın sorunu üzerine konuştu. Yığın hareketinin önemli, vazgeçilmez bir parçası, belirli koşullarda sonucu çözüme bağlayacak bir parçası olarak kadın hareketine açıkça çok büyük bir önem veriyordu. Ona göre, kadının tam toplumsal hak eşitliğine kavuşturulması, elbette, komünistler için her türlü tartışmanın üstünde bir ilkeydi. Bu konudaki ilk uzun konuşmamızı Lenin'in Kremlin'deki büyük çalışma odasında, 1920 güzünde yaptık. Lenin kâğıtlarla ve kitaplarla kaplı, inceleme ve çalışma bakımından "dahice düzensizlik" göstermeyen yazı masasında oturuyordu.

"Ne olursa olsun, açık teorik temele oturan kuvvetli bir uluslararası kadın hareketi yaratmalıyız", diye konuşmaya başladı Lenin selamlaşmadan sonra, "marksist teori olmadan, hiçbir pratik olmaz, bu açık. Bu sorunda biz komünistlere de en büyük ilkesel açıklık gerekli. Kendimizi bütün öbür partilerden kesin sınırlarla ayırmalıyız. Ne yazık ki II. Uluslararası kongremiz kadın sorununun ele alınması sırasında dağıldı. Kongre sorunu ortaya attı; ama bir tutum takınmadı. Sorun hâlâ bir komisyonda bulunuyor. Ko-

misyonun bir karar alması gerekiyor. Tezler, yönergeler... Bununla birlikte şimdiye kadar pek bir şey yapmadı. Bu işte bize yardım etmeli."

Lenin'in, bana söylediği şeyi daha önce işitmiştim ve kendisine bu konudaki şaşkınlığımı belli ettim. Rus kadınlarının devrimde yaptıkları ve şimdi devrimin savunulması ve geliştirilmesi için yapmakta oldukları şeyden ötürü coşku içindeyim. Kadın yoldaşların Bolşevik Partideki durumuna ve etkinliğine gelince, parti bana örnek bir parti, kesinlikle örnek bir parti gibi görünüyordu. Parti, tek başına uluslararası bir komünist kadın hareketine değerli, eğitilmiş ve deneyimli güçler kazandırmış ve büyük bir tarihsel örnek sunmuştu.

"Bu doğru, çok iyi, çok güzel", dedi Lenin, sessiz, ince bir gülümsemeyle, "Petrograd'da, burada Moskova'da, taşradaki kentlerde ve sanayi merkezlerinde, proleter kadınlar devrimde olağanüstü davrandılar. Onlar olmadan zafere ulaşamazdık, ya da pek güç ulaşırdık. Bu benim görüşümdür. Ne kadar yürekliydiler, ve şimdi hâlâ ne kadar yürekliler! Katlandıkları bütün acıları ve yoksunlukları düşününüz. Ve onlar, sovyetleri savunmak istedikleri için, özgürlüğü ve komünizmi istedikleri için bu direnci gösterdiler. Evet, proleter kadınlarımız olağanüstü sınıf savaşçılarıdır. Hayran kalınmaya ve sevilmeye hak kazanmışlardır. Öte yandan, Petrograd'daki "anayasal demokrasi" hanımlarının da, karşımızda aristokratcıklardan daha çok cesaret gösterdikleri onanmalıdır. Bu, doğrudur. Partide güvenilir, sağduyulu ve yorulmadan çalışan kadın yoldaşlarımız var. Sovyetlerdeki ve yürütme kurullarındaki, halk komiserliklerindeki ve her türlü kamusal hizmetlerdeki önemli bazı noktaları onlarla ele geçirebildik. Kimileri, partide, proleter ve köylü yığınlar arasında, Kızıl Orduda gece gündüz çalışıyorlar. Bu bizim için pek değerlidir. Dünyanın her yerindeki kadınlar için de önemlidir ve kadınların yeteneklerini, emeklerinin toplum için ne kadar büyük önemi olduğunu gösterir. Proletaryanın ilk diktatörlüğü, kadının toplumsal tam hak eşitliği için gerçek kılavuzdur. O, kadın haklarıyla ilgili ciltlerce yazının yıktığından daha çok önyargı yıkmıştır. Ama yine de, uluslarara-

sı bir kadın hareketimiz yok, ve bu kesinlikle olmalı. Onu yaratmaya koyulmalıyız. O olmadan Enternasyonalimizin ve partilerinin çalışması tam değildir, asla tam olmayacaktır. Oysa devrim için elbirliğiyle çalışmalıyız. Anlatınız bana, dışarıdaki komünist çalışmanın durumu nasıl?"...

Sorunun Almanya'daki durumu üzerine özellikle ayrıntılı konuşmam doğaldı. Rosa Luxemburg'un bizi, en geniş kadın yığınlarını devrimci savaşımla kazanmak için buna ne kadar büyük önem verdiğini anlattım Lenin'e. Komünist Partinin kurulmasından sonra Rosa Luxemburg bir kadın gazetesi çıkması için çok uğraştı. Leo Jogiches, son kez benimle birlikte iken —pusuya düşürülüp öldürülmesinden bir-buçuk gün önce— partinin önündeki işleri benimle görüştü ve bana çeşitli görevler verdi; bunlardan biri de, çalışan kadınlar arasındaki etkinliğin örgütlenmesi için bir plan hazırlamaktı. Parti, ilk illegal konferansında bu sorunla uğraştı. Sosyal-demokrasinin her iki kanadından, savaş öncesinde ve savaş sırasında ortaya çıkmış eğitimli, deneyimli ajitatör ve önder kadınlar hemen hemen hepsi dipdiriydiler ve etkin proleter kadınları elleri altında tutuyorlardı. Bunun yanısıra, daha şimdiden, partinin bütün çalışmalarına ve savaşımlarına katılan çok enerjik, özverili kadın yoldaşlardan bir çekirdek oluşmuştu. Ama bu kadarı bile proleter kadınlar arasında bir etkinlik örgütlemeye yetmişti. Elbette her şey henüz başlangıcında; ama herhalde iyi bir başlangıç.

"Fena değil, hiç de fena değil!" dedi Lenin. "İllegal ve yarı legal çalışma sırasında kadın yoldaşların enerjisi, özverisi ve coşkusu, cesareti ve sağduyusu, çalışmanın gelişmesi bakımından iyi bir açılım sağlar. Bunlar partinin serpilmesi ve gücünün artması için, yığınları kazanmak ve eylemlerde bulunmak için değerli etkenlerdir. Peki ama kadın ve erkek yoldaşların bu sorundaki temel aydınlanmışlığı ve eğitimi ne durumda? Bu, yığınlar arasındaki çalışmada pek önemlidir. Bu, yığınların coşması için onlar arasında ağızdan ağıza dolaşan şeyi belirlemede pek etkilidir. Şu anda kimin söylediğini anımsayamadığım bir söz vardır: 'Büyük işler başarmak için coşkulu olmalıdır.' Biz dünyanın bütün çalı-

şanları, gerçekten hâlâ büyük işler başarmak zorundayız. Öyleyse kadın yoldaşlarınızı, Almanya'nın proleter kadınlarını coşturan nedir? Proleter sınıf-bilinçleri nasıl, ilgilerini, etkinliklerini günün politik istemleri üzerine yoğunlaştırıyorlar mı, düşüncelerinin merkezi nedir?

"Bu konuda Rus ve Alman yoldaşlardan garip bir şey işittim. Bunu söylemeliyim. Yetenekli bir komünist kadının Hamburg'ta fahişeler için bir gazete çıkardığı ve onları devrimci savaşım için örgütlemek istediği anlatıldı bana. O üzünçlü işinin icrasıyla ilgili polis buyruklarına karşı herhangi bir kusurdan ötürü hapse atılan fahişeyi bir makalesinde ele alırken, Rosa, bir komünist kadın olarak, insanca duygularla davrandı. Burjuva toplumun acınası iki kurbanı şunlardır: birincisi onun iğrenç mülkiyet düzeni ve ikincisi iğrenç ahlaki ikiyüzlülüğü. Bu, bellidir. Yalnız yontulmamış ve kısa görüşlü bir insan bunu unutabilir. Ama bunu kavramak, fahişeleri —açıkça söylemeliyim ki— özel loncasal devrimci savaşım birliği gibi örgütlemekten ve onlar için bir kadın gazetesi çıkarmaktan bambaşka bir şeydir. Almanya'da örgütlenmesi gereken, *kendileri için bir gazete çıkarılması gereken, savaşımlarınıza katılması* gereken hiçbir sanayi işçisi kadın gerçekten yok mu? Burada hastalıklı bir gelişme var. Bana her fahişeyi tatlı bir Madonna gibi işleyen yazınsal modayı kuvvetle anımsatıyor. Orada bile köken sağlıklıydı: toplumsal duygudaşlık, saygıdeğer burjuvanın ahlaki ikiyüzlülüğüne başkaldırma. Ama sağlıklı olan, burjuvaca kemiriliyor ve yozlaştırılıyordu. Şu da var: Fuhuş sorunu bize burada da bazı güç sorunlar çıkaracak. Fahişelerin üretken çalışmaya yöneltilmesi, toplumsal ekonomiye katılması — sorun budur. Ama ekonomimizin şimdiki durumunda ve belirli bütün koşullarda bunu yapmak güç ve karmaşıktır. Orada, genişçe karşımıza konan, proletaryanın devlet iktidarını ele geçirmesinden sonra pratik çözüm gerektiren küçük bir kadın sorununuz var. Burada, Sovyet Rusya'da bizi uğraştıracak birçok şey var. Ama sizin Almanya'daki özel durumunuza dönelim. Parti, üyelerinin böyle uygunsuzluklarını asla sessizce seyredemez. Bu, şaşkınlık yaratır ve güçleri dağıtır. Ve siz, kendiniz, buna karşı ne yaptınız?"

Ben daha yanıt veremeden sözünü sürdürdü Lenin: "Sizin günah listeniz daha da uzun, Clara. Bana anlatıldı ki kadın yoldaşların okuma ve tartışma akşamlarında özellikle cinsel sorun, evlilik sorunu ele alınıyormuş. Başlıca ilgi konusu, politik eğitim ve öğretim konusu buymuş. Bunu işittiğim zaman kulaklarıma inanamadım. Proleter diktatörlüğün ilk devleti dünyanın bütün karşı-devrimcileriyle boğuşurken, Almanya'daki durum bile, durmadan ilerleyen karşı-devrimi geri püskürtmek için bütün proleter, devrimci güçlerin sonuna kadar yoğunlaştırılmasını gerektirirken, etkin kadın yoldaşlar cinsel sorunu ve 'geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki' evlilik biçimleri sorununu görüşüyorlar. Proleter kadınları bu konuda aydınlatmayı en önemli göreviniz sayıyorsunuz. En çok okunan şeyin Viyanalı genç bir kadın yoldaşın, cinsel sorun üzerine kaleme aldığı kitapçık olduğu söyleniyor. Bir paçavra! Onda doğru olan şeyi işçiler Bebel'de çoktan okudular. Üstelik o kitapçıktaki soğuk şema gibi cansıkıcı olarak değil, tersine, burjuva topluma karşı okuyanı kışkırtarak sürükleyen saldırgan bir biçimde. Fröydçü varsayımlarla genişletme, bilime göre 'düzenlenmiş' görünüyor, oysa amatör beceriksizliğidir. Fröydçü teori de şimdi böyle bir moda budalalığıdır. Makale, söyleşi, kitapçık cinsel teorilerine, kısaca, burjuva toplumun seralarında bol bol gelişen şu özgül yazının teorilerine güvenim yok. Hintli ermişin kendi göbeğine baktığı gibi, gözlerini yalnız cinsel soruna dikip ondan hiç ayırmayanlara güvenim yok. Bana öyle görünüyor ki, pek çoğu gerçekten keyfi varsayımlar olan cinsel teoriler salgını, kişisel bir gereksinmeden, yani kendi anormal ya da azgın cinsel yaşamını burjuva ahlakı karşısında haklı çıkarmak ve onun hoşgörüsünü dilemek için doğuyor. Burjuva ahlakı karşısındaki bu peçelenmiş saygı, bana, cinseli kurcalayıp durmak gibi aykırıdır. Pek yabanıl ve devrimci tavır da takınabilir, ama sonunda burjuvacadır. Özellikle aydınların ve onlara yakın olan katmanların bir düşkünlüğüdür bu. Partide, sınıf-bilinçli, savaşan proletaryada buna yer yoktur."

Burada, özel mülkiyetin ve burjuva düzenin egemenliğinde cinsel sorunun ve evlilik sorununun, bütün toplumsal sınıfların ve

katmanların kadınları için çok yönlü sorunlar, çatışkılar, acılar yarattığını söyleyerek itiraz ettim. Savaş ve sonuçları, cinsel ilişkilerde bu çatışkıları ve acıları bilemiş, eskiden onlar için örtülü olan sorunları açığa çıkarmıştı. Yayılan devrim havası buna denk düşüyordu. Eski duygu ve düşünce dünyası sarsılmaya başlamıştı. Şimdiye kadarki toplumsal bağlar gevşiyor ve kopuyordu, insandan insana yeni ilişkilere ve davranışlara doğru eğilimler beliriyordu. İlişkili sorunlara duyulan ilgi, aydınlanma ve yeniye uyma gereksinmesinin bir dışavurumuydu. Bunda, burjuva toplumun doğalsızlığına ve ikiyüzlülüğüne karşı bir tepki de ortaya çıkıyordu. Evlilik ve aile biçimleri, tarihin akışı sırasında, ekonomiye bağımlılıkları içinde, proleter kadınların kafasında burjuva toplumun sonsuzluğu boşinanını yıkmaya uygundu. Onun için, burjuva düzeninin tahlilinde, özünün ve etkilerinin ortaya çıkarılmasında, onlarla birlikte cinsel yalancılığın damgalanmasında, nazik bir tarihsel durum olmalıydı. Bütün yollar Roma'ya çıkardı. Toplumun ideolojik üstyapısının önemli bir kesiminin, belirgin toplumsal bir görüngünün her gerçek marksist tahlili, burjuva toplumun ve onun mülkiyet temellerinin tahliline varmalıydı. *Carthaginem esse delendam* [Kartaca alınmalı] idi.

Lenin gülümseyerek başını salladı. "Gördük işte, kadın yoldaşlarınızın ve partinizin avukatlığını yapıyorsunuz! Bu, söylediklerinize uygun düşüyor. Ama bununla Almanya'da yapılmış olan hata, en uygun durumda, bağışlanır, haklı bulunmaz. O, bir hatadır ve öyle kalır. Okuma ve tartışma akşamlarında cinsel sorunun ve evlilik sorununun yetkin, yaşayan tarihsel materyalizmin görüş noktasından ele alındığını bana ciddi olarak güvenceleyebilir misiniz? Bu, pek çok gerecin (malzemenin) öngörülmesinde, o gereçlerin en açık marksist biçimde üstesinden gelmede çok yönlü ve derin bir bilgi gerektirir. Şimdi bunu başaracak gücünüz var mı? Gücünüz olsaydı, okuma ve tartışma akşamlarında anılan o kitapçık gibi bir kitapçık kullanılmazdı. O, eleştirilecek yerde, salık verilir ve dağıtılırdı. Sorunun yetersiz, marksistçe olmayan ele alınışı nereye varıyor öyleyse? Cinsel sorunun ve evlilik sorununun büyük toplumsal sorunun parçası olarak kavranma-

masına. Tersine, büyük toplumsal sorunun cinsel sorunun bir uzantısı, bir parçası gibi görünmesine. Ana sorun, ikincil sorun gibi geriye çekiliyor. Bu, bir konudaki aydınlanmaya zarar vermekle kalmaz, genellikle proleter kadınların kafasını, sınıf-bilincini bulandırır.

"Üstelik hepsi bu kadar değil! Bilge [Hazreti] Süleyman, her şeyin zamanı olduğunu söylüyordu. Rica ederim, şimdi, proleter kadınları, insan nasıl sever ve kendini nasıl sevdirir, nasıl kur yapar ve kendine nasıl kur yaptırır konusuyla haftalarca oyalamanın zamanı mı? Elbette konu 'geçmişte, şimdi ve gelecekte', çeşitli halkalarda, ele alınırsa, o zaman buna övünçle tarihsel materyalizm denir! Şimdi kadın yoldaşların, çalışan halk kadınlarının bütün düşünceleri proleter devrime yönelmiş olmalıdır. Proleter devrim, evlilik ve cinsellikle ilgili koşulların zorunlu yenilenmesi için temeli de yaratır. Oysa şimdi, Avustralya yerlilerinde evlilik biçimleri ve eski çağda kardeş evliliği gibi gerçekten başka sorunlar ön plana çıkarılıyor. Alman proleterleri için sovyetler sorunu hâlâ gündemdedir; Versay antlaşması ve kadın yığınlarının yaşamındaki etkileri, işsizlik, düşen ücretler, vergiler ve daha birçok başka sorun. Kısaca, üsteleyerek söylüyorum ki, proleter kadınların bu türlü politik, toplumsal eğitimi yanlıştır, baştan sona yanlıştır. Buna nasıl ses çıkarmayabildiniz? Buna karşı otoritenizi kullanmalıydınız."

Ayrı ayrı yerlerde önderlik eden kadın yoldaşları eleştirir ve uyarırken bunu yapmaktan geri durmadığımı öfkeli dosta açıkladım. Yalnız, o da bilirdi ki, bir peygamberin kendi anayurdunda ve hısımlarının gözünde saygınlığı yoktur. Eleştirimle "sosyaldemokratik düşüncenin ve eski moda burjuva darkafalılığın etkili kalıntılarını" koruduğum kuşkusunu yaratmıştım. Bununla birlikte, eleştiri sonunda boşa da gitmemişti. Cinsel sorun ve evlilik sorunu artık kursların ve tartışma akşamlarının ağırlık noktası değildi. Ama Lenin konuşma konusu olan düşünceleri daha da ileri götürdü.

"Biliyorum, biliyorum", dedi, "darkafalılık bana aykırı düşmesine karşın, bazı kimseler, bu bakımdan benim de darkafalı ol-

duğumdan kuşkulandılar. Ama sessizce katlanıyorum buna! Burjuva görüşlerin yumurtasından asla çıkmamış civcivler, o sarı gagacıkları ile her zaman korkunç kurnazdırlar. Kendimizi düzeltmeden buna alışmalıyız. Gençlik hareketi de cinsel sorunda düşüncenin 'modernliğinden' ve onunla aşırı uğraşmaktan acı çekiyor." Lenin modernlik sözcüğünü alaylı alaylı vurguladı ve yüzünü buruşturdu. "Bana birçoklarının bildirdiğine göre", diye sürdürdü konuşmasını, "cinsel sorun gençlik örgütlerinizde en çok sevilen konudur. Bu konuda ancak yeterince konuşulmalı. Bu yanlış davranış gençlik hareketinde özellikle zararlıdır. Özellikle tehlikelidir. Ve, bireylerde cinsel yaşamın abartılmasına ve körüklenmesine, gençlik sağlığının ve gücünün boşa harcanmasına kolayca yol açabilir. Bu görüngüye karşı savaşmalısınız. Kadın ve gençlik hareketlerinin çakıştığı noktalar hiç de az değildir. Kadın yoldaşlarımız, her yerde gençlerle birlikte planlı olarak çalışmalıdırlar. Bu, analığın bireyselden toplumsala uzanması, genişlemesi ve yücelmesidir. Ve kadının canlanan bütün toplumsal yaşamı ve etkisi hızlandırılmalıdır; kadın, darkafalı bireysel ev ve aile psikolojisinin darlığından böylelikle kurtulur. Herhalde bunun sırasıdır.

"Gençliğin büyük bir kesimi, bizde de, cinsel sorunda 'burjuva kavrayışı ve ahlakı'nı, 'yeniden gözden geçirmeye' çok istekli. Ve, gençliğimizin en iyi, gerçekten çok şey vaadeden bir kesimi, diye eklemeliyim. Demin söylediğiniz gibi, bu böyle. Savaş sonuçlarının ve başlamış devrimin havasında, toplumun sarsılan ekonomik temeli üzerinde, eski ideolojik değerler bozuluyor ve bağlayıcı güçlerini yitiriyor. Yeni değerler, savaşımlardan doğarak yavaş yavaş kristalleşiyor. İnsandan insana, erkek ile kadın arasındaki ilişkilerde de, duygular ve düşünceler devrim geçiriyor. Bireyin hakkı ile yığının hakkı arasına, dolayısıyla bireyin ödevlerine yeni sınırlar çekiliyor. İşler tümüyle en başıboş mayalanma halinde. Birbirine karşıt çeşitli eğilimlerin yönü, gelişme gücü, henüz tam bir açıklıkla ortaya çıkmıyor. Bu, göçüp gitmenin ve doğuşun yavaş ve çoğu zaman büyük acı veren bir süreci. Özellikle cinsel ilişkiler, evlilik, aile alanlarında. Burjuva evlili-

ğin çöküşü, çürümesi, pisliği, güç çözülürlüğü ve erkeğe tanıdığı özgürlük, kadını köleleştirmesi, cinsel ahlakın ve ilişkilerin tiksinç sahteliği ile birlikte, manen en canlı ve en iyi olanı yoğun iğrençlikle dolduruyor.

"Burjuva evliliğin ve burjuva devletin aile yasalarının zoru, rahatsızlığı ve çatışkıyı keskinleştiriyor. Bu, 'kutsal' özel mülkiyetin zorudur. Satın alınırlığı, alçaklığı, pisliği kutsar. Saygın burjuva toplumun bilinegelen ikiyüzlülüğü geri kalanı fazlasıyla yapıyor. İnsanlar egemen iğrençliğe ve doğalsızlığa karşı haklarını arıyorlar. Ve bireyin duyguları çabucak değişiyor, güçlü devletlerin parçalandığı, eski egemenlik ilişkilerinin koptuğu yerde, bütün bir toplumsal dünyanın batmaya başladığı yerde, değişme isteği ve baskısı, bir zaman için kolayca, dizginlenmemiş bir güç kazanıyor. Burjuva anlamda cinsel ve evlilikle ilgili reform yetmiyor. Cinsel ve evlilikle ilgili bir devrim, proleter devrime uygun olarak, yaklaşıyor. Kadınların da, gençliğin de özellikle uğraştıkları, o böylece ortaya atılmış, çok çetrefilleşmiş sorun karmaşıklığı anlaşılır bir şeydir. Öbürleri gibi, bugünkü cinsel sakıncalar karşısında, o da özellikle [çözüm için —*ç*.] kıvranıyor. Eskimişliğinin bütün azgınlığıyla başkaldırıyor. Bu, anlaşılır bir şeydir. Hiçbir şey, gençliğe keşişçe perhiz öğütlemekten ve pis burjuva ahlakın kutsallığından daha yanlış olmazdı. Yalnız, ruhsal bakımdan zaten odak noktası olan cinselliğin, şu yıllarda fiziksel olarak çok ön plana çıkması düşündürücüdür. Etkisini ne kadar uğursuzca gösteriyor...

"Gençliğin cinsel yaşamın sorunlarına karşı değişen tutumunun elbette bir 'temeli' vardır ve bir teoriye dayanmaktadır. Kimileri, gençliğin tutumunu 'devrimci' ve 'komünistçe' diye niteliyorlar. Öyle olduğuna gönülden inanıyorlar. Bu bende saygı uyandırmıyor. Asık suratlı bir keşiş değilsem de, gençliğin —bazan da yaşlıların— anılan 'yeni cinsel yaşamı' bana çoğu zaman katışıksız burjuvaca, burjuva genelevlerinin bir çoğaltımı gibi görünüyor. Biz komünistlerin anladığımız gibi, bütün bunların aşk özgürlüğü ile ortak bir yanı yoktur. Komünist toplumda cinsel yaşamın eğilimlerini, aşk gereksinmelerini doyurmanın 'bir bardak

su içmek' gibi basit ve önemsiz olduğunu söyleyen ünlü teoriyi elbette biliyorsunuz. Bu bir bardak su teorisi, gençliğimizin bir kesimini çıldırttı, deli etti. Birçok delikanlıya ve genç kıza alınyazısı oldu. Savunucuları bu teorinin marksist olduğunu öne sürüyorlar. Toplumun ideolojik üstyapısındaki bütün görüngüleri ve dönüşümleri onun ekonomik temelinden doğrudan doğruya ve tümüyle saptıran böyle bir marksizmi reddediyorum. Sorun hiç de bu kadar basit değil. Friedrich Engels, tarihsel materyalizmle ilgili olarak, bunu çoktan saptadı.

"Ünlü bir bardak su teorisini tümüyle marksizm-dışı ve üstelik toplumsal-dışı sayıyorum. Cinsel yaşamda yalnızca doğa vergisi olan değil, kültür olan da, ister yukarı ister aşağı düzeyde olsun, etkili ve geçerlidir. Engels, *Ailenin Kökeni*'nde, genel cinsel içgüdünün bireysel cinsel sevgiyle geliştiğini ve inceldiğini, bunun ne kadar anlamlı olduğunu göstermişir. Cinsiyetlerin birbirleriyle ilişkileri, toplumun ekonomisi ile fizyolojik bakımdan düşünsel olarak yalıtılınış fiziksel bir gereksinme arasındaki karşılıklı oyunun yalnızca bir dışavurumu değildir. Bu ilişkilerin dönüşümünü kendisi için ve bütün ideoloji ile bağlantısından çözülmüş olarak, toplumun ekonomik temeline indirmeyi istemek ussalcılık *(Rationalismus)* olurdu, marksizm değil. Asla! Susuzluk giderilmek ister. Ama normal insan, normal koşullarda sokak çamuruna yatıp bir çirkeften içer mi? Ya da kenarı birçok dudağın değmesiyle yağlanmış bir bardaktan? Hepsinden önemlisi işin toplumsal yanıdır. Su içmek gerçekten bireyseldir. Aşkta iki kişi vardır, ve onlardan bir üçüncü, yeni bir yaşam doğabilir. Bu olguda bir toplumsal çıkar vardır, topluma karşı bir ödev vardır.

"Komünist olarak, bir bardak su teorisine en küçük bir yakınlık duymuyorum, 'aşk özgürlüğü' parlak etiketini taşısa bile. Üstelik bu aşk özgürlüğü, ne yenidir, ne de komünistçedir. Özellikle geçen yüzyılın ortasına doğru, yazında 'gönüllerin özgür kılınması' olarak öğütlendiğini anımsayacaksınız. Burjuva pratiğinde etin özgür kılınması olarak kozadan çıktı. Öğüt, eskiden bugün olduğundan daha başarılıydı, pratikte nasıl olduğunu yargılayamam. Eleştirimle sanki keşişliği öğütlediğim sanılmasın. Ak-

lırndan geçmez! Komünizm keşişler getirmemelidir, tersine, yaşam sevinci, yaşam gücü, gerçekleşmiş aşk yaşamı getirmelidir. Oysa, benim görüşüme göre, bugün sık sık gözlemlenen cinsel azgınlık, yaşam sevinci ve yaşam gücü vermiyor, yalnızca onları azaltıyor. Çağımızda devrim çetin, çok çetin *(schlimm)*.

"Gençlik özellikle yaşam sevinci ve yaşam gücü gereksiniyor. Sağlıklı bir spor, jimnastik, yüzme, yürüme, her türlü bedensel pratik, ruhsal ilgilerde çok-yanlılık. Onlarla birlikte, olabildiği kadar çok öğrenme, inceleme, araştırma! Bütün bunlar, gençliğe, cinsel sorunlar üzerine sonsuz açıklamalardan ve tartışmalardan ve sözümona zamanını değerlendirmekten daha çok şey verir. Sağlıklı beden, sağlıklı ruh! Ne keşiş, ne Don Juan, ama ikisi arasında Alman darkafalısı da değil. Genç yoldaş X. Y. Z.'yi tanıyorsunuz herhalde. Olağanüstü bir delikanlı, üstün yetenekli. Korkarım, bütün bunlara karşın asla adam olmayacak. Durmadan ötüyor ve kadın öyküsünden kadın öyküsüne sendeliyor. Bu, politik savaşıma, devrime yaramaz. Kişisel bir serüven olarak politika ile sarmaş dolaş olan şu kadınların savaşımlarındaki güvenilirlik ve sebat üzerine bahse girmem. Her iç etekliğin (jüponun) ardından koşan ve her genç kadıncığa tutulan erkeklerin durumu için de. Hayır, hayır, bu devrimle uyuşmaz!" Lenin yerinden fırladı, eliyle masaya vurdu ve odada birkaç adım attı.

"Devrim, güçlerin yoğunlaştırılmasını, artırılmasını gerektirir. Yığınlardan, bireylerden! d'Annunzios'un düşkünleşmiş erkek ve kadın kahramanları için normal olan içkili ve kösnülü durumlara katlanamaz. Cinsel yaşamın dizginsizliği burjuvacadır, çöküş belirtisidir. Proletarya yükselen bir sınıftır. Uyuşmak için ya da uyaran olarak sarhoşluğa —az bile olsa, alkolle sarhoşluk gibi cinsel taşkınlık sarhoşluğuna— gereksinme duymaz. Proletarya kendini unutamaz ve unutmaz, kapitalizmin iğrençliğini, pisliğini, barbarlığını unutamaz ve unutmaz. Savaşımda en kuvvetli itkiyi sınıfının durumundan, komünist ülküden alır! Açıklık, açıklık ve gene açıklık ister. Bundan ötürü, yineliyorum, güçlerde zayıflama, boşa harcama, tükenme olmamalı. Kendine egemenlik, özdisiplin kölelik değildir, aşkta da kölelik değildir, ba-

ğışlaymız, Clara! Konuşmamızın çıkış noktasından çok uzaklaştım. Beni neden uyarmadınız? Kaygılara kapılıp konuştum. Gençliğimizin geleceği beni çok kaygılandırıyor. Gençliğin geleceği devrimin bir parçasıdır. Ve burjuva toplumdan devrimin dünyasına — bazı asalak bitkilerin uzaklara yayılan kökleri gibi — sürünerek sokulan zararlı görüngüler ortaya çıkarsa, bunun üzerine erkenden yürümek daha iyidir. Kaldı ki, değinilen sorunlar, kadın sorununun da birer parçasıdır."

Lenin büyük bir canlılık ve etkililikle konuşmuştu. Gönlündekileri söylediğini ve söyleyişinin bunu güçlendirdiğini her sözcükte duyuyordum. Bazan enerjik bir el hareketi bir düşüncenin altını çiziyordu. Lenin'in pek büyük politik sorunların yanında tek tek görüngülere de bu kadar dikkatle eğilmesi ve onları tartışması beni şaşırtıyordu. Üstelik bunu yalnız Sovyet Rusya için değil, kapitalist ülkeler için de yapıyordu. Yetkin bir marksistti, ve yetkin bir marksist olarak, nerede ve hangi biçimde olursa olsun, tek olanı büyükle, bütünle ilişkisi içinde ve bu bakımdan önemiyle kavrıyordu. Yaşam istenci, yaşam amacı karşı konmaz bir doğal güç gibi, bütün ve sarsılmaz olarak bir tek şeye yönelmişti: yığınsal girişim olarak devrimin çabuklaştırılmasına. Böylece, her şeyi devrimin bilinçli itici gücüne etkisi içinde değerlendiriyordu. Ulusalı uluslararası ele alıyordu, çünkü tek tek ülkelerde ve çeşitli gelişim aşamalarında, tarihsel bakımdan belirli ve tek olanın tam değerlendirilmesi, onun gözünde, her zaman, bir tek şeye, bölünmez proleter dünya devrimine dayanıyordu.

“Yüzlerce, binlerce sözünüzü işitmediğim için çok acınıyorum. Yoldaş Lenin!" diye haykırdım. "Biliyorsunuz ki, beni imana getirmeniz gerekmiyor. Ama görüşünüzü dost ve düşman işitseydi ne kadar etkili olurdu." Lenin tatlı tatlı gülümsedi. "Söz konusu sorunlar üzerine bir gün belki konuşurum ya da yazarım. İlerde — şimdi değil! Şimdi bütün güç ve zaman, başka şeylere verilmelidir. Daha büyük, daha zorlu sıkıntılar var. Sovyet devletlerini savunma ve sağlamlaştırma savaşımı daha sona ermedi. Polanya ile savaşa son vermeliyiz. Wrangel hâlâ güneyde. Yalnız, bu işi bitireceğimize kesin güvenim var. Bu, İngiliz ve Fransız

emperyalistleri ve onların küçük vasallarını da düşündürecek. Ama görevimizin en güç kesimi hâlâ bizi bekliyor: Kuruluş. Onunla birlikte cinsel ilişkiler, evlilik ve aile sorunları da güncelleşip ön plana çıkacak. Bu arada, gerektiği zamanda ve yerde, dövüşmelisiniz. Bu sorunların marksizm-dışı ele alınmasını ve yıkıcı sapmalara ve hilelere beslenme zemini verilmesini önlemelisiniz. Ve bununla, sonunda, sizin işinize geliyorum."

Lenin saate baktı. "Size ayırdığım zamanın yarısı geçti", dedi. "Gevezelik ettim. Kadın yığınları arasında komünist çalışma için kılavuz ilkeler geliştirmelisiniz. İlkesel düşüncenizi ve pratik deneyiminizi biliyorum. Bundan ötürü komünist çalışma üzerine konuşmamız kısa olabilir. Kılavuz ilkeleri nasıl düşünüyorsunuz?" Bu konuda yoğun bir özet verdim. Lenin, sözümü kesmeden, başını sallayarak beni onadı. Sözümü bitirince soran gözlerle baktım ona, "Anlaştık!" dedi. "İşi Zinovyev ile de konuşunuz. Önde gelen kadın yoldaşların bir toplantısında bu konuda bilgi vermek ve tartışmak da iyidir. Yazık ki, çok yazık ki Bayan İnéssa Armand yoldaşımız burada değil. Hasta, Kafkaslara gitti. Tartışmadan sonra kılavuz ilkeleri yazınız. Bir komisyon onları salık verir, ve sonunda, yürütme karara bağlar. Ben, yalnızca, görüşünüzü tümüyle paylaştığım birkaç ana noktada düşüncelerimi söylemek istiyorum. Çalışmanız eylem ve savaşım hazırlayacak ve onları başarılı kılacaksa, bu noktalar günlük ajitasyon ve propaganda çalışmamız için de önemli görünüyor bana.

"Kılavuz ilkeler, gerçek kadın özgürleşmesinin ancak komünizmle olabileceğini kesinlikle dile getirmelidir. Kadının toplumsal ve insani konumu ile üretim araçlarında özel mülkiyet arasındaki çözülmez bağlılık kuvvetle belirtilmelidir. Bununla, kadınhakçılığı oyununa karşı kalın, silinmez bir ayırım çizgisi çekilir. Ama bununla, kadın sorununu toplumsal sorunun, işçi sorununun bir parçası olarak kavramak için ve bu niteliğiyle proleter sınıf savaşımına ve devrime bağlamak için temel de belirlenmiştir. Komünist kadın hareketinin kendisi, bir yığın hareketi, yalnız proleterlerin değil, tersine, bütün sömürülenlerin ve ezilenlerin, kapitalizmin ya da bir egemenlik ilişkisinin bütün kurbanlarının genel

yığın hareketinin bir parçası olmalıdır. Onun proletaryanın sınıf savaşımları için ve proletaryanın tarihsel yaratısı için, komünist toplum için anlamı buradadır. Partide, Komünist Enternasyonalde seçkin bir devrimci kadınlar topluluğumuz olduğu için gerçekten övünç duyabiliriz. Ama bu, sonuçlandırıcı değildir. Kentte ve köyde çalışan milyonlarca kadını kazanmalıyız. Savaşımlarımız için ve özellikle komünist toplum devrimimiz için. Kadınlar olmadan gerçek hiçbir yığın hareketi olamaz.

"Bizim komünist anlayışımızdan örgütlenmeyle ilgili olarak şu çıkar: Komünist kadınların ayrı (özel) hiçbir birliği yoktur. Komünist kadın, partide, komünist erkek gibi üyedir. Eşit ödevlerle ve haklarla. Bu konuda hiçbir görüş ayrılığı olamaz. Partinin organları, ya da alışılagelmiş söyleyişle, özel görevi, en geniş kadın yığınlarını uyandırmak, partiyle bağlamak ve içlerinde sürekli etkili kalmak olan çalışma grupları, komisyonları, kurulları, kolları, olmalıdır. Kadın yığınları arasında tümüyle sistemli bir biçimde etkin olmamız elbette buna bağlıdır. Uyandırılanları eğitmeliyiz ve Komünist Partinin önderliğindeki proleter sınıf savaşımları için kazanmalı ve donatmalıyız. Üstelik yalnız fabrikadaki ya da aile ocağındaki proleter kadını düşünmüyorum. Bence küçük-köylü kadınlar, çeşitli tabakaların küçük-burjuva kadınları da söz konusudur. Hepsi de kapitalizmin avıdır ve savaştan beri her zamankinden çok öyledir. Bu kadın yığınının politika dışı, toplum dışı, geri kalmış ruhu, kapalı etkinlik çevresi, yaşamının bütün düzeni, birer olgudur. Onları göz önüne almamak budalalık, kesinlikle budalalık olurdu. Onlar arasında çalışmak için bize birkaç organ, özel ajitasyon yöntemleri ve örgüt biçimleri gerek. Bu feminizm değildir; bu, pratik, devrimci amaca uygunluktur...

"Kadın yığınları arasındaki ajitasyon ve propaganda etkinliği onların uyandırılması ve tümüyle değiştirilmesi, yalnızca yoldaşların işi sayılıyor. Bu iş daha çabuk ve sağlıklı ilerlemiyor diye yalnız onlar kınanıyor. Bu yanlıştır, temelli yanlıştır! Gerçek ayrılıkçılık *(Separatismus)* ve Fransızların dediği gibi *Frauenrectelei à rebours,* tersyüz edilmiş kadın-hakçılığı oyunudur. Ulusal kesimlerimizin yanlış düşüncesinin temeli nedir? Sovyet Rus-

ya'dan söz etmiyorum. Son tahlilde, kadının ve yaptıklarının küçümsenmesi! Evet evet! Şu, ne yazık ki, yoldaşlarımızın çoğu için de geçerli: 'Komünisti kazı, altından darkafalı çıkar.' Elbette onun duyarlı yeri, kadınla ilgili *(in puncto)* anlayışı kazımalıdır. Kadınların tek başına ev yönetimindeki o ayrıntılı, tekdüze, gereksiz yere güç ve zaman harcatan ve yıpratan çalışmayla nasıl solduğunu, o sırada ruhlarının nasıl daraldığını ve bunaldığını, yüreklerinin uyuştuğunu, istençlerinin zayıfladığını erkeklerin sessizce seyretmelerinden daha çarpıcı kanıtı var mı bunun? Çocuk bakımı da içinde olmak üzere bütün ev işlerini boğaz tokluğuna çalışanlara yükleyen burjuva hanımlardan söz etmiyorum elbette. Sözüm, kadınların pek büyük çoğunluğu, ve özellikle bütün gün fabrikalarda çalışıp para kazanan işçi kadınlar için geçerlidir.

"Pek az erkek —proleter erkekler de içinde— 'karı işi'ne el atmak istediğinde, kadının bazı güçlüklerini ve yorgunluklarını ne kadar azaltabildiğini, hatta, tümüyle giderebildiğini düşünüyor. Ama hayır, bu, erkeğin dinlenmesini ve rahatını gerektiren 'erkek hakkına ve onuruna' aykırıdır. Kadının evsel yaşamı, binlerce ıvır-zıvır içinde her gün kurban olmaktır. Erkeğin eski efendilik hakkı gizlice sürüp gidiyor. Kadın kölesi bunun öcünü —gene gizlice— nesnel olarak alıyor. Kadının geri kalmışlığı, erkeğin devrimci ülküsüne anlayışsızlığı, erkeğin savaşım sevincini ve savaşım azmini sınırlıyor. Göze çarpmayan, yavaş ama kesin olarak kemiren ve aşındıran küçücük kurtlara benziyorlar. İşçi yaşamını bilirim, üstelik yalnız kitaplardan öğrenmedim. Kadın yığınları arasındaki komünist çalışmamız, onlar arasındaki politik çalışmamız, erkekler arasındaki eğitim çalışmasının büyük bir bölümünü içeriyor. Eski efendi görüş noktasını en son, en ince köklerine kadar söküp atmalıyız — partide ve yığınlarda. Bu, çalışan kadınlar arasında parti etkinliğini yürüten ve yöneten kadın ve erkek yoldaşlardan ivedilikle bir kurmay geliştirmek gibi, politik görevimizdir."

Sovyet Rusya'da bununla ilgili durumu sormam üzerine Lenin şu yanıtı verdi: "Proleter diktatörlüğün hükümeti, elbette Ko-

münist Parti ve işçi sendikaları ile birlikte, erkeklerin ve kadınların geri kalmış kavrayışını yoketmek için, komünistçe olmayan eski psikolojiyi silmek için her şeyi yapıyor. Yasalarda kadın ve erkeğin tam eşitliği doğaldır. Hak eşitliğini gönülden sağlama çabası, bütün alanlarda kendini gösteriyor. Kadınları toplumsal ekonomiye, yönetime, yasamaya ve hükümete katıyoruz. Mesleki ve toplumsal yeteneklerini geliştirmek için onlara bütün kursları ve yetiştirme yurtlarını açıyoruz. Ortak mutfaklar, genel aşevleri, yıkama ve onarma yerleri, kreşler, çocuk yuvaları ve çocuk yurtları, çeşitli eğitim kurumları kuruyoruz. Kısaca, programımız gereğince, tek başına ev yönetiminin toplumsal ve eğitsel görevlerini topluma aktarmak için elimizden geleni yapıyoruz. Böylece kadın, eski ev-köleliğinden ve erkeğe her türlü bağımlılıktan kurtuluyor. Kadınlara, yeteneğe ve eğilime göre, toplumda tam etkinlik olanağı sağlanıyor. Çocuklar, evdekinden daha elverişli eğitim koşullarına kavuşuyor. Dünyanın en iyi kadın-işçileri-koruma yasaları bizde, ve onları örgütlü işçilerin vekilleri uyguluyor. Doğumevleri, ana ve bebek yurtları açıyoruz. Anneler için danışmanlıklar, bebek ve çocuk bakımı için kurslar, ana ve bebek sağlığı ile ilgili sergiler vb. düzenliyoruz. Yoksun ve işsiz kadınların sıkıntılarını gidermek için en ciddi çabaları gösteriyoruz.

"Biliyoruz ki, bu, çalışan kadın yığınlarının gereksindiklerine oranla henüz yeterli değildir, onların gerçek kurtuluşu için henüz her şey olmaktan uzaktır. Ama bu, çarcı-kapitalist Rusya'da olanla karşılaştırılırsa, hayal edilemez bir ilerlemedir. Kapitalizmin henüz sınırsız egemen olduğu yerlerde olanla karşılaştırılınca bile çok büyük bir ilerlemedir. Doğru yönde iyi bir başlangıçtır, ve bunu, şaşmadan, bütün gücümüzle daha da geliştireceğiz; siz dışardakiler buna inanabilirsiniz! Çünkü Sovyet devletlerinin varlığı her gün açıkça gösteriyor ki, milyonlarca kadın olmadan ilerlememiz olanaksızdır. Nüfusun tam yüzde sekseninin köylü olduğu bir ülkede bunun ne demek olduğunu bir düşününüz. Küçük-köylülük, tek başına ev yönetimi ve kadının ona zincirlenmesi demektir. Bu bakımdan onu bizden çok daha iyi ve kolay benimseyeceksiniz. Şu koşulla ki, proleterleriniz de sonunda iktida-

rı ele geçirmek için, devrim için şeylerin tarihsel olgunluğunu bir kez kavrasınlar. Bununla birlikte, büyük güçlüklere karşın bizim bir kuşkumuz yok. Güçlerimiz, güçlüklerle birlikte artıyor. Pratiğin zorunluluğu, bizi, kadın yığınlarının köleliğine son vermek için de yeni yollara itecek. Sovyet devletiyle işbirliği halinde, kooperatifçilik büyük işler başaracak. Elbette o eski devrimci coşkunlukları uçup gitmiş reformcuların öğütledikleri gibi burjuva anlamda değil, komünist anlamda kooperatifçilik. Kooperatif etkinliğini geliştiren ve onunla kaynaşan kişisel bir inisiyatif de kooperatifçilikle elele gitmelidir. Proleter diktatörlükte gerçekleşen komünizmle kadının kurtuluşu köyde de gerçekleşecek. Sanayimizi ve tarımımızı elektriklendirmenin bunun için iyi olacağını umuyorum. Pek büyük bir iş bu! Yapılmasındaki güçlükler de büyük, korkunç büyük. En yoğun yığın güçleri bunun başarılması için özgürleştirilip eğitilmeli. Milyonlarca kadının gücü buna katılmalı."

Lenin'le kadın hareketi üzerine daha sonraki bir görüşmeyi aşağı yukarı iki hafta sonra yaptım. Lenin bana geldi...

Lenin kılavuz ilkelerin ya da tezlerin ne durumda olduğunu sordu. Moskova'da bulunan bütün önde gelen kadın yoldaşların katıldığı ve görüşlerini açıkladığı büyük bir komisyonun toplandığını bildirdim ona. Kılavuz ilkeler hazırdı ve yakında küçük bir komisyonda tartışılmaları gerekiyordu. Lenin, III. Dünya kongresinin sorunu yeterince kapsamlı ele alması amacına ulaşmamız gerektiğini düşünüyordu. Yalnız bu olgu bile yoldaşların bazı önyargılarını silecekti. Bundan başka, her şeyden önce kadın yoldaşlar işe sıkı sarılmalıydı. "Yürekli teyzeler gibi mırıldanmak yok, savaşçı kadınlar olarak yüksek sesle, açık konuşmalı!" diye haykırdı Lenin coşkuyla. "Bir kongre, kadınların romanlarda olduğu gibi incelikle göz kamaştırmaları gereken bir salon değildir. Kongre bir savaşım yeridir. Orada devrimci uygulama ile ilgili bilgilerin savaşımını veririz. Savaşabildiğinizi gösterin! Önce elbette düşmanlarla, ama gerekli ise, parti içinde de. Büyük kadın yığınları söz konusudur. Rus partimiz onların başarısına yardım eden bütün önerilere ve önlemlere başvuracak. Bu yığınlar bizim-

le birlikte değilseler, o zaman karşı-devrimciler onları bize karşı sürmeyi başarabilirler. Bunu her zaman düşünmeliyiz."

"Kadın yığınlarını, Von Stralsund'un dediği gibi, gökyüzüne zincirlenmişlerse de, kazanmalıyız", diye toparladım Lenin'in düşüncelerini. "Bence, gür kaynayan yaşamı, hızlı ve kuvvetli atan nabzıyla devrim çevresinde, yaratıcı kadın yığınları arasında büyük bir uluslararası eylem planı buraya varır. Bunda partisiz büyük kadın konferanslarınızdan ve kadın kongrelerinizden özellikle etkilendim. Onları ulusal düzeyden uluslararası düzeye aktarmayı denemeyi göze almalıyız. Gerçektir ki, dünya savaşı, sonuçlarıyla çeşitli toplumsal sınıfların ve katmanların en geniş kadın yığınlarını derinden sarsmıştır. Bu yığınlar kaynaşmaya başlamış, harekete geçmiştir. Geçim kaygıları yüzünden, kadınların pek çoğunun eskiden hiç düşünmediği, pek azının açıkça kavradığı sorunlar, onların önünde en acılı sıkıntılar halinde duruyor. Burjuva toplum bu sorunlara doyurucu bir çözüm bulacak halde değildir. Bunu yalnız komünizm başarabilir. Kapitalist ülkelerin en geniş kadın yığınlarına bunu anımsatmalı ve bu amaçla yansız bir uluslararası kadın kongresi düzenlemeliyiz."

Lenin hemen yanıt vermedi. Bakışı sanki içe dönük, ağzı kenetlenmiş, alt dudağı biraz öne çıkık, düşündü, "Evet", dedi, sonra sürdürdü, "bunu yapmalıyız. Plan iyidir. Ama, iyi uygulanmazsa, iyi, hatta en yetkin plan hiçbir şeye yaramaz. Uygulama üzerinde de düşündünüz mü? Bu konuda nasıl düşünüyorsunuz?" Lenin'e bu konudaki düşüncelerimi ayrıntılı olarak sundum. Önce, kongrenin hazırlanması, yapılması ve değerlendirilmesi için çeşitli ülkelerdeki ulusal kadın yoldaşlarımızın candan ve iyice anlaşmalarıyla bir komite kurulmalıydı. Bu komitenin hemen açıkça ve resmen çalışmaya başlayıp başlamaması, henüz düşünülecek bir amaca uygunluk sorunuydu. Herhalde, ilk görev, komitenin ayrı ayrı ülkelerdeki üyelerinin, sendikalarda örgütlenmiş kadın işçilerle, politik proleter kadın hareketleriyle, her türlü ve her yönlü burjuva kadın örgütleriyle, saygın hekim, öğretmen, yazar vb. kadınlarla ilişki kurmaları ve ulusal bir hazırlık ve çalışma komitesinin toplanması idi. Bu ulusal komitelerin üyelerinden, ulus-

lararası kongreyi hazırlaması, toplantıya çağırması, gündemini düzenlemesi, toplanacağı yeri ve zamanı saptaması gereken uluslararası bir kurul oluşmalıydı.

Benim görüşüme göre kongre her şeyden önce şunu ele almalıydı: Mesleki çalışmada kadının hakkı. Bununla birlikte işsizlik, eşit iş için eşit ücret ve aylık, yasal sekiz saatlik işgünü ve kadın işçilerin korunması, sendika ve meslek örgütleri, ana ve çocuk için toplumsal yardım, ev kadınının ve ananın yükünü hafifletmek için toplumsal düzenlemeler vb. sorunları ortaya atılmalıydı. Ayrıca şu da gündeme alınmalıydı: Kadının aile ve evlilik hukukundaki ve kamusal politik hukuktaki konumu. Bu önerileri gerekçeleriyle açıkladım ve sonra ayrı ayrı ülkelerdeki ulusal kurulların, toplantılarda ve basında yürütecekleri planlı bir kampanya ile kongreyi nasıl iyiden iyiye hazırlamaları gerektiğini ayrıntılarıyla anlattım. Bu kampanya, en büyük kadın yığınlarına seslenmek için, onları tartışmaya, ortaya konan sorunla en ciddi biçimde uğraşmaya özendirmek ve dikkatlerini kongreye, dolayısıyla komünizme ve Komünist Enternasyonalin partilerine çekmek için olağanüstü önemliydi. Kampanya, bütün toplumsal katmanların çalışan, yaratan kadınlarına uygulanmalıydı; kongreye, açık kadın toplantılarına katılanların olduğu gibi, anılan bütün örgütlerin temsilcilerinin de katılmasını ve işbirliğini sağlamalıydı. Kongre, burjuva parlamentodan bambaşka bir anlamda bir "halk temsilciliği" olmalıydı...

Lenin, ben anlatırken, birçok kez onayarak başını salladı ya da kısa, onayıcı sözler söyledi. "Bana öyle geliyor ki, sevgili yoldaş" dedi, "sorunu politik bakımdan ve örgütsel bakımdan ve özü bakımından çok iyi düşünmüşsünüz. Belirlenen durumda böyle bir kongrenin önemli bir görevi yerine getirebileceğine kesinlikle inanıyorum. En geniş kadın yığınlarını, özellikle her meslekten kadın yığınlarını, kadın sanayi işçilerini, evde çalışan kadınları, öğretmen kadınları ve öbür görevli kadınları bizimle ilişkilendirme olanağını bağrında taşıyor. İyi olur bu, çok iyi olur! Büyük ekonomik savaşımlardaki ya da politik grevlerdeki durumu düşünelim. Bilinçli, şahlanan kadın yığınlarıyla devrimci proleterde

ne büyük bir güç artımı! Elbette bunu başarmamız ve savunmayı bilmemiz önkoşuluyla. Kazanç büyük, gerçekten pek büyük olur. Ama şu birkaç sorun üzerinde ne düşünüyorsunuz? İktidarların kongre girişimini çok uygunsuz saymaları, kongreyi engellemeyi denemeleri olasıdır. Bununla birlikte kongreyi kabaca bastırmayı asla göze alamayacaklardır. Onların yapacakları, sizi korkutmamalı..."

Bunun üzerine, Lenin'e, resmi makamların kongreye karşı demir yumrukla güç karşı çıkacakları yanıtını verdim. Kongreye karşı yalan dolanlar ve kabalıklar yalnızca kongreyi, bizi kışkırtırdı...

Umut dolu olarak hazırlık çalışmalarına gittim. Ne yazık ki, kongre, bir zamanlar Sovyet Rusya dışındaki en iyi kadın hareketini yürüten Alman ve Bulgar kadın yoldaşların karşı koyması üzerine suya düştü. Kongreyi reddettiler. Bunu Lenin'e bildirdiğim zaman şöyle karşılık verdi: "Yazık, çok yazık! Kadın yoldaşlar, en geniş kadın yığınlarına umutlu bir açılım sağlama ve böylelikle onları proleter devrimci savaşımlarına katma parlak fırsatını harcadılar. Kimbilir, böyle uygun bir fırsat belki gene ele geçiverir. Ama görevin kendisi yapılmadan kaldı. Kapitalizm yüzünden korkunç acı çeken kadın yığınlarına ulaşma yolunu aramalısınız. Ne olursa olsun, bunu denemelisiniz! Bu zorunluluk karşısında geri çekilmek olmaz! Komünistlerin önderliğinde örgütlü yığın etkinliği olmadan kapitalizm yenilmez, komünizm kurulmaz. Ve bundan ötürü, sonunda, kadın yığınlarının Acheron'u* da harekete geçmelidir."

Clara Zetkkin, Erinnerungen an Lenin. Ausgewahlte Reden und Schriften, Band III, Berlin 1960, S. 129-159.

* Yunan mitolojisinde yeraltı ırmağı. —ç.

ADLAR DİZİNİ

ADLER, Victor (1852-1918) — Hekim; Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucu üyelerinden; sonra oportünist kanadın savunucusu.

ALLEN, G. R. — İngiliz hekim, Marx'ın ve ailesinin sağlık durumuyla ilgilendi.

ARMAND, Inessa Fedorowna (1874-1920) — Bolşeviklerin Merkez Komitesi üyesi; önde gelen devrimci kadın.

ASHLEY, Lord, veya Shaftesbury, Anthony Ashley, Cooper, Earl of (1801-1885) — İngiliz politikacı; Muhafazakar; 1847'den sonra Amerikan bağımsızlık savaşı yandaşı, 1840'larda on saatlik işgünü yasa tasarısı uğruna savaşan aristokrat-insansever hareketin önderi.

AUGUSTUS, Gajus Julius Caesar (M.Ö. 63-M.S. 14) — M.Ö. 27'ye dek Octavianus olarak da bilinir. Roma İmparatoru.

AVELING, Edward (1851-1898) — İngiliz hekim ve yazar, Sosyalist; Samuel Moore'la birlikte Kapital'in ilk cildini İngilizceye çevirdi; Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresinin delegesi 1889; Marx'ın Tussy diye tanınan kızı Eleanor'un eşi.

BAHR, Hermann (1863-1934) — Avusturyalı sanat ve yazın eleştirmeni, yazar; A. Bebel, W. Liebknecht vb. ile tanışıklığı, Avusturya'da Büyük Almanlık denen Yahudi düşmanı gerici kanatla ilişkisini kesmesine yardım etti.

BACHOFEN, Johann Jakob (1815-1887) — İsviçreli hukuk ve kültür tarihçisi, başyapıtı "Analık Hukuku" *(Das Mutterrecht)*.

BALLARD, Dr. Edward — İngiliz hekim; Londra'da tıp görevlisi.

BAX, Ernest Belfoot (1854-1926) — İngiltere'de marksizmin ilk propagandacılarından.

BEBEL, August (1840-1913) — Tornacı; Alman işçi hareketinin önderlerinden; Sosyal Demokrat Partinin kurucu üyesi, Marx ve Engels'in dostu ve öğrencisi; "reformizme ve oportünizme düşmanca karşı duran uluslararası sosyal demokrasinin en yetenekli örgütcüsü, *taktik*çisi ve en etkili önderi; Avrupa'nın en etkin parlamenteri." (Lenin).

BENTHAM, Jeremy (1748-1832) — İngiliz toplumbilimci; yararcılık *(utilitarismus)* felsefesinin teoricisi.

BERNSTEIN, Eduard (1850-1932) — Redaktör ve yayımcı; 1857'den sonra Sosyal demokrat İşçi Partisinin üyesi; Engels'in etkisiyle marksizm yandaşı oldu; 1896'dan sonra açıkça revizyonist ve revizyonizmin teorik kurucusu.

BYRON, George Neël Gordon, Lord (1788-1824) — Önde gelen İngiliz şair; devrimci romantikliğin savunucusu.

CLAFLIN, Tennessee Celeste (1845-1923) — Amerikalı burjuva kadın hakları savunucusu; kendi çıkarları için kullanmak amacıyla Uluslararası İşçi Birliğini ABD'de örgütlemeyi denedi; bacısı Victoria Woodhull ile birlikte "Woodhull & Claflin's Weekly" gazetesini çıkardı.

COBEN, Richard (1804-1865) — Manchester'da fabrikacı, liberal; özgür ticaret yandaşı.

D'ANNUNZIO, Gabriele (1863-1938) — İtalyan şair; İtalyan faşizminin ideolojik öncüsü olarak tanınır.

DENİKİN, A. J. (1872-1947) — Karşı-devrimin önderlerinden biri.

DIDEROT, Denis (1713-1784) — Fransız Aydınlanma filozofu, yazar, doğabilimci; "Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi"nin kurucusu ve yayımcısı (1751-1980); Fransız devriminin ideolojik hazırlayıcısı.

DILLON, Johan (1851-1927) — İrlandalı politikacı, İrlanda Ulusal Köylüler Birliğinin önderlerinden. İngiliz parlamentosunda üye (1880); 1880'li yıllarda çok kez tutuklandı.

DÜHRING, EUGEN (1833-1921) — Seçmeci filozof ve vulgar ekonomici, gerici küçük-burjuva sosyalizminin savunucusu; Berlin Üniversitesi'nde doçent (1863-1877).

FEUERBACH, Ludwig (1804-1872) — Marksizm öncesi dönemin önde gelen materyalist filozofu; Alman burjuvazisinin burjuva demokratik özgürlüklerle ilgilenen en köktenci demokrat kesiminin ideologu; 1870'te Sosyal-demokrat İşçi Partisine katıldı.

FOURIER, Francois-Marie-Charles (1772-1837) — Fransız ütopik sosyalist.

GIGOT, Philippe (doğumu 1820) — Komünistler Birliğinin üyesi; Brüksel'de Marx'ın yakın çevresinde bulundu; sonra da Birliğin Belçika arşiv görevlisi.

GODWIN William (1756-1836) — İngiliz küçük-burjuva yazar ve yayımcı, rasyonalist; anarşizmin kurucularından.

GOEGG, Amand (1820-1897) — Gazeteci, küçük-burjuva demokrat; 1849'da Bad ülkesi geçici hükümeti üyesi; 1870'li yıllarda Alman sosyal-demokrasisine katıldı.

GUTSCHKOW, A. J. — Oktobristler'in önderlerinden; karşı-devrimci politikacı.

HELVÉTIUS, Claude-Adrien (1715-1771) — Fransız filozof, mekanik materyalizmin temsilcisi, ateist; devrimci Fransız burjuvazisinin ideologu.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) — Klasik Alman felsefesinin en

önemli temsilcisi.

HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich, Baron von (1723-1789) — Fransız filozof, mekanik materyalizmin temsilcisi, ateist; devrimci Fransız burjuvazisinin ideologu.

HOOD, Thomas (1799-1845) — İngiliz gerçekçi yazar, küçük-burjuva demokrat; çeşitli gazeteleri çıkaranların iş ortağı.

HORNER, Leonard (1785-1864) — İngiliz yerbilimci, fabrika denetçisi (1833-1859); işçi çıkarlarının savunucusu olarak "İngiliz işçi sınıfı için ölümsüz hizmetleri oldu." (Marx).

HUME, Robert William — Amerikalı küçük-burjuva köktenci; Uluslararası İşçi Birliğinin üyesi.

IBSEN, Henrik (1828-1906) — Norveçli oyun yazarı.

JAKOWLEWA, W. N. — Devrimci sosyal-demokrat kadın; sonradan anti-bolşevik bir tavır aldı.

JOGICHES, Leo (1867-1919) — Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un savaş yoldaşı KPD'nin (Alman Komünist Partisinin) kurucu üyesi, karşı-devrimde öldürüldü.

KAUTSKY, Karl (1854-1938) — Yazar, redaktör; 1890'lı yıllarda Alman Sosyaldemokrat Partisinin ve II. Enternasyonalin teoricisi olarak sivrildi; daha sonra merkezciliğin *(Zentrismus)* sözcüsü oldu.

KEY, Ellen (1849-1926) — Kadın hareketi konusundaki yazılarıyla tanınan İsveçli burjuva kadın yazar.

KIJEWSKI, P., asıl adı G. L. Pijatakow — Rus sosyal-demokrat; sonradan anti-bolşevik bir tutum takındı.

KINCAID, Sir John (1787-1862) — İngiliz devlet görevlisi; 1850'den başlayarak, İskoçya'da hapishane ve fabrika denetçisi.

KOLTSCHAK, A. W. (1873-1920) – Karşı-devrimci, amiral.

KUGELMANN, Gertrud, kızlık adı Oppenheim — Ludwig Kugelmann'ın karısı.

KUGELMANN, Ludwig (1830-1902) — Hekim, Uluslararası İşçi Birliğinin kurucularından, Marx'ın ve Engels'in dostu.

LAFARGUE, Laura (1845-1911) — Jenny ve Karl Marx'ın ikinci kızı; Fransız işçi hareketinin önemli temsilcisi; 1868'de Paul Lafargue ile evlendi.

LAFARGUE, Paul (1842-1911) — Hekim, Fransız sosyalist, marksizmin propagandıcısı; Marx ile Engels'in öğrencisi ve savaşım yoldaşı; Uluslararası İşçi Birliği genel danışmanlığı üyesi; Jules Guesde ile birlikte Fransız İşçi Partisinin kurucusu ve II. Enternasyonal kongrelerinin düzenleyicisi; 1868'de Marx'ın kızı Laura ile evlendi.

LAW, Harriet (1832-1897) — İngiltere'de ateist hareketin önder kadın temsilcisi, Genel Danışmanlık üyesi (1867-1872), Uluslararası İşçi Birliğinin Manchester kesimi üyesi.

LIEBKNECHT, Karl (1871-1919) — Devrimci Alman işçi hareketinin seçkin önderi, Alman Komünist Partisinin kurucu üyesi, 15.1.1919'da, karşı-devrimde öldürüldü.

LIEBKNECHT, Natalie (1835-1909) — 1868'den başlayarak Wilhelm Liebknecht'in karısı; Karl Liebknecht'in annesi.

LUXEMBURG, Rosa (1871-1919) — Devrimci Alman işçi hareketinin seçkin kadın önderi, Alman Komünist Partisinin kurucu üyesi; 15.1.1919'da, karşı-devrimde öldürüldü.

MALTHUS, Thomas Robert (1766-1834) — İngiliz papaz ve vulgar ekonomici; toprak sahibi aristokrasinin ideologu; kapitalizmde çalışan insanların sefaletini haklı gösteren fazla nüfus ile ilgili gerici teorinin koyucusu.

MARX, Jenny, kızlık adı Westphalen (1818-1881) — Karl Marx'ın karısı ve savaşım yoldaşı.

MONTALAMBERT, Charles Forbes de Tryon, Comte de (1810-1870) — Fransız politikacı ve yayımcı; İkinci Cumhuriyet sırasında kurucu ve yasa koyucu Ulusal Meclisin üyesi; Katolik Partinin başkanı.

MILJUKOW, P. N. (1859-1943) — Gerici politikacı, Rusya'da 1911 burjuva geçici hükümetin dışişleri bakanı.

OVID, Publius Ovidius Naso (M.Ö. 43-M.S. 17. Sürgünde öldü.) — Yazınsal etkisi pek yaygın olan Romalı şair.

OWEN, Robert (1771-1858) — İngiliz ütopik sosyalist; işçi sınıfının yanında yer aldı.

POEL, Sir Robert (1788-1850) — İngiliz devlet adamı, ılımlı muhafazakarların önderi; içişleri bakanı (1822-30), başbakan (1834-35 ve 1841-46).

POPP, Adelheid (1869-1939) — Avusturya Sosyal-demokrat Partisinin üyesi.

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809-1865) — Fransız yazar, küçük-burjuva sosyalist; anarşizmin teorik kurucularından; devrimci sınıf savaşımını reddetti ve reformist yoldan bir küçük meta üreticileri toplumu kurmaya uğraştı. Marx ve Engels, Proudhon'un küçük-burjuva anlayışını sertçe eleştirdiler.

PYTHAGORAS, Samoslu (M.Ö. 580-496) — Yunan filozof ve matematikçi; sayıyı her şeyin birinci ilkesi ve dünyanın en yüce yasasının ölçüsü ve uyumu olarak açıkladı; tek telli sazı icad etti; daha o çağda irrasyonel sayıları biliyordu.

REDGRAVE, Alexander — İngiliz fabrika denetçi.

RUDOLPH, Franz Karl Joseph (1858-1889) — Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun arşidükü ve veliahtı.

SCHEIDEMANN, Philipp (1865-1939) — Reformist sosyal-demokrat; Halkvekilleri Danışmanlığı üyesi, 1918; Şubat-Haziran 1919 Rayh başbakanı; Kasım Devriminin ezilmesine katıldı.

SCHLÜTER, Hermann (ölümü 1919) — Alman ve Amerikan sosyalist hareketinin temsilcisi, Alman sosyal-demokrasinin arşivinin ilk düzenleyicisi; İngiliz ve Amerikan işçi hareketleri tarihi üzerine yapıtlar yazdı.

SEMKOWSKI, S. J. — Rus sosyal-demokrat; sonradan anti-bolşevik bir tavır aldı.

SHELLY, Percy Bysshe (1792-1822) — İngiliz romantik devrimci. Şair.

SIMON, Sir John (1816-1904) — İngiliz hekim; en üst düzeyde tıbbi görevli.

SMITH, Adam (1723-1790) — Ricardo'dan önceki en önemli İngiliz ekonomici; kapitalist manüfaktür döneminin ve başlamakta olan fabrika sisteminin deneyimlerini genelleştirdi ve klasik burjuva politik ekonomisine gelişmiş biçimini verdi.

SMITH, Dr. Edward — İngiliz hekim; işçilerin yaşadığı bölgelerde beslenme durumuyla ilgili araştırmanın danışmanı ve yetkilisi.

SOMBART, Werner (1863-1941) — Ekonomici, "kürsü sosyalisti"; daha sonra Alman emperyalizminin başlıca ideologu; ömrünün son yıllarında faşistliği ile ünlü.

STALIN, J. W., gerçek adı Çugaşvili (1879-1953) — Sovyet devlet adamı ve parti önderi.

STIEBER, Wilhelm (1818-1882) — 1851'den başlayarak polis görevlisi; 1850-1860'ta Prusya siyasi polis şefi; 1852'de Köln'deki Komünistler davasında davalılara karşı uydurma kanıtlar hazırlanması işini düzenledi; 1866'da Prusya-Avusturya ve 1870-71'de Aman-Fransız savaşında askeri polis şefi; 1870-71'de Fransa'da Alman casusluk ve karşı-casusluk örgütünün de şefi.

STUART — İskoçya'da (1371-1714) ve İngiltere'de (1603-1649, 1660-1714) kral hanedanı.

SWIDERSKI, A. I. (1878-1933) — Profesyonel devrimci, Bolşevik Merkez Komitesi üyesi.

SZELIGA, Franz Zychlen von Zychlinsky (1816-1900) — Prusyalı subay; genç-hegelci; "Algemeinen Literatur-Zeitungs" ve "Norddeutschen Blaetter"de Szeliga takma adıyla Bruno Bauer'in çalışma arkadaşı.

TENGE (doğumu yaklaşık 1833) — Vestfalyalı bir toprak sahibinin karısı, Gertrud Kugelmann'ın dostu; Marx onunla 1867'de Hannover'de tanıştı ve daha sonra mektuplaştı.

TITUS Flavius Vespasianus (41-81) — Roma imparatoru (79-81).

TROTZKİ, L. D. (1879-1940) — Sosyal-demokrat; 1903'ten başlayarak anti-bolşevik konumda; 1927'de SBKP'den çıkarıldı.

TUSSY — Bkz: Aveling.

VANDERVELDE, Emile (1866-1938) — Belçikalı sağ sosyalist, Belçika İşçi Partisinin kurucu üyesi; daha sonra II. Enternasyonalin oportinist kanadının önderlerinden biri; Birinci Dünya Savaşı sırasında sosyal-şovenist.

VICTOR — Bkz: Adler, Victor.

ZETKIN, Clara (1857-1933) — Devrimci Alman işçi hareketinin seçkin kadın önderi; uluslararası sosyalist kadın hareketinin kurucu üyesi ve önderi.

ZIETZ, Luise (1865-1922) — kadın politikacı, merkezci sosyal-demokrat.

bilim ve sosyalizm yayınları

"Burjuvazi, aile ilişkisini örten duygusal peçeyi yırttı ve onu sırf bir para ilişkisi durumuna indirgedi" (Marx / Engels).

"Kol emeğinde ustalığın ve gücün payı azaldıkça, bir başka deyişle, modern sanayi daha da geliştikçe, o ölçüde kadın çalışması erkek çalışmasının yerini alır. İşçi sınıfı için yaş ve cinsiyet ayrımlarının artık hiçbir ayırdedici toplumsal geçerliliği kalmamıştır. Bunların hepsi, yaşına ve cinsiyetine göre, kullanılması daha çok ya da daha az maliyeti olan iş aletleridir" (Marx / Engels).

"Benim inanışıma göre, kadın ve erkeğin gerçekten eşit bir duruma gelmesi, ancak her iki cinsin de sermaye tarafından sömürülmesinin ortadan kalkması ve özel ev işinin kamusal bir sanayi haline dönüşmesiyle gerçekleşebilir" (Engels).

"Demokrasi, kapitalizmin ezdiği yığınlar için, bu arada ezilmiş cinsiyet için olan bir demokrasi bile, *bize yetmez.*

Proleter kadın hareketi, biçimsel bir eşitlik için değil, tersine, kadının ekonomik ve toplumsal eşitliği için savaşımı ana görevi bilir. Kadını toplumsal üretken emeğe katmak, onu sonsuz ve bunaltıcı mutfak ve çocuk odası ortamına kapatan köreltici ve alçaltıcı konumundan kurtarmak — ana görev budur.

Bu, hem toplumsal pratiğin hem de görüşlerin temelli bir dönüşümünü gerektiren uzun süreli bir savaşımdır. Bununla birlikte, bu savaşım, komünizmin tam zaferiyle sonuçlanacaktır" (Lenin).

"*Kadının gerçek kurtuluşu,* gerçek komünizm, ev ekonomisinin ayrıntılarına karşı, ya da daha doğrusu, sosyalist büyük ekonomi için onun *kökten değiştirilmesi* uğruna, (devlet çarkının başındaki proletaryanın yönetiminde) yığın savaşımı nerede ve ne zaman başlarsa, ancak orada ve o zaman başlayacaktır" (Lenin).

